"સસ્તું સાહિત્ય" એટલે "ઊંચામાં ઊંચું સાહિત્ય"

ગૌતમ બુદ્ધ

(ચરિત્ર, ધમ્મપદ ને અશોકના શિલાલેખો)

*

યોજક:

સ્વ. મણિલાલ નથુભાઈ દોશી

*

ભિક્ષુ અખંડાનંદની પ્રસાદી

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય

ભદ્રપાસે અમદાવાદ અને કાલબાદેવી રોડ મુંબઈ ૨

*

સવા રૂપિયો

નિવેદન

ભગવાન ગૌતમબુદ્ધનું ચરિત્ર તથા તેમના ઉપદેશો બૌદ્ધધર્માનુયાયીઓ માટે જ ઉપયોગી હોય તો પણ તે એકંદરે સર્વ મનુષ્યોને માટે ઉપકારક છે. આ ઉપદેશો ઉત્તમ જ્ઞાન અને સદ્‌ગુણોની વૃદ્ધિ તથા દૃઢતા કરનારા અને શુભ ધર્મ, કર્મ અને વિચારોમાં આગળ વધવાનું બળ તેમ જ ઉત્તેજન આપનારા અનુભવાયા વિના રહેશે નહિ.

ઉત્તમ ચરિત્રોના વાચનથી થતા લાભ સંબંધી સદ્‌ગત સ્વામી શ્રીઅખંડાનંદજીએ જે વિચારો સંવત ૧૯૬૮માં આની પહેલી આવૃત્તિના નિવેદનમાં જણાવેલા તે થોડા ફેરફાર સાથે નીચે અવતરણમાંઆપ્યા છે:

"શરીરની કે ધનની, મનની કે વાણીની, વ્યવહારની કે પરમાર્થની કોઈ નહિ ને કોઈ પણ પ્રકારની શ્રેષ્ઠતા મેળવવાની શુભેચ્છા કયા મનુષ્યના હૃદયમાં નહિ હોય? એવી ઇચ્છાવાળા દરેક મનુષ્યે વિવિધ પ્રકારની શ્રેષ્ઠતા મેળવી ચૂકેલાં અનેક મહાન સ્ત્રીપુરુષોનાં ચરિત્રો અવશ્ય વાંચવાં જોઈએ.

"જગતમાં અગાઉ થઈ ગયેલાં અને વર્તમાન સમયનાં અનેક મહાન નરનારીઓનાં કથા અસાધારણ ગુણોને લીધે

જઈ પહોંચેલું છે કે, દુનિયામાંના કોઈ પણ શ્રેષ્ઠ મનુષ્ય વા સ્રીનું નાનું વા મોટું ચરિત્ર એ ભાષામાં પ્રસિદ્ધ થયા વિના ભાગ્યે જ રહ્યું હશે."

આ પુસ્તકના લેખક સ્વ૦ મણિલાલ નથુભાઈ દોશીનો ઉપોદ્ઘાત આ પછીનાં પાન ઉપર છપાયો છે, તે તરફ વાચક બંધુઓનું ધ્યાન દોરવામાં આવે છે.

કારતક શુદ ૧૫, સંવત ૨૦૦૦ } સસ્તું સાહિત્ય મુદ્રણાલય ટ્રસ્ટના ટ્રસ્ટીઓ વતી
મનુ સુબેદાર (પ્રમુખ)

જઈ પહોંચેલું છે કે, દુનિયામાંના કોઈ પણ એક મનુષ્ય વ
સ્ત્રીનું નાનું વા મોટું ચરિત્ર એ ભાષામાં પ્રસિદ્ધ થયા વિના
ભાગ્યે જ રહ્યું હશે. "

આ પુસ્તકના લેખક સ્વ૰ મણિલાલ નથુભાઈ દોશીનો
ઉપોદ્ઘાત આ પછીનાં પાન ઉપર છપાયો છે, તે તરફ વાચક
બંધુઓનું ધ્યાન દોરવામાં આવે છે.

કારતક શુદ ૧૫,
સંવત ૨૦૦૦

સસ્તું સાહિત્ય મુદ્રણાલય ટ્રસ્ટના ટ્રસ્ટીઓ વતી
મનુ સુબેદાર (પ્રમુખ)

ઈનવાઇઝેબલ હેલ્પર્સ—લેખક સી. ડબ્લ્યુ. લીડબિટર.
બુદ્ધિઝમ—લેખક: રેઝ ડેવિડ્સ.
કેટેચિઝમ ઓફ બુદ્ધિઝમ—લેખક: કૉલોનલ એચ. એસ. ઓલ્કોટ
ગૉસ્પેલ ઓફ બુદ્ધ—લેખક: ડૉ. પોલ કેરસ
એસેન્સ ઓફ બુદ્ધિઝમ—લેખક: પ્રૉ. પી. એલ. નરસુ.
ધી લાઈટ ફ્રેમ ધી ઈસ્ટ—લેખક: એડિથ વર્ડ.
બુદ્ધદેવચરિત્ર—લેખક: નારાયણ હેમચંદ્ર વગેરે.

એક બૌદ્ધધર્માનુયાયી જેવા ભક્તિભાવથી, ' બુદ્ધ ભગવાન'નું જીવનચરિત્ર લખે તેવા ભક્તિભાવથી આ ચરિત્ર લખવામાં આવ્યું છે. કોઈ પણ ધર્મની ખૂબી સમજવી હોય તો એ જરૂરનું છે કે, આપણી પોતાની માન્યતાઓ ઘડી ભર બાજુએ રાખી ખુદ તે ધર્મને માનનારાઓ તે ધર્મનું સ્વરૂપ કેવા રૂપમાં સમજે છે તે તરફ દૃષ્ટિ રાખવી; એટલે કે, પોતાની જાતને તે ધર્મના વાતાવરણમાં મૂકવાથી જ તે ધર્મનું રહસ્ય સમજાય. કેવળ કટાક્ષબુદ્ધિથી અથવા દોષઅન્વેષણબુદ્ધિથી કોઈ પણ ધર્મનું રહસ્ય જાણવામાં આવી શકે નહિ. આ બુદ્ધિથી—આ ભાવનાથી સર એડ્વિન આર્નોલ્ડે ' એશિયાનો પ્રકાશ ' એ નામનું બુદ્ધદેવનું ચરિત્રકાવ્ય લખ્યું હતું અને તે જ ભાવનાથી (જો કે મુકાબલે ઘણી ઓછી શક્તિથી) આ ચરિત્ર લખવામાં આવ્યું છે.

મહાત્મા બુદ્ધના સંબંધમાં અજ્ઞાન વર્ગના તેમજ કહેવાતા ભણેલાઓના મુખેથી એમ બોલાતું સાંભળવામાં આવે છે કે, બુદ્ધદેવે માંસાહાર કરવાની છૂટ આપી છે. એક પવિત્ર પુરુષના નામ ઉપર આના કરતાં બીજું મોટું આળ કોઈ હોઈ શકે જ નહિ. તેમના ઉપદેશથી બિંબિસાર (શ્રેણિક) રાજાએ તૈયાર કરાવેલા યજ્ઞકુંડ [illegible] હિંસા અને પોતાના રસોડામાંથી હંમેશને [illegible] સિદ્ધાર્થને [illegible] અને [illegible]

માન્યતા હિંદના કોઈ પણ ધર્મ જેવી ચોક્કસ અને નિર્વિવાદ છે.

ક્રિયાકાંડમાં અને યજ્ઞયાગાદિમાં રમી રહેલા તે વખતના લોકોને બુદ્ધદેવે નીતિની પ્રધાનતાનો જે સચોટ ઉપદેશ આપ્યો છે અને આત્મસંયમનો તેમજ અપ્રમત્ત દશાનો જે સુંદર બોધ આપ્યો છે; તેમજ મનુષ્યો અને પશુઓનું હિત કરવાની જે સજ્જડ હિમાયત કરી છે, તે સર્વની છાપ તેમના કાળ પછીના દરેક ગ્રંથમાં તેમ જ કાર્યોમાં ખુલ્લી જણાઈ આવે છે.

તેમને મનુષ્યો વચ્ચેથી ચાલ્યા ગયાને આજે ૨૫૦૦ વર્ષ થઈ જવા છતાં તેમનું નામ દરેક આર્યના મુખમાંથી માન અને ભક્તિપુરઃસર જ બોલાય છે. જે દેશમાં આ ધર્મ જન્મ પામ્યો હતો, તે દેશમાં તો હાલ તે ધર્મના અનુયાયીઓ ભાગ્યે જ શોધ્યા હાથ લાગશે; તથાપિ તેમની વિચારશ્રેણીના ઉપાસકોનો તો કશો તોટો પડવાનો નથી. અમેરિકા અને યુરોપમાં તો આજે સેંકડો મનુષ્યો પોતાને બૌદ્ધધર્માનુયાયી કહેવરાવવામાં માન સમજે છે.

× × × ×

હિંદુ લોકોને જેવી ભગવદ્‌ગીતા પ્રિય છે, મુસલમાનોને કુરાન પ્રિય છે, ક્રિસ્તી લોકોને બાયબલ પ્રિય છે, તેટલા જ આ ધમ્મપદ ગ્રંથ બૌદ્ધોને પ્રિય છે. આ ગ્રંથમાં જુદા જુદા ૨૬ વિભાગ પાડવામાં આવ્યા છે અને દરેક વિભાગમાં કેટલાક જુદા જુદા શ્લોકો આપવામાં આવ્યા છે. આ દરેક વિભાગના શ્લોકો એક સાથે બોલાયેલા નથી. શ્રીબુદ્ધદેવ પ્રાતઃકાળમાં ઊઠી પોતાના ભવિષ્યજ્ઞાનદ્વારા એ વિચાર કરતા હતા કે, 'આજ હું કોનો ઉદ્ધાર કરું ? આજે મારી મદદ મેળવવાને કોણ યોગ્ય છે ?' આ પ્રમાણે વિચાર કરી જુદેજુદે સ્થળે તે જતા અને ત્યાં જેને જેટલો યોગ્ય હોય, તેને તેટલો ઉપદેશ આપતા હતા.

૧૮૬૯માં પ્રોફેસર મેક્ષમુલરે આ ગ્રંથનું અંગ્રેજી ભાષામાં ભાષાંતર કર્યું, ત્યાર પછી જુદાજુદા રૂપમાં ઘણી ભાષાઓમાં તેનું ભાષાંતર થયું છે. ચીનની ભાષામાંથી સેમ્યુઅલ બીલે પણ અંગ્રેજીમાં ભાષાંતર કર્યું છે. સને ૧૮૯૮માં કલકત્તાની બુદ્ધિસ્ટ ટેક્સ્ટ સોસાયટીએ બુદ્ધઘોષની ટીકાસહિત આ ગ્રંથ પ્રકટ કર્યો છે. ગુજરાતીમાં પ્રથમ સ્વર્ગસ્થ નારાયણ હેમચંદ્રે આ ગ્રંથનું ભાષાંતર પ્રકટ કર્યું હતું. હિંદુસ્તાનીમાં મૂળ સુધ્ધાં આરાકાન-નિવાસી ભિક્ષુ ચંદ્રમણિએ તે પ્રસિદ્ધ કર્યો છે.

આ ભાષાંતર કરવામાં પણ ઉપર જણાવેલાં ઘણાંખરાં ભાષાંતરોની મદદ લીધી છે અને તે માટે તે સર્વ લેખકોનો હું આભાર માનું છું. સરલ અને સમજાય તેવી ભાષામાં આ મહાન ગુરુનાં વચનામૃતો રજૂ કરવાનો પોતાને પ્રસંગ મળ્યો, તે માટે પોતાની જાતને આ લેખક ભાગ્યશાળી માને છે. જેના સમયમાં હિંદનો સૂર્ય મધ્યાહ્નકાળે પહોંચ્યો હતો, તે પ્રતાપી બૌદ્ધ ભૂપતિ મહાન અશોકના શિલાલેખો પણ આ ગ્રંથમાં આપવામાં આવેલા છે, કે જેથી બૌદ્ધધર્મના વિશાળ સિદ્ધાંતોની કેવી અસર થવા પામી હતી તેનો વાચકવર્ગને કંઈક ખ્યાલ આવે. વળી 'શ્રીબુદ્ધનાં વિવિધ શિક્ષણો' પણ આપવામાં આવ્યાં છે, કે જેથી લોકોને જુદીજુદી બાબતો ઉપર બૌદ્ધધર્મના વિચારો જાણવાનો પ્રસંગ મળે. આ સંબંધમાં લખવા યોગ્ય ઘણું છે, પણ હાલ તો જે કાંઈ ઉપયોગી હોય લાગ્યું તેટલું વાચકવર્ગ આગળ ધરી આનંદ માનું છુ.

મણિલાલ નથુભાઈ દોશી

શ્રીબુદ્ધનાં વિવિધ શિક્ષણો

શુદ્ધિપત્ર

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૨	૨૩	પર્યંકાસન	પર્યંકાસન
૩	૩	કામદુગ્ધા	કામદુઘા
૭	૨૫	કુમારને	કુમારનું
૧૧	૨૩	પહેલાં	પેલા
૧૫	૮	આશો	આ શો
૧૮	૧૫	અનાઘાત	અનાઘ્રાત
૨૮	૧૦	હરયને	હૃદયને
૨૯	૨	ભવનોને	ભુવનોને
૩૩	૨૧	લતિતાંગિની	લલિતાંગિની
૩૩	૨૫	વૃદ્ધાવસ્માં	વૃદ્ધાવસ્થામાં
૩૪	૮	અ—	—
૩૬	૧૭	રંગ	રંક
૪૩	૨૫	રિથતિને	સ્થિતિને
૫૦	૧૭	હુદય	હૃદય
૫૧	૧૪	નિશ્વય	નિશ્ચય
૫૪	૧૯	પેહેગીરોને	પહેરેગીરોને
૮૭	૬	જગતનું	જગતનો
૮૮	૨૬	ખંડેરો	ખંડેરો
૯૩	૬	વિચ ।	વિચરો
૯૫	૨૦	રાજગૃહ	રાજગૃહીના
૧૦૨	૨૧	ક્રાધ	ક્રોધ
૧૦૩	૧૧	કેવ	કેવાં
૦૩	૨૬	આ	આજે
૧૯	૨૦	રાજગૃહના	રાજગૃહીના
૩	૧૩	સેતા	સેવો
૪	૧૬	અવશ્યકતામાં	આવશ્યકતામાં
૧	૨૪	નં.૯	નં.૫

श्रीबुद्धचरित्र

प्रकरण १ लुं–जन्म

સુપ્રસિદ્ધ ઇક્ષ્વાકુ વંશથી ઊતરી આવેલા શાક્ય લોકો જ્યાં કૃષિથી પોતાનું ઉદરપોષણ કરતા હતા, એવું કપિલવસ્તુ નગર નેપાલની દક્ષિણે અને કાશીપુરીની ઉત્તરે ૧૩૦ માઇલ દૂર રોહિણી નદીના કિનારા ઉપર આવેલું હતું. રાજા શુદ્ધોદનના વખતમાં આ નગર કીર્તિના શિખરે પહોંચ્યું હતું. પ્રજા સુખી અને સંતોષી હતી. રાજમહેલ સર્વ સામગ્રીથી ભરપૂર હતો. યોદ્ધાઓ દેશાભિમાનનોજ દમ લેતા હતા. આ સર્વ અનુકૂળ સંજોગોનું મૂળ અને ખરું કારણ રાજા શુદ્ધોદનની ધાર્મિક વૃત્તિ અથવા પવિત્રતા હતી. જેના મનમાં પવિત્રતા હોય છે તેને બાહ્યસંયોગો પણ અનુકૂળજ મળી રહે છે; તે એટલે સુધી કે કુદરત અથવા પ્રકૃતિ પણ તેના ફાયદામાંજ હોય છે. એ નિયમ અનુસાર રાજા શુદ્ધોદનનુ પાટનગર કપિલવસ્તુ એક બાજુએ મગધ દેશ અને

અંબરમાંથી નીચે પડતો જોવામાં આવ્યો અને જમીનનો સ્પર્શ કરતાંમાં તો તે તારો બદલાઈને બરફ જેવો તથા કામદુગ્ધા ગાયના દૂધ જેવો શ્વેત હાથી બની ગયો! તે હાથી ત્યાર બાદ પોતાની શ્વેત સૂંઢમાં શ્વેત પદ્મ ધારણ કરી રાણીના મહેલમાં આવ્યો અને ત્રણ વાર મસ્તક નમાવીને દક્ષિણ બાજુએથી ગર્ભમાં દાખલ થયો.

આ સ્વપ્ન જોવાથી સ્વપ્નાવસ્થામાં પણ માયાદેવીને સામાન્ય માતાઓએ કદાપિ નહિ અનુભવેલો એવો અપૂર્વ આનંદ થયો. સ્વપ્ન પૂરું થતાંજ તેની આંખ ઊઘડી ગઇ અને હર્ષથી છલકાતા હૃદયે તેણે આ સમાચાર પોતાના પતિને નિવેદન કર્યા.

રાજા શુદ્ધોદને પ્રાતઃકાળ થતાંજ સ્વપ્નપાઠકોને બોલાવ્યા અને તેમને સ્વપ્નનું ફલ પૂછયું. તેઓએ ખુલાસો કર્યો કે, "સૂર્ય કર્ક રાશિનો હોવાથી રાણી એક અલૌકિક બુદ્ધિવાળા પવિત્ર પુત્રની માતા બનશે, કે જે પુત્ર કાં તો ચક્રવર્તી રાજા થવો જોઇએ, અગર તો પૃથ્વીપરનો અજ્ઞાનતા અને પાપનો બોજો ઓછો કરનાર થઈ પડશે."

આ ફલ સાંભળી રાજા, રાણી તેમજ રાજભક્ત નાગરિકોને પ્રમાણેજ આનંદ થયો. પિસ્તાળીસ વર્ષની ઉંમરે રાણી ગર્ભવતી થઇ અને ઉત્તમ જીવ ગર્ભમાં આવવાથી તેને એક પછી એક ઉત્તમ દોહદ* થવા લાગ્યા, કે જે સર્વ પૂર્ણ પ્રેમપૂર્વક પૂરવામાં આવતા.

એક ગર્ભવતી સ્ત્રીએ પાળવા યોગ્ય સર્વ નિયમોનું યથાર્થ સેવન કરતી પ્રફુલ્લિત ચિત્તવાળી રાણી દસમે મહિને પતિની સંમતિ મેળવીને પોતાના પિયર–કોલીનગર તરફ જવા નીકળી. માર્ગમાં લુંબિની નામની વાટિકા આવતાં તેનું સૌંદર્ય જોવા અને ઘડીભર વિશ્રાંતિ લેવા રાણી થોભી; પરંતુ ત્યાંજ એક શાલવૃક્ષ નીચે પુત્રજન્મ થયો. ઈ. સ. પૂ. ૬૨૩ ની વસંતપૂર્ણિમાનો આ દિવસ

* દોહદ એટલે ગર્ભવતી સ્ત્રીને ઉત્પન્ન થતી ઇચ્છા

કરવા અવતરેલા આ મહાપુરુષને નમસ્કાર કરી આનંદ અને ભક્તિભાવ જણાવ્યો. વૈરવિરોધ ધરાવતાં પશુઓ પોતાનો સ્વાભાવિક વિરોધ ભૂલીજ ગયાં! સઘળા રોગો અને પીડાઓનો, એટલા વખતને માટે લોપ થઈ ગયો! આમ ચોતરફ સઘળી રીતે શાંતિનું રાજ્ય છાઈ રહ્યું હતું; અસમાધિનું રાજ્ય ક્યાંય પણ હોય તો તે ફક્ત મારરાજા અથવા મોહરાજાના હૃદયમાં હતું! જગદુદ્ધારક પુરુષનો જન્મ માત્ર તેનેજ દાવાનળરૂપે થઇ પડ્યો હતો!

જગતના આ નવા પરોણાનાં લક્ષણ જોઇને સામુદ્રિકશાસ્રીઓએ રાજાને જણાવ્યું કે, "આ મોટો ચક્રવર્તી રાજા થશે. હજારો વર્ષોમાં આવો ચક્રવર્તી એકાદજ થાય છે. અમુક ચિહ્નો પરથી આ બાળક ભવિષ્યમાં અખિલ ભૂમંડલને તારનાર દૈવી ગુરુ થનાર છે, અગર તો જો તે સાંસારિક બાબતોમાં પડવું ઉચિત માનશે, તો તે એક મહાન્ ચક્રવર્તી રાજા થશે અને સઘળા રાજાઓને પોતાના પગે પાડશે. પર્વતોમાં જેમ સુમેરુ, ધાતુઓમાં જેમ સુવર્ણ, જળાશયોમાં જેમ સમુદ્ર, તારાઓમાં જેમ ચંદ્ર, તેમ મનુષ્યોમાં આ તથાગત થશે."

આ ભવિષ્યકથન સાંભળવાથી રાજાના હર્ષનો પાર રહ્યો નહિ. આજનો દિવસ આખા નગરમાં ઉત્સવના દિવસ તરીકે પસાર કરવાનો ઢંઢેરો પિટાવ્યો હોવાથી, રસ્તાઓ સાફ કરવામાં આવ્યા, જ્યાંત્યાં સુગંધી જળનો છંટકાવ કરવામાં આવ્યો, ઘેરઘેર અને રસ્તાઓ ઉપર ધ્વજાઓ અને તોરણો તથા વાવટા લટકાવવામાં આવ્યા. સર્પના ખેલાડીઓના, તલવારથી ખેલ કરનારાઓના, દોરડાં પર નાચનારાઓના અને એવા અનેક પ્રકારના તમાશા

સ્તોત્રના ૩૩ મા શ્લોકમાં દેવોએ મંદાર—નમેરુ—પારિજાત વગેરે પુષ્પો-ની વૃષ્ટિ કર્યાનો ઉલ્લેખ છે

સુગંધીથી અને પ્રેમના રસથી ભરી દે છે. ખરેખર પ્રતાપી કુળમાંજ આવા જગદુદ્ધારકો જન્મ લે છે. ખરેખર, રાજન્ ! તારું કુટુંબ બહુજ ભાગ્યશાળી છે. પરંતુ તે ભાગ્ય એક વાતે અપૂર્ણ છે; કારણ કે દેવો તેમજ મનુષ્યોને પ્રિય એવી આ માયાદેવી–વધારે વાર દુઃખ નહિ અનુભવવાને સરજાયલી આ દેવી–સાત દિવસમાં કોઇ પણ પ્રકારની પીડા વિના 'પીડાનો અંત' પામશે."

આ શબ્દો બોલ્યા પછી યોગીની આંખમાંથી અશ્રુ વહેવા લાગ્યાં, જે જોઈ રાજાને કોઇ અનિષ્ટ થવાનો ભય લાગ્યો. ઋષિએ તરતજ તે વિચાર તેના મોં ઉપરથી વાંચી લીધો અને ખુલાસો કર્યો: "હે રાજન્ ! મેં જે કાંઈ અગાઉ કહ્યું છે તેમજ બધું બનશે. તથાપિ કુમારની બાબતમાં તો કશી ચિંતા કરવાનું લેશ પણ કારણ નથીજ નથી. મને આંસુ ઢાળતો જોઇ તમને કાંઇ અનિષ્ટનો વહેમ આવ્યો; પરંતુ તેમ કરવાની કાંઇ જરૂર નથી. મારા રડવાનું કારણ જુદુંજ છે. આ શરીર હવે વૃદ્ધ થયું છે અને તેનો સમય હવે સમીપ આવ્યો છે. હું મરીને દેવ થઇશ અને ત્યાંથી પુનઃ મનુષ્ય તરીકે જન્મીશ. જન્મમરણના ચક્રમાંથી મુક્ત થવાનો અમૂલ્ય બોધ આપના પુત્રના–આ ભાવી બુદ્ધના મુખકમળથી સાંભળવાનું મારા નસીબમાં લખાયલું નથી એજ મારા રુદનનું કારણ છે." એમ કહી ઋષિ રસ્તે પડ્યો.

ઋષિના કહેવા મુજબ બરાબર સાતમે દિવસે માયાદેવી હસતી હસતી સૂતી અને તે ફરીથી જાગૃત થઇજ નહિ. * તે સ્વર્ગમાં એક દેવી થઇ. શુદ્ધોદન રાયની બીજી રાણી પ્રજાપતિ (અપરનામ ગૌતમી) કે જે આ પુત્રની માશી થતી હતી, તેણે હવે કુમારને લાલનપાલન કરવાનું કર્તવ્ય ઉપાડી લીધું.

* બુદ્ધના જન્મ પછી (પ્રસૂતિ થયા પછી) માયાનું ટકવું [illegible] નથી, એ સ્વાભાવિક છે

प्रकरण २ जुं–बाल्यावस्था

ચંદ્રની જેમ સિદ્ધાર્થની કળા પ્રતિદિન ખીલતી જતી હતી. રૂપ–ગુણમાં તેમજ કળા–કૌશલ્યમાં તેની પ્રગતિ જોસબંધ વધતી જતી હતી. શુદ્ધોદન રાયના ખંડિયા સામંતો રાજકુમારને પ્રસન્ન કરવા માટે હરહમેશ નવાં સોના–રૂપાનાં રમકડાંની ભેટ મોકલતા હતા. પરંતુ ભવિષ્યના મહાત્મા સિદ્ધાર્થ છેક આટલી નાની વયે પણ આ કીમતી ભેટોનું નિર્માલ્યપણું અને ક્ષણભંગુરપણું જોઇ શકતા અને તેથી કરીને એ ભેટોથી એમને કાંઇ આનંદ થતો નહિ. ખરેખર તે નાની વયના શરીરમાં એક મહાન આત્મા વસવા આવ્યો હતો. ઘણા જન્મો પૂર્વે લીધેલી, સર્વસ્વનો ત્યાગ કરવાની અને જગતનો ઉદ્ધાર કરવાની પ્રતિજ્ઞા પાળવાને તત્પર થયેલા આ સિદ્ધાર્થ કુમારને ક્ષણિક વસ્તુઓ સાથે કામ પણ શું હોય?

અનુક્રમે કુમારનું શરીર ખીલતાં ખીલતાં આઠ વર્ષની ઉંમરે પહોંચતાંજ તેને એક રાજાને યોગ્ય કલાઓ તથા જ્ઞાન શીખવવા માટે શુદ્ધોદન રાયે શિક્ષક શોધવા માંડ્યો. વિદ્વાનોની સભા વચ્ચે સવાલ કરતાં સર્વ કોઇએ સૂચવ્યું કે, "કુમારને શિક્ષણ આપવાને લાયક તો એક વિશ્વામિત્રજ છે, કે જે સર્વ શાસ્ત્રોમાં પારંગત છે, વિદ્યામાં નિપુણ છે અને કલાઓમાં પ્રવીણ છે." પછી વિશ્વામિત્રને રાજસભામાં બોલાવીને શુભ દિવસે તેમને કુમાર સુપરત કરવામાં આવ્યો. જેની કોરો હીરા–માણેકથી જડેલી છે એવી ચંદનની

ગેરેનું માપ છે અને હે ગુરો ! જો આપ ફરમાવો તો એક યોજ-
નામાં કેટલાં પરમાણુઓ રહેલાં છે તે ગણી બતાવું." એમ કહે-
તાંની સાથેજ તે ગણતરી તેણે કરી બતાવી.

ગુરુ એકાએક કુમારને પગે પડ્યા અને બોલી ઊઠ્યાઃ "હે શિષ્ય ! તું ગુરુઓનો પણ ગુરુ છે. ખરેખર, હું નહિ પણ તુંજ ગુરુ છે. માટે હે કુમાર ! હું આપને નમન કરું છું. ગુરુ કે પુસ્તકોની મદદ સિવાયજ આટલું બધું જાણવા પામેલા હે કુમાર ! આપની આ નમ્રતા અનુકરણીય અને પૂજ્ય છે. આપ શીખવાને નહિ પણ મારી કિંમત વધારવા માટેજ અહીં આવો છો."

પોતે બીજાઓ કરતાં વિશેષ જાણવા છતાં કુમાર ગુરુના સઘળા મદદનીશો પ્રત્યે વિનય બતાવતો હતો. તેની વાણી નમ્રતાથી અને ડહાપણથી ગર્ભિત હતી. તેનો ચહેરો ભવ્ય અને તેનો સ્વભાવ સુશીલ હતો. શૌર્ય અને ધૈર્યનો ખજાનચી હોવા છતાં, કુમારમાં દયા અને કોમળતાના ગુણો સ્પષ્ટ દેખાઈ આવતા હતા.

સિદ્ધાર્થ કુમારની દયા અનુકરણીય હતી. પોતાના મિત્રો સાથે ઘોડા દોડાવવામાં તે જરા પણ ડગે તેમ ન હતો; છતાં ઘોડાને શ્વાસ ચડેલો જાણવામાં આવતાંજ, પોતાને જીત મળવાની તૈયારી હોવા છતાં, તે એકાએક ઘોડાને થોભાવતો. એકદા રાજાના બગીચામાં બેઠો બેઠો કુમાર કાંઇ વિચારમાં લીન થયો હતો, એવામાં પ્રેમમય નાદ કરતાં કરતાં હિમાલય તરફ ઊડતા હંસ પક્ષીઓના ટોળા તરફ સિદ્ધાર્થના કાકાના પુત્ર દેવદત્તે એક તીર ફેંક્યું અને તે પહેલાં હંસની પાંખને વાગવાથી પીંછાંમાંથી લોહીની ધાર વહેવા લાગી અને પક્ષી નીચે પડયું. સિદ્ધાર્થની દૃષ્ટિ તે તરફ જતાંજ તેણે તેને ઊંચકી લીધું અને પદ્માસને બેસીને પોતાના ખોળામાં મૂક્યું. પ્રથમ તો તેને પંપાળીને તેની ધાસ્તી ઓછી કરી,

તકરારજ કરવી હોય તો ચાલો રાજ્યસભામાં. ડાહ્યા સભાસદો જે કહે તે આપણે બન્ને સ્વીકારીશું."

તરતજ તેઓ રાજ્યસભામાં ગયા, જ્યાં બન્નેના હક સંબંધી ભારે વાદવિવાદ થયો. કેટલાક કહેઃ "સિદ્ધાર્થનો હક છે," જ્યારે બીજાઓ કહેતા હતાઃ "દેવદત્તે તે પાડયું માટે તેનો હક છે." ગરમાગરમ વિવાદની મધ્યમાં એક વૃદ્ધ ઋષિ સભામાં આવી પહોંચ્યા અને બોલવા લાગ્યાઃ "જો જિંદગીની કાંઇ પણ કિંમત હોય તો જેણે મારવાનો પ્રયત્ન કીધો તેના કરતાં બચાવવાનો પ્રયત્ન કરનારનો તે જીવંતા પ્રાણી પર વધારે હક ગણાવો જોઇએ." આ કથન સર્વને ન્યાયયુક્ત લાગ્યું; પરંતુ રાજા તે ઋષિનો સત્કાર કરવા ઊઠે છે, એટલામાં તો ઋષિ અંતર્ધાન થઇ ગયા!

સિદ્ધાર્થ કુમારને દુઃખનો અનુભવ આજ પહેલપ્રથમજ થયો. પરંતુ તે અનુભવ ઝાઝી અસર કરી શકયો નહિ; કારણ કે પક્ષી થોડા વખતમાં સાજું થઇને પોતાના સોબતીઓ સાથે આનંદ કરવા આકાશી પ્રદેશોમાં ઊડી ગયું હતું. પરંતુ ભવિષ્યના બુદ્ધદેવ અને હમણાંના સિદ્ધાર્થ કુમારની દયાને પ્રગટાવવા માટે બીજો એક બનાવ તરતમાંજ બનવા પામ્યો, કે જેણે તેના કોમળ હૃદય પર જાદુની છાપ પાડી.

એક દિવસ રાજાએ કુમારને કહ્યુંઃ "વત્સ! આજે હું તને વસંતઋતુની શોભા દેખાડવા ઇચ્છું છું. મારી સાથે તને શહેર બહાર લઈ જઇને ખેતરોમાં ઊભરાઇ રહેલો પાક તથા ધરતીએ પહેરેલો લીલો આનંદી સ્વાંગ બતાવવા ઇચ્છું છું. તને તે જોઇને ખરેજ બહુ આનંદ થશે."

કુમારે મસ્તક નમાવ્યું અને બન્ને ખેતરોમાં આવી પહોંચ્યા. અહીં ને તહીં પક્ષીઓ મધુર કલરવ કરી રહ્યા હતા. સફેદ બગ-

જોવાય છે. આમાં જે મનુષ્યને આનંદ જણાતો હોય તે ખરેજ કઠણ કાળજાનો માણસ હોવો જોઇએ. પિતાજી! મને હમણાં અહીં એકલોજ રહેવા દો, કે જેથી હું આ બધા જોયેલા દેખાવો ઉપર વિચાર કરી શકું."

પિતાએ તેમ કર્યું. પુત્ર એકલો પડચો. તેણે જંબુવૃક્ષ નીચે બેસીને પદ્માસન વાળ્યું.

"આશો જીવનનો કલહ! આનું મૂળ શું હશે? આનો ઉપાય શો હશે?" આટલો મંત્ર મન સાથે જપતાં જપતાં કુમાર-માં દયા પૂર્ણ પ્રકાશ સાથે પ્રકટી નીકળી અને તે ધ્યાનના પ્રથમ પગથિયે ચડચો.

પ્રાતઃકાળ પૂરો થઇ હમણાં મધ્યાહ્ન થઇ ચૂકચો હતો, છતાં ધ્યાન હજી અવિચ્છિન્ન હતું. સૂર્ય પશ્ચિમ દિશા તરફ પ્રયાણ કરતો હતો, છતાં બૌદ્ધધર્મગ્રંથો કહે છે કે, આ જગતનું કલ્યાણ શોધવા બેઠેલા દેવને છાંયડો કરી રહેલા જંબુ વૃક્ષની છાયા હજીએ જેમની તેમજ કાયમ હતી!

છેવટે સાંજ પડે છે અને પિતા પુત્રને સાથે લઈ રાજમહેલ તરફ જાય છે.

શીતળતા ઉપજાવે તેવો અને વર્ષાકાળમાં સમશીતોષ્ણ રાખે તેવો; એમ ત્રણ ભવ્ય મહેલ મોટે ખર્ચે તૈયાર કરાવ્યા અને તેમાં તે તે ઋતુઓને છાજતા શ્રેષ્ઠ બાગ બનાવરાવ્યા. આ મહેલમાં કુંવરને રાખવામાં આવતો અને તેનું મન રોકવા માટે દર કલાકે કાંઇ નહિ ને કાંઇ નવીન ચીજ તેને પૂરી પાડવામાં આવતી. આવા આકર્ષક પદાર્થો તરફ બેદરકાર બનવું એ સામાન્ય મનુષ્ય માટે તદ્દન અશક્ય હોવા છતાં, સિદ્ધાર્થ કુંવર કે જે મનુષ્ય નહિ પણ દેવોના દેવ થવાને નિર્માયલા હતા, તેમને આમાંની કોઇ ચીજ ક્ષણભર પણ આકર્ષી શકતી નહિ. સુંદરતાઓ વચ્ચે રહેતા તે અઢાર વર્ષની વયના રાજકુમારનું મન બીજાને મન લુખ્ખા જણાતા વૈરાગ્યમાંજ સુંદરતા ભાળતું. બાગમાં હવા ખાવાને બદલે માનસિક બાગમાં–ધ્યાનવાટિકામાં તે કલાકોના કલાકો લીન થઇ જતો. દર કલાકે મળતી આકર્ષક બક્ષિસો જોઇ એની સુંદરતા પાછળ ગાંડા થવાને બદલે તે તે પદાર્થની ક્ષણભંગુરતા પર ધ્યાન ધરવા માટે કલાકો સુધી તેના તરફ જોયા કરતો.

આથી પિતાની ચિંતામાં પ્રતિદિન વધારો થતો ગયો. છેવટે તેણે પોતાના સામંતો અને નગરના સુજ્ઞ મનુષ્યોને બોલાવીને તેમની સલાહ પૂછી. શાક્યોએ સર્વાનુમતે વિચાર જણાવ્યોઃ

"મહારાજ! અંધકારને દૂર કરવા માટે દીવો જેટલો ચોક્કસ ઇલાજ છે, તેટલોજ ચોક્કસ ઇલાજ વિરાગીને અનુરાગી બનાવવા માટે સ્ત્રી છે. કોમળ પ્રેમશૃંખલા સખ્ત લોઢાની સાંકળ કરતાં વધારે તાકાતવાળી છે. મજબૂત બેડીથી ન બાંધી શકાય એવાઓને સ્ત્રીની વેણી એક ક્ષણમાં બંદીવાન બનાવી શકે છે."

કુંવરને પ્રેમપાશમાં નાખવાનું ઠર્યું. પરંતુ અહીં સવાલ એ આવીને ઊભો કે આપેલી કન્યાથી કાંઈ આકર્ષણ થાય નહિ;

રનાં સઘળાં પાત્રો પૂરાં થતાં સુધી તેણે એક પણ કન્યા તરફ નજર કરી નહિ. એક પણ કન્યા તેનું આકર્ષણ કરી શકી નહિ.

પરંતુ હવે એકાદ પૂર્વજન્મમાં બુદ્ધની પ્રેમાળ પત્ની બનીને પાણીમાંની માછલી માફક બુદ્ધનેજ ઝંખતી ઝંખતી મૃત્યુ પામેલી (આ જન્મમાં બુદ્ધની માતા માયાદેવીના ભાઈ દંડપાણિની પુત્રી) યશોધરાનો વારો આવે છે. સઘળી કુમારિકાઓ સઘળાં સુવર્ણ-પાત્રો લઈ રસ્તે પડી ચૂકી છે અને એક પણ પાત્ર સિલકમાં રહ્યું નથી. સઘળાં પાત્રો ઉપર હક ધરાવતી, પરંતુ હમણાં જેને માટે એક પણ પાત્ર રહ્યું ન હતું એવી તે બુદ્ધની પૂર્વની અને ભવિષ્યની અર્ધાંગના, પોતાના હિસ્સાનું પાત્ર લેવા કુમાર સન્મુખ આવીને ઊભી રહે છે. પૂર્વના સંસ્કારો તાજા થઈ બન્ને વચ્ચે આકર્ષણ થાય છે. જે સિંહથી સઘળાં પ્રાણીઓ છુપાતાં ફરે છે, તે સિંહ આગળ સિંહણ તો ડરતી કે શરમાતી નથી; તેમ જેના નૂરથી સઘળી કુમારિકાઓ અંજાઈને નીચું જોતી હતી, એવા સિદ્ધાર્થ સામે આ પ્રભાવશાલિની, દિવ્ય રૂઆબવાળી કુમારિકા નીડરપણે દૃષ્ટિ તાકે છે અને પૂછે છેઃ "મને કાંઈ હિસ્સો મળશે કે?"

"હિસ્સો?" કુમારે જવાબ આપ્યો, "અલબત્ત તમને હિસ્સો મળવો જોઈએ છે. પરંતુ સુંદરીઓની રાણી! હું તમને છેકજ ભૂલી ગયો હતો. એ ભૂલના દંડ તરીકે સુવર્ણપાત્રને બદલે લો આ કંઠનો હાર!" એમ કહી પોતાના ગળામાંનો માણેકનો હાર કાઢી તેના કંઠમાં આરોપ્યો; અને એ હાર સાથેજ હૈયું પણ અર્પાયું! ચાર આંખોના મેળાપમાંથી પ્રેમદેવ જન્મ પામ્યો! પૂર્વનો સંબંધ ફરીથી જોડાયો–તાજો થયો!× પણ તે આટલા પૂરતોજ. તત્કાળ તે

× જ્યારે સિદ્ધાર્થ 'બુદ્ધ' થયા, ત્યારે "એકએક બનેવર, તરફ આપનો પ્રેમ કેમ દેખાયો હતો" એ નવ તના જવાબમાં

ખરેજ દુષ્કર છે."

"પિતાજીને ચિંતા કરવા જેવું અહીં કાંઇ નથી. ક્ષત્રિયપુત્રને યુદ્ધકળા શીખવા જવી પડતી નથી; એ તો એનો જન્મ સાથેનો વારસો હોય છે. માત્ર આવી નિર્માલ્ય બાબતો માટે હું એક પ્રેમ-પાત્રને ગુમાવવા તૈયાર નથી; આપ ખુશીથી સ્પર્ધાનો સમય મુકરર કરાવો." યોગી જેવા કુમારે ક્ષત્રિયવટ દાખવી.

પ્રતિસ્પર્ધી ઉમેદવારોને એક ઢંઢેરા દ્વારા ખબર આપીને એક મેદાનમાં એકઠા કરવામાં આવ્યા. કુમાર સિદ્ધાર્થ પણ ઘોડેસવાર થઇ ત્યાં હાજર થયો અને સુંદર પાલખીમાં યશોધરા પોતાની સખીઓ તથા પરિજનો સાથે આવી પહોંચી.

"આ રત્નને મેળવવા સર્વોત્તમ સિવાય બીજો કોઇ લાયક નથી." સિદ્ધાર્થે યશોધરા તરફ નજર કરીને કહ્યું અને ઉમેર્યું: "તેને મેળવવાને પોતે લાયક છે એવું બતાવવા ઇચ્છતા દરેક નવજ્વાનને મારું આમંત્રણ છે કે, તેણે મારી સામે હરી-ફાઇમાં ઊતરી પડવું."

આ આમંત્રણનો સ્વીકાર નંદે પ્રથમજ કર્યો અને જવાબ વાળ્યો: "એમજ છે તો પકડો ધનુષ્ય અને તીરબાજીમાં મારી સામે આવી જાઓ." એમ કહેતાંની સાથેજ તેણે છ ગાઉ દૂર મૂકેલા એક ઢાલને તીરથી વીંધી નાખ્યું. અર્જુને તે પછી તેટલે-જ દૂરથી તે ઢાલને વીંધ્યું અને દેવદત્તે આઠ ગાઉથી વીંધ્યું. લોકો સઘળા આશ્ચર્યચકિત થયા અને યશોધરાએ પોતાના મુખ પર સાડી ઓઢી લીધી. હવે કુમાર સિદ્ધાર્થ રૂપેરી દોરીવાળું એક જબરજસ્ત ધનુષ્ય પકડે છે અને અસાધારણ બળવાળા માણસથી પણ મુશ્કેલીથી ખેંચાય એવું તે બાણ સહેજ ખેંચતાંજ કામઠાના બે ટુકડા થઇ જાય છે! "અરે બાળકની રમત કરવાનુ આ ધનુ-

લાવો અને પછી જુઓ કે કોનું કેટલું સામર્થ્ય છે!" આ ઉપરથી ત્રણ સાંકળોથી બાંધેલો, વિકરાળ આંખોવાળો, વિશાળ નસકોરાંવાળો અને લગામ કે જીન વગરનો એક ઉદ્ધત ઘોડો તે જગાએ લાવવામાં આવ્યો. ત્રણે હરીફોએ તે ઘોડાની પીઠ પર ચડવાને ત્રણ ત્રણ વાર પ્રયત્નો કર્યા; પરંતુ દરેક વખતે તે મદોન્મત્ત અશ્વે તેમને ધૂળમાં પટકયા. તથાપિ અર્જુને તે ઘોડા પર સવાર થવામાં આખરે ફતેહ મેળવી. પરંતુ થોડેક દૂર જઇને તે હઠીલા અને ઝનૂની ઘોડાએ પોતાના સવારને પથ્થર જેવી જમીન પર પટકયો અને જો બીજાઓ મદદે ન દોડયા હોત, તો પગ તળે છૂંદી પણ નાખત. લોકો આ જોઇ ધાસ્તીમાં પડયા અને બોલ્યાઃ "આ ભૂત (અશ્વ)થી સિદ્ધાર્થ કુમાર કામ ન પાડે તો ઠીક."

પણ સિદ્ધાર્થે તરતજ તે ઘોડાને કાબૂમાં રાખવા બાંધેલી સાંકળો દૂર કરી અને તેની યાળ પકડીને તેના કાનમાં કાંઇક શબ્દો ઉચ્ચારીને ઘોડાની આંખો ઉપર પોતાનો જમણો હાથ ફેરવ્યો, પછી તે હાથ તે ઘોડાના વિકરાળ મોં તરફ લઇ ગયો અને છેવટે તેની ગરદન ઉપર હાથ ફેરવીને પીઠ ઉપર ચડી બેઠો. તે જંગલી પ્રાણી ગાય જેવું થઇને પોતાના માલિકની આજ્ઞા મુજબ ચાલવા લાગ્યું.

અને હવે સઘળા માણસો એકે અવાજે બોલી ઊઠયાઃ "ધન્ય છે! ધન્ય છે! સિદ્ધાર્થ કુમાર સૌથી શ્રેષ્ઠ ઠરી ચૂકયા છે. હવે વધુ પરિશ્રમની કાંઇ જરૂર નથી." હરીફોએ પણ ખુલ્લા દિલથી કુમારની શ્રેષ્ઠતા કબૂલ રાખી.

આ ઇચ્છિત પરિણામ જોઇ આનંદ તેમજ આશ્ચર્યની લાગણીઓમાં દંડપાણિ ડૂબકી ખાવા લાગ્યો. આનંદ એટલા માટે કે પોતાની પુત્રીએ મનથી પસંદ કરેલ પુરુષને પોતાના જમાઇ

સંગીતશાસ્ત્રમાં પ્રવીણુતા ધરાવતી વારાંગનાઓને રાજકુમાર
મન 'રાગ' માં તલ્લીન રાખવા માટે તે ત્રણે 'પ્રમોદભવન'માં રો
વામાં આવી હતી, કે જે ભવનો અથવા પ્રાસાદો, 'વિશ્રામવન
નામના–જેની જોડી આખા વિશ્વમાં ન મળે એવા મનોહર બગ
ચામાં બાંધવામાં આવ્યા હતા. અહીં અનેક જાતના ફુવારા
આંખ અને કાનને પ્રસન્ન કરવા માટે સદૈવ રૂપેરી કિરણો વરસા
રહ્યા હતા. અનેક પ્રકારનાં પ્રાચીન ઐતિહાસિક પુરુષોનાં પરાક્ર
સૂચવતાં સુંદર ચિત્રો પ્રત્યેક દીવાલ પર આલેખવામાં આવ
હતાં. પોતાની મેળેજ વાગતાં વાદ્યયંત્રો (વાજિંત્રો) કુમાર
શયનગૃહમાં સ્વર્ગને ઉતારવા માટે માંહોમાંહે સ્પર્ધા કરી ર
હતાં. ટૂંકામાં એક જબરજસ્ત યતિને સંસારાસક્ત કરવાને મ
જે જે કરવું જરૂરનું હોય, તે તે સર્વ કરવામાં કોઈ જાતની કચ
રાખવામાં આવી ન હતી. રાગમય ગીત, રાગમય વાદ્યયંત્રો, રા
મય વાતો, રાગમય ચિત્રો, રાગમય દેખાવો, રાગમય પત્ની સહ
આ ભવનોમાં રાગમયજ હતું !

અને થોડા સમય સુધી તો ભવિષ્યના બુદ્ધનો–આજના
દ્ધાર્થકુમારનો વિરક્ત આત્મા પણ યશોધરાના રાગમાં લીન થ
રાગના ખોળામાં પોઢેલો કુમાર એ મીઠા સ્વપ્નમાંથી રખેને જ
ઊઠે એટલા માટે રાજાએ 'વિશ્રામવન'માં સર્વને એવો હુકમ
હતો કે, "એ હદમાં કોઈએ મરણ–વૃદ્ધાવસ્થા–દરદ–શોક કે
તાની કાંઈ વાત સરખી પણ ઉચ્ચારવી નહિ." તેણે સખ્ત ફરમ
કરી હતી કે, "સિદ્ધાર્થની રાગમય સભામાં જો કોઈ સુવત
આંખની કાળાશ ઓછી જણાશે અથવા તો નાચવામાં
પગ જરા પણ અચકાશે, તો તે ઓને એકદમ 'વિશ્રામવન
બહાર કાઢી મૂકવામાં આવશે અને કર્કશ શબ્દનો ઉચ્ચાર
નારને સુરક્ટાટ બાંધવામાં આવશે. નાનુંમોટું દરેક કામ

प्रकरण ४ थुं-संन्यासनी पूर्वावस्था

"હે જગત! ઓ વિશ્વ! હું સાંભળું છું, હું જાણું છું, હું આવું છું." મૂંગા અંધકારમાંથી એકાએક ઉચ્ચાર નીકળ્યા. યશોધરાએ ભરનિદ્રામાંથી જાગૃત થઇ ગભરાયલા વદને ચોતરફ તપાસ કરવા માંડી, પણ પોતાના પ્રાણેશ સિવાય બીજું કોઇ માણસ ત્યાં જોવામાં આવ્યું નહિ. તે સુકુમાર અને સુંદર યુવાન ભારે મખમલના બિછાનામાં પોઢેલો છે, તેનું ભવ્ય કપાળ ઝગારા મારી રહ્યું છે; તેના મોં પર દયાના શેરડા પડી રહ્યા છે, મધ્યરાત્રિ પસાર થઇ છે અને શયનગૃહમાં તેમજ બહાર સર્વત્ર શાંતિનું સામ્રાજ્ય જામેલું છે. એક વાર ફરીથી તે શાંતિમાં ભંગાણ પાડતો સ્વર સંભળાયો:

"હે જગત! હું સાંભળું છું, હું જાણું છું, હું આવું છું."

અને હવે યશોધરાએ પોતાના પ્રાણેશના મુખકમળ તરફ નજર કરી; કારણ કે તેજ કમળમાંથી પેલા હૃદયદ્રાવક શબ્દો નીકળતા હતા. તે નવોઢાએ પતિને પવન નાખવા માંડ્યો, આસ્તેથી કપાળ ઉપર પોતાના કોમળ હસ્તતલથી પંપાળવા માંડ્યું અને ડરતાં ડરતાં પૂછ્યું: "મારા પ્રાણેશ! આપ શું સાંભળો છો? શું જાણો છો? ક્યાં જવાનું વચન આપો છો? આપને શું થાય છે?"

સિદ્ધાર્થ તરત જાગૃત થઇ જાય છે અને જાણે કે કોઇ અન્યુજ

ભવનોને જીવનનું રહસ્ય સમજાવો. અનાથ થઈ પડેલા જનોના નાથ થઇ જે જિંદગીને તેઓ હઠીલાઇથી વળગી રહ્યા છે, તેની ક્ષણભંગુરતા સમજાવી અમર જિંદગીમાં પ્રવેશ કરાવો. મનુષ્ય-જાતિ પરના પ્રેમ સાટે રાજ્યનો ત્યાગ કરો; પીડાતી જનતાની દયા ખાતર રાગનો ત્યાગ કરો; છુટકારો ઇચ્છતા વિશ્વના કલ્યાણ ખાતર સર્વસ્વનો ત્યાગ કરો. અમો કે જેઓ આ વીણાના તાર-દ્વારા સંદેશો કહાવીએ છીએ તે દેવોના સાંત્વન ખાતર, ઓ બુદ્ધ પરમાત્મન્! જાગૃત થાઓ!

"સહાય કરો, સહાય કરો, ઓ દેવ! આપને પોઢેલા જોઈ કાળદેવે કાળો કેર કરવા માંડ્યો છે. લાંબા આયુષ્યવાળા અમો દેવો પોતે પણ પુણ્યક્ષીણ થયે કાળદેવના શરણ થઇએ છીએ. માટે હે મૃત્યુંજય! કાળદેવ પર જય મેળવવાની વિદ્યા દુનિયાને શીખવો. હે વીર! ઊઠો, તૈયાર થાઓ, જગતનો ઉદ્ધાર કરવા માટે ઘણા સમય પૂર્વે લીધેલી પ્રતિજ્ઞા યાદ કરો! તે કામ માટે હમણાં અનુકૂળ વખત છે. સમય આવી પહોંચ્યો છે. * ઊઠો, ચેતો, પ્રમાદને પરિહરો અને પૂર્વના બુદ્ધોની માફક જગતની વહાર કરવા નીકળી પડો!"

વાદ્યમાંથી નીકળતું ઉપરના ભાવાર્થવાળું ગીત પૂરું થયું. કુમારની રગે રગે તે ગીતના શબ્દો જડાઇ ગયા. તેના જિગરમાં તે શબ્દો કોતરાઈ ગયા. તેના સૂતેલા પ્રાણ જાગૃત થયા. જીવન-ની પ્રથમ પ્રતિજ્ઞાનું તેને સ્મરણ થયું. તેના જીવનનો ઉદ્દેશ જ્વલંત મૂર્તિરૂપે તેની આંખ આગળ પ્રગટી નીકળ્યો અને તેના દરેક અંગમાં વૈરાગ્યભાવના વ્યાપી રહી.

* જૈનોમાં પણ તીર્થંકરોને આજ પ્રમાણે લોકાન્તિક દેવો સં-સન પ્રવર્તાવવા અરજ કરે છે.

હેરીફેરી કરવા લાગ્યા.

કુળવધૂઓએ ઘરને આંગણે કુંકુમ વતી સાથિયા પૂર્યા.

ઘેર ઘેર નવાં તોરણો બાંધવામાં આવ્યાં. ઘરની દીવાલો પરનાં ચિત્રો ઉપર લાગેલી ધૂળ ખંખેરી નાખવામાં આવી અને આછા પડેલા રંગને ચળકતા કરવામાં આવ્યા. વૃક્ષો ઉપર વાવટા લટકાવવામાં આવ્યા. દેવમંદિરોને પણ શણગારવામાં આવ્યાં. જોતજોતામાં શહેરને અમરાપુરીના એક ખંડ સમાન બનાવી દેવામાં આવ્યું.

બીજે દિવસે રાજકુમાર બે ઘોડાવાળા રથમાં બેસીને પોતાના પિતાના નગરનું સૌંદર્ય જોવા બહાર નીકળ્યો. સઘળાના મુખ પર આનંદ છવાઈ રહ્યો હતો. સર્વ મનુષ્યો રાજકુમારને હર્ષથી વધાવી લેતા હતા. સર્વ પુરુષોએ આજે નવા રંગબેરંગી પોશાક પહેર્યા હતા, તેથી શહેરની શોભામાં ઓર ઉમેરો થયો હતો. આ બધું જોઈ કુમાર બોલી ઊઠયો: "અહા! આ દુનિયા ઘણી સુંદર છે; મને તે બહુ વહાલી લાગે છે. અહા! આ લોકો કેટલા બધા ખુશી દેખાય છે! મેં તેમને સારુ એવું શું કર્યું છે કે, તેઓ મારા પર આટલી બધી પ્રીતિ રાખે છે? આવાં રાજ્યોમાં રાજ્ય કરવું તે કેટલું બધું સુખકારક છે! મારી પાસે ઘણી ફાલતુ ચીજો પડી છે, જો તે મળવાથી લોકો સુખી થતા હોય તો કેવું સારું! ચ્યના! રથ આગળ ચલાવ કે જેથી આવા સુંદર શહેરની વિશેષ શોભા આપણે નીરખી શકીએ."

લોકો ટોળાબંધ રથ આગળ એકઠા થયા અને "જય! રાજકુમારનો જય!" એવો જયનાદ ગાજી રહ્યો. કેટલાકોએ કુમારને પુષ્પના હારથી વધાવ્યો. આ પ્રકારે ચારે બાજુએ આનંદના નાદ થઈ રહ્યા છે અને કુમાર પણ આનંદમાં મગ્ન થયો છે, તેવામાં એકાએક એક વૃદ્ધ મનુષ્ય ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તેણે ગાભા જેવાં

ચંનાએ જવાબ આપ્યો: "જો બીજા મનુષ્યો પણ ઘણાં વર્ષ જીવે તો તેમની પણ તેવીજ સ્થિતિ થાય."

કુમારે વળી પૂછ્યું: "અને હું ઘણાં વર્ષ જીવું તો શું મારી પણ એવી સ્થિતિ થાય? શું યશોધરાની પણ એવીજ સ્થિતિ થાય?"

સારથિએ પ્રત્યુત્તર વાળ્યો: "વૃદ્ધાવસ્થા રાજા અને રંક બધાને પોતાના પાશમાં ઘેરી લે છે. આપ, આપના પિતાશ્રી, પ્રિયતમા, આપનાં જ્ઞાતિજન અને બંધુવર્ગ સર્વ તેને આધીન છો. કોઇ તેનાથી મુક્ત થઇ શકે નહિ."

કુમાર ચમક્યો: "ખરેખર આપણે મૂઢ છીએ. યૌવનથી મત્ત થઈ આ શરીરના થનાર પરિણામ તરફ જરા પણ લક્ષ આપતા નથી. સારથિ! હવે જલદી રથ પાછો વાળ. જરા એક દિવસે ઘેરી લેશે ત્યારે પછી ક્રીડા કોણ કરશે?"

સારથિએ તરતજ રથ પાછો ફેરવ્યો અને કુમાર ઉદાસ ચહેરે પોતાના મહેલમાં ચાલ્યો. તે સાંજે તે બિલકુલ જમ્યો નહિ; નાચનારાઓએ તેમજ ગાનારાઓએ તેને રીઝવવાને અનેક પ્રયત્ન કર્યા, પણ તે વૈરાગ્યરંગિત મન પર બિલકુલ અસર થઇ નહિ. છેવટે યશોધરા પગે પડી અને બોલી: "હે નાથ! શું આપને મુજ દાસીથી વિશ્રાંતિ મળતી નથી? કેમ કાંઇ બોલતા નથી?"

"વિશ્રાંતિ!" પ્રેમપૂર્ણ પત્નીના મુખકમળ તરફ તાકીને કુમાર બોલ્યો: "ઓ મારી યુવાવસ્થાની વિશ્રાંતિ! આ લલિતાંગીની હાજરીમાં વિશ્રાંતિ સિવાય બીજું કાંઇ હોવુંજ શું શક્ય છે? તથાપિ, ઓ મુગ્ધે! આ અંગોનું લાલિત્ય એક દિવસ નાશ પામવાનું છે. એ વિચાર મારી વિશ્રાંતિને લૂંટી લે છે. આ યુવાની એક દિવસ કમરથી બેવડી વળેલી વૃદ્ધાવસ્થામાં બદલાઇ જવાની છે, એ ખ્યાલ મને ચિંતાતુર કરી દે છે. શું તું વૃદ્ધ થશે? તારા મુખ-

ચ્યંનાએ જવાબ આપ્યો: "જો બીજા મનુષ્યો પણ ઘણાં વર્ષ જીવે તો તેમની પણ તેવીજ સ્થિતિ થાય."

કુમારે વળી પૂછ્યું: "અને હું ઘણાં વર્ષ જીવું તો શું મારી પણ એવી સ્થિતિ થાય? શું યશોધરાની પણ એવીજ સ્થિતિ થાય?"

સારથિએ પ્રત્યુત્તર વાળ્યો: "વૃદ્ધાવસ્થા રાજા અને રંક બધાને પોતાના પાશમાં ઘેરી લે છે. આપ, આપના પિતાશ્રી, પ્રિયતમા, આપનાં જ્ઞાતિજન અને બંધુવર્ગ સર્વ તેને આધીન છો. કોઇ તેનાથી મુક્ત થઇ શકે નહિ."

કુમાર ચમક્યો: "ખરેખર આપણે મૂઢ છીએ. યૌવનથી મત્ત થઈ આ શરીરના થનાર પરિણામ તરફ જરા પણ લક્ષ આપતા નથી. સારથિ! હવે જલદી રથ પાછો વાળ. જરા એક દિવસે ઘેરી લેશે ત્યારે પછી ક્રીડા કોણ કરશે?"

સારથિએ તરતજ રથ પાછો ફેરવ્યો અને કુમાર ઉદાસ ચહેરે પોતાના મહેલમાં ચાલ્યો. તે સાંજે તે બિલકુલ જમ્યો નહિ; નાચનારાઓએ તેમજ ગાનારાઓએ તેને રીઝવવાને અનેક પ્રયત્ન કર્યા, પણ તે વૈરાગ્યરંગિત મન પર બિલકુલ અસર થઇ નહિ. છેવટે યશોધરા પગે પડી અને બોલી: "હે નાથ! શું આપને મુજ દાસીથી વિશ્રાંતિ મળતી નથી? કેમ કાંઇ બોલતા નથી?"

"વિશ્રાંતિ!" પ્રેમપૂર્ણ પત્નીના મુખકમળ તરફ તાકીને કુમાર બોલ્યો: "આ મારી યુવાવસ્થાની વિશ્રાંતિ! આ લલિતાંગીની હાજરીમાં વિશ્રાંતિ સિવાય બીજું કાંઇ હોવુંજ શું શકય છે? તથાપિ, ઓ મુગ્ધે! આ અંગોનું લાલિત્ય એક દિવસ નાશ પામવાનું છે. એ વિચાર મારી વિશ્રાંતિને લૂંટી લે છે. આ યુવાની એક દિવસ કમરથી બેવડી વળેલી વૃદ્ધ વયમાં બદલાઇ જવાની છે, એ ખ્યાલ મને ચિંતાતુર કરી દે છે. શું તું વૃદ્ધ થશે? તારા મુખ-

ચ્યનાએ જવાબ આપ્યોઃ "જો બીજા મનુષ્યો પણ ઘણાં વર્ષ જીવે તો તેમની પણ તેવીજ સ્થિતિ થાય."

કુમારે વળી પૂછ્યું: "અને હું ઘણાં વર્ષ જીવું તો શું મારી પણ એવી સ્થિતિ થાય? શું યશોધરાની પણ એવીજ સ્થિતિ થાય?"

સારથિએ પ્રત્યુત્તર વાળ્યોઃ "વૃદ્ધાવસ્થા રાજા અને રંક બધાને પોતાના પાશમાં ઘેરી લે છે. આપ, આપના પિતાશ્રી, પ્રિયતમા, આપનાં જ્ઞાતિજન અને બંધુવર્ગ સર્વ તેને આધીન છો. કોઇ તેનાથી મુક્ત થઇ શકે નહિ."

કુમાર ચમકયોઃ "ખરેખર આપણે મૂઢ છીએ. યૌવનથી મત્ત થઈ આ શરીરના થનાર પરિણામ તરફ જરા પણ લક્ષ આપતા નથી. સારથિ! હવે જલદી રથ પાછો વાળ. જરા એક દિવસે ઘેરી લેશે ત્યારે પછી ક્રીડા કોણ કરશે?"

સારથિએ તરતજ રથ પાછો ફેરવ્યો અને કુમાર ઉદાસ ચહેરે પોતાના મહેલમાં આવ્યો. તે સાંજે તે બિલકુલ જમ્યો નહિ; નાચનારાઓએ તેમજ ગાનારાઓએ તેને રીઝવવાને અનેક પ્રયત્ન કર્યા, પણ તે વૈરાગ્યરંગિત મન પર બિલકુલ અસર થઇ નહિ. છેવટે યશોધરા પગે પડી અને બોલીઃ "હે નાથ! શું આપને મુજ દાસીથી વિશ્રાંતિ મળતી નથી? કેમ કાંઇ બોલતા નથી?"

"વિશ્રાંતિ!" પ્રેમપૂર્ણ પત્નીના મુખકમળ તરફ તાકીને કુમાર બોલ્યોઃ "ઓ મારી યુવાવસ્થાની વિશ્રાંતિ! આ લલિતાંગીની હાજરીમાં વિશ્રાંતિ સિવાય બીજું કાંઇ હોવુંજ શું શક્ય છે? તથાપિ, ઓ મુગ્ધે! આ અંગોનું લાલિત્ય એક દિવસ નાશ પામવાનું છે. એ વિચાર મારી વિશ્રાંતિને લૂંટી લે છે. આ યુવાની એક દિવસ કમરથી બેવડી વળેલી વૃદ્ધ વયમાં બદલાઇ જવાની છે, એ ખ્યાલ મને ચિંતાતુર કરી દે છે. શું તું વૃદ્ધ થશે? તારા મુખ-

સ્યંનાએ જવાબ આપ્યો: "જો બીજા મનુષ્યો પણ ઘણાં વર્ષ જીવે તો તેમની પણ તેવીજ સ્થિતિ થાય."

કુમારે વળી પૂછ્યું: "અને હું ઘણાં વર્ષ જીવું તો શું મારી પણ એવી સ્થિતિ થાય? શું યશોધરાની પણ એવીજ સ્થિતિ થાય?"

સારથિએ પ્રત્યુત્તર વાળ્યો: "વૃદ્ધાવસ્થા રાજા અને રંક બધાને પોતાના પાશમાં ઘેરી લે છે. આપ, આપના પિતાશ્રી, પ્રિયતમા, આપનાં જ્ઞાતિજન અને બંધુવર્ગ સર્વ તેને આધીન છો. કોઇ તેનાથી મુક્ત થઇ શકે નહિ."

કુમાર ચમક્યો: "ખરેખર આપણે મૂઢ છીએ. યૌવનથી મત્ત થઈ આ શરીરના થનાર પરિણામ તરફ જરા પણ લક્ષ આપતા નથી. સારથિ! હવે જલદી રથ પાછો વાળ. જરા એક દિવસે ઘેરી લેશે ત્યારે પછી ક્રીડા કોણ કરશે?"

સારથિએ તરતજ રથ પાછો ફેરવ્યો અને કુમાર ઉદાસ ચહેરે પોતાના મહેલમાં ચાલ્યો. તે સાંજે તે બિલકુલ જમ્યો નહિ; નાચનારાઓએ તેમજ ગાનારાઓએ તેને રીઝવવાને અનેક પ્રયત્ન કર્યાં, પણ તે વૈરાગ્યરંગિત મન પર બિલકુલ અસર થઇ નહિ. છેવટે યશોધરા પગે પડી અને બોલી: "હે નાથ! શું આપને મુજ દાસીથી વિશ્રાંતિ મળતી નથી? કેમ કાંઇ બોલતા નથી?"

"વિશ્રાંતિ!" પ્રેમપૂર્ણ પત્નીના મુખકમળ તરફ તાકીને કુમાર બોલ્યો: "ઓ મારી યુવાવસ્થાની વિશ્રાંતિ! આ લલિતાંગીની હાજરીમાં વિશ્રાંતિ સિવાય બીજું કાંઇ હોવુંજ શું શકય છે? તથાપિ, ઓ મુગ્ધે! આ અંગોનું લાલિત્ય એક દિવસ નાશ પામવાનું છે. એ વિચાર મારી વિશ્રાંતિને લૂંટી લે છે. આ યુવાની એક દિવસ કમરથી બેવડી વળેલી વૃદ્ધાવસ્થામાં બદલાઇ જવાની છે, એ ખ્યાલ મને ચિંતાતુર કરી દે છે. શું તું વૃદ્ધ થશે? તારા મુખ-

બન્ને પગપાળા ચાલી નીકળ્યા.

એક ગલીમાંથી બીજી ગલીમાં અને એક સડકથી બીજી સડકે જતાં તેમને અનેક દેખાવો વચ્ચે થઇને રસ્તો કરવો પડતો. એક જગાએ સ્ત્રીઓ માથે પાણીનાં બેડાં સાથે આછો ઘૂંઘટ કાઢી હસતી, વાતો કરતી જતી હતી. બીજી જગાએ વેપારીઓ શબ્દોની મારામારી કરી રહ્યા હતા. પણે વણકરો સાળ ઉપર કામે લાગી ગયા હતા.

સામેના ઘરમાંથી આવતો ઘંટીનો અવાજ કાનને વાદ્ય સરખો આનંદ આપતો હતો. પેલો વરઘોડો લોકોનાં ટોળેટોળાં એકઠાં કરતો ચાલ્યો જતો હતો. આ બાજુએ પંડ્યાજી નાનાં બાળકોને અર્ધચંદ્રાકારે બેસાડીને 'શિખામણની વાત' શીખવતો હતો. આ સર્વ જોતા જોતા તે વ્યાપારી અને મુનીમ આખા શહેરમાં ફરતા હતા. એવામાં રસ્તા પરથી એક અવાજ એમને કાને પડ્યો: "હે દયાળુ પુરુષો ! મને મદદ કરો, મને ઉઠાડો; નહિ તો હું ઘેર પહોંચતાં પહેલાં મરી જઈશ."

કુમાર અને સારથિ તરતજ તે અવાજની દિશામાં દોડ્યા અને જુએ છે તો એક પ્રકારની મરકીથી પીડાતો એક માણસ બૂમો પાડતો ધૂળમાં તરફડિયાં મારતો હતો. તેના આખા શરીરે વાદળી રંગનાં ચાંદાં પડ્યાં હતાં. ઊઠવાનો યત્ન કરવા જતાં, તે તરત જમીન પર પડી જતો હતો અને ચાંદાં છોલાવાથી બમણું દુઃખ થવાથી તે રડતો હતો. લોકો ટોળેટોળાં મળી તેની આસપાસ ઘણે દૂર ઊભા રહ્યા હતા; પણ કોઇ તેની પાસે જતું નહિ, તો મદદ આપવાની તો વાતજ શી કરવી ?

સિદ્ધાર્થ કુમારની આંખમાં તે દયાજનક દેખાવ જોતાંજ એક અશ્રુબિંદુ આવીને અટક્યું અને લાગલોજ તે બીમાર પાસે જઇ તેને ટટાર કરી પોતાના ઢીંચણ ઉપર માથું મૂકીને અને કોમળ હાથ વડે તેને પંપાળીને આશ્વાસન આપતાં આપતાં પૂછવા લાગ્યો:

રાજ્યમાંજ વસે છે અને તેનો ત્રાસ કઇ મિનિટે નહિ થાય તે કોઇ કહી શકતું નથી. રાત્રે તંદુરસ્ત હાલતમાં સૂતેલા આપણે સવારે તંદુરસ્તજ જાગીશું, એ વાતની ખાતરી આપવાની શક્તિ દુનિયામાં કોઇને પણ મળી નથી."

"અરે ! આવા દુઃખદાયક રાક્ષસની દાઢમાં રહેતાં માણસો ત્યારે એક ઘડી પણ ઊંઘવા નહિ પામતા હોય ?" કુમારે વિસ્મિત થઇ પ્રશ્ન કર્યો.

"મારા માલિક ! છેકજ એમ નથી." સારથિએ ખુલાસો કર્યો: "લોકો સુભાગ્યે એટલા તત્ત્વજ્ઞાની નથી કે, દરદના ભયને લીધે આહાર, નિદ્રા અને વિષયસુખથી વેગળા રહે ! આપ ધારો છો તેથી ઊલટું, દરદનો ભય જેટલો તીવ્ર છે તેટલોજ તીવ્ર લોકોનો વિષયસુખ પ્રત્યેનો રાગ છે. એ રાગ એમને દરદની દાઢનું સ્મરણજ થવા દેતો નથી."

કુમારે હવે પોતાના ખોળામાંના બીમારને પૂછ્યું: "કેમ ભાઈ ! તને આ દરદ આવશે એવી ખબર હતી ?"

"ઓ દયાળુ પુરુષ ! એ મને પૂછતાજ ના. મારી વાત જાણીને તમારા દયાળુ આત્માને વધારે દુઃખી કરતા ના. હું થોડા જીવતર માટે તમારો બેવડો અપરાધી બનું એ મારાથી ખમાતું નથી," બીમારે જવાબ આપ્યો.

"ના, ભાઈ ના; એમ કલ્પાંત ન કર, મારા સવાલનો ઉત્તર આપવા કૃપા કર." પૂછનારે આગ્રહ કર્યો.

"ઓ દયાળુ પુરુષ ! તમારે જ્યારે સાંભળવુંજ છે તો સાંભળો. આ રોગ મને વળગશે એવી મને સ્વપ્નમાં પણ ખબર નહોતી. બીજા હજારો માણસોને રોગથી પીડાતા નજરે જોતો છતાં હું દરદનો નહિ અને એમજ માનતો કે, હું તો અખીશુદ્ધજ રહેવાનો. આથી મેં મૃત્યુ માટે કશી તૈયારી કરી નહિ. એક છૂપો હુમલો કરનાર

કુમાર તેમને તે હાડપિંજર સ્વાધીન કરીને ચાલી નીકળ્યો, ચ્યન
પણ પાછળ પાછળ મૂંગો મૂંગો ચાલવા લાગ્યો.

શહેર છોડી તેઓ થોડેક દૂર ગયા નહિ હોય ત્યાં એક વ
આવ્યો તેની નીચે તેઓ બન્ને બેઠા. પોતાની તરફ એક વિચિત્ર
પુરુષને આવતો જોઈ કુમારે ચ્યનાને પૂછ્યું: "ભગવાં વસ્ત્ર ધારણ
કરેલો, હાથમાં વિચિત્ર પાત્ર લઈ ચાલતો, આ કોણ હશે ?"

"સરકાર !" ચ્યનાએ કહ્યું: "લોકો તેને 'સંન્યાસી' કહે છે.
તેણે સર્વ પ્રકારની ઇચ્છાઓનો ત્યાગ કર્યો છે. તે તપસ્વી તરીકે
રહે છે. આત્મસંયમને માટે પ્રયત્ન કરે છે. તેનું આચરણ વિનય-
યુક્ત છે. તે ભિક્ષા વડે પોતાનું ગુજરાન ચલાવે છે. 'શાંત અને
દાંત' એવો તે પુરુષ હમેશ અંતરના વિચારોમાં મશગૂલ રહે
છે. જુઓ એનું વદન કેવું ગંભીર અને વિચારમાં ડૂબેલ જણાય છે !"

એટલામાં સંન્યાસી ત્યાં આવી પહોંચે છે અને તે બન્ને વટે-
માર્ગુને વટાવી, થોડે દૂર એક એકાંત ઝાડ હતું તેની નીચે જઈ
પદ્માસને બેસી સમાધિમાં સ્થિર થાય છે.

કુમાર તેના તરફ જોઈજ રહ્યો અને મનમાંજ બોલ્યો: "પં-
ડિતો સદા સંન્યાસીની પ્રશંસા કરે છે તે વાજબીજ છે. આ સંન્યા-
સથી પોતાનું તેમજ પરનું હિત થાય છે. ખરેખર શાશ્વત જીવન,
સુખ તથા અમરત્વ મેળવવાનો આજ માર્ગ છે. જે યૌવનને જરા-
નો ભય છે, જે આરોગ્યને વ્યાધિનો ભય છે, જે સમૃદ્ધિને અક-
સ્માતનો ભય છે, જે શરીરને મૃત્યુનો ભય છે, તે યૌવન–તે આરો-
ગ્ય–તે સમૃદ્ધિ અને તે શરીર પાછળ લુબ્ધ થઇ, મારા ખોળામાં
સૂતેલા પેલા મરકીના દરદીના દરદની પેઠે છૂપા શત્રુ સમાન કાળ-
ની બેડીમાં ઓચિંતાજ ફસાઈ જવું અને પછી પસ્તાવું એ
કેટલી મૂર્ખતા છે !"

હમણાં તેના ચક્ષુમાં દિવ્ય દયાનાં અશ્રુ ઊભરાતાં હતાં. એક

प्रकरण ५ मुं—गृहत्यागनी तैयारीओ

સળગી ! ખૂબ સળગી ! વૈરાગ્યની અગ્નિ ખૂબ જોસથી સળગી અને સિદ્ધાર્થ કુમાર પોતાના સારથિ સાથે પેલા વડ નીચેથી ઊઠી મહેલમાં પાછો દાખલ થઇ ચૂકયા હતો, તે છતાં તેના મનમાં વૈરાગ્યની પ્રચંડ આગ બુઝાઇ નહિ. રૂનો ઢગલો તૈયાર હોવા છતાં—દારૂખાનાના પલીતા ટટાર કરી રાખેલા છતાં, એક નાની સરખી દીવાસળી વગર સઘળી તૈયારીઓ નકામીજ છે, તેમ સિદ્ધાર્થ કુમારના પ્રેમાળ—દયાળુ—પરોપકારી—સંસ્કારી હૃદયને માત્ર એકાદ દીવાસળી તુલ્ય બનાવનીજ વાર હતી, જેવા બનાવો હમણાં તે જોઇ ચૂકયો હોવાથી હવે તે રૂ જેવું હૃદય વૈરાગ્યની આગથી ભડભડ બળવા લાગ્યું !

પરંતુ આ મહાત્માનો વૈરાગ્ય પણ પ્રેમમય હતો ! એને પોતાના કોઇ દુઃખથી વૈરાગ્ય ઊપજ્યો ન હતો, દુનિયાના દુઃખથી ઊપજ્યો હતો, કે જે દુનિયા પર પોતે પ્રેમ ધરાવતો હતો. એટલે કે, એના 'વૈરાગ્ય'નો જનક 'પ્રેમ'જ હતો. 'પ્રેમ'માંથી 'વૈરાગ્ય' જન્મ પામે એ વાત, વૈરાગ્યનો ઊંધો અર્થ જે જમાનામાં ફેલાયલો છે, તે જમાનામાં કદાચ નહિ માનવા જેવી ઘણાકને લાગશે; પરંતુ એ સંશયાત્માઓ જ્યારે 'પ્રેમ' અને 'રાગ' વચ્ચેનો તફાવત સમજશે, ત્યારે તેમનો તે સંશય આપોઆપ દૂર થશે ખરું ... કે 'વૈરાગ્ય' એ 'રાગ' રહિત દયાનું જ નામ છે, અને તેથી

ફરીથી જાગૃત કરી. કોલસા ઉપર થોડા વખતને વાસ્તે લાગેલી રાખ ઊડી ગઇ અને ફરીથી વૈરાગ્યનો અગ્નિ પૂર્ણ જોસથી પ્રકટી નીકળ્યો! તેના મનમાં પ્રબળ તોફાન ચાલતું હતું. સંસારનો ત્યાગ કરી, એકાંતમાં જઇ, વ્યાધિ, રોગ અને મરણમાંથી છૂટવાનો ઉપાય શોધી કાઢવો એજ એના હૃદયની ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ ભાવના હતી. જ્યારથી તેણે પેલા ભિક્ષુકને–શ્રમણને–સંન્યાસીને જોયો હતો, ત્યારથીજ તેવા થવાની પ્રબળ આકાંક્ષા તેના હૃદયમાં સ્ફુરી રહી હતી. શ્રમણના દર્શને પૂર્વે થઈ ગયેલા બુદ્ધોનું તેને સ્મરણ કરાવ્યું હતું. હજુ તે સ્મરણ ઝાંખું હતું; છતાં ભાવના તો એવીજ પ્રબળ હતી.

આ સંસારનો ત્યાગ કરી સંન્યાસી થવામાં પિતા, અપરમાતા અને પત્નીનો પ્રેમ આડે આવતો હતો. તે વિચારતો કે, "આવા પ્રેમાળ પિતાને વૃદ્ધાવસ્થામાં શી રીતે છોડી જાઉં? માતાતુલ્ય ગૌતમીના હૃદયને મારા ગમનથી કેટલો આઘાત લાગશે? મારાજ આધારે જીવનારી, મારામાંજ સર્વસ્વ માનનારી યશોધરાની શી સ્થિતિ થશે? આ બધાને દુઃખમય સ્થિતિમાં મૂકી શી રીતે જવું?" પણ વળી તે બીજી બાજુનો વિચાર કરી બોલતોઃ "લોકો જરા, વ્યાધિ અને મરણના પંજામાં સપડાયેલા છે, દુઃખી છે, કોઇ તેમને માર્ગ બતાવનાર નથી. દેશમાં ધર્મને નામે અધર્મજ ફેલાઇ રહ્યો છે. લોકો દેવોને તુષ્ટ કરવાને અજ્ઞાનતાથી અનેક નિરપરાધી પશુઓનો યજ્ઞને નામે સંહાર કરે છે અને આ રીતે ઊલટા દુઃખમાં ઉમેરો કરે છે. આ સ્થિતિમાં મારે મનુષ્યજાતને ઉગારવીજ જોઇએ."

સિદ્ધાર્થના મનની અત્યારની વૈરાગ્યમય અને અનુકંપામય સ્થિતિને ડગાવવા કોઇ સમર્થ ન હતું તે પોતાનો સંકલ્પ જુદો કરે તેમ ન હતું. તેણે આ પળે જીવનનું મહત્વ જોયું હતું. તેમાંથી બચાવવા કોણ શક્તિમાન થઇ શકે? તે સ્વર્ગીય બાળકી આ કામ

માગણીઓ પૂરી પાડી ન શકતા હો, તો હું આજીજી કરીને ક
છું કે મને જવા દો, મને સંસાર છોડવાની રજા આપો; આપ
પુત્ર એક બળતા ઘરમાં રહે છે, તેનો ત્યાગ કરવાની રજા આપ
વામાં શું આપ પુત્રવત્સલ પિતા વિલંબ કરશો? ખરેખર, અ
જરા, મરણ અને વ્યાધિથી આપણે સર્વે ઘેરાયલા છીએ; તેમાંથી
છૂટા થવાનો માર્ગ શોધવા મને રજા આપો, કે જેથી આખું વિશ્વ
કલ્યાણનો માર્ગ પામી શકે.”

રાજાએ કાંઈ પણ જવાબ ન આપ્યો. પુત્ર પોતાના નિશ્ચયમાં અડગ છે, માટે તેને વધારે કહેવામાં લાભ નથી એમ ધારી તેણે મૌન ધારણ કર્યું; પણ તેની આંખમાંથી અશ્રુની ધારા વહેવા લાગી. પિતાની આવી સ્થિતિમાં શું કરવું તે ન સૂઝવાથી સિદ્ધાર્થ કુમાર આ બાબતનો વિચાર કરવા પોતાના વિશ્રામભવન તરફ ચાલ્યો.

વિશ્રામભવનમાં કુમાર આવ્યો ત્યારે તેને આનંદ આપવાને યશોધરાએ તથા દાસીવર્ગે પોતાની સઘળી શક્તિ અજમાવી. પણ આજે કુમારના ચહેરા પર કાંઈક જુદોજ રંગ જણાતો હતો. આજે કોઈ તેના મનને આનંદ પમાડવા સમર્થ નહોતું. યશોધરા તેના મનને સાંત્વન આપવા અનેક પ્રયત્ન કર્યા છતાં ન ફાવવાથી અંતે સૂઈ રહી. અર્ધી રાત્રિ ચાલી ગઈ હશે, તેવામાં એકાએક યશોધરા સ્વપ્નમાં બોલી ઊઠી: “હે નાથ! જાગો, જાગો, મને બોલાવો, મને શાંતિ આપો!”

“પ્રિયતમે! શું છે? કેમ ગભરાય છે? હું પાસેજ ઊભો છું” એમ કહી કુમાર તેને સાંત્વન આપવા લાગ્યો. પણ આ શબ્દોનો જવાબ આપે તે પહેલાં ફરીથી તેના તે શબ્દો તેણે ઉચ્ચાર્યા અને પછીથી બોલી: “આજે હું સુખમાં સૂતી હતી તેવામાં મેં ત્રણ ભયંકર સ્વપ્ન જોયાં, તેથી ગભરાટથી મારી આંખો ઉઘડી ગઈ અને હજુ પણ તે ભયને લીધે મારું હૃદય ધડકયા કરે છે આજે

માગણીઓ પૂરી પાડી ન શકતા હો, તો હું આજીજી કરીને કહું છું કે મને જવા દો, મને સંસાર છોડવાની રજા આપો; આપનો પુત્ર એક બળતા ઘરમાં રહે છે, તેનો ત્યાગ કરવાની રજા આપવામાં શું આપ પુત્રવત્સલ પિતા વિલંબ કરશો? ખરેખર, આ જરા, મરણ અને વ્યાધિથી આપણે સર્વે ઘેરાયલા છીએ; તેમાંથી છૂટા થવાનો માર્ગ શોધવા મને રજા આપો, કે જેથી આખું વિશ્વ કલ્યાણનો માર્ગ પામી શકે."

રાજાએ કાંઇ પણ જવાબ ન આપ્યો. પુત્ર પોતાના નિશ્ચયમાં અડગ છે, માટે તેને વધારે કહેવામાં લાભ નથી એમ ધારી તેણે મૌન ધારણ કર્યું; પણ તેની આંખમાંથી અશ્રુની ધારા વહેવા લાગી. પિતાની આવી સ્થિતિમાં શું કરવું તે ન સૂઝવાથી સિદ્ધાર્થ કુમાર આ બાબતનો વિચાર કરવા પોતાના વિશ્રામભવન તરફ ચાલ્યો.

વિશ્રામભવનમાં કુમાર આવ્યો ત્યારે તેને આનંદ આપવાને યશોધરાએ તથા દાસીવર્ગે પોતાની સઘળી શક્તિ અજમાવી. પણ આજે કુમારના ચહેરા પર કાંઇક જુદોજ રંગ જણાતો હતો. આજે કોઇ તેના મનને આનંદ પમાડવા સમર્થ નહોતું. યશોધરા તેના મનને સાંત્વન આપવા અનેક પ્રયત્ન કર્યા છતાં ન ફાવવાથી અંતે સૂઇ રહી. અર્ધી રાત્રિ ચાલી ગઇ હશે, તેવામાં એકાએક યશોધરા સ્વપ્નમાં બોલી ઊઠી: "હે નાથ! જાગો, જાગો, મને બોલાવો, મને શાંતિ આપો!"

"પ્રિયતમે! શું છે? કેમ ગભરાય છે? હું પાસેજ ઊભો છું" એમ કહી કુમાર તેને સાંત્વન આપવા લાગ્યો. પણ આ શબ્દોનો જવાબ આપે તે પહેલાં ફરીથી તેના તે શબ્દો તેણે ઉચ્ચાર્યા અને પછીથી બોલી "આજે હું સુખમાં સૂતી હતી તેવામાં મેં એક ભયંકર સ્વપ્ન જોયું. તેથી ગભરાઇને મારી આંખો ઉઘડી ગઇ અને હજુ પણ તે ભયને લીધે મારું હૃદય ધડક્યા કરે છે અને

પડી હતી, બધી વસ્તુઓ એમની એમ હતી! હે હૃદયના નાથ! તમે કે જે મારું જીવન છો, મારો પ્રકાશ છો, મારા રાજા છો, મારું વિશ્વ છો, મારું સર્વસ્વ છો, તે ત્યાં ન હતા, હું ફરીથી ઊંઘી ગઇ અને વળી જાગીને જોઉં છું તો મારો રત્નનો હાર સર્પરૂપ થઇ ગયો હતો, મારા પગનાં સાંકળાં પગમાંથી નીકળી પડયાં હતાં, મારી સોનાની બંગડીઓ જુદી પડી ગઇ હતી, મારા માથામાંનું જાસૂદનું પુષ્પ ધૂળ ભેગું રોળાઇ ગયું હતું; આ આપણો પલંગ જમીન પર પડી ગયો હતો અને પલંગની આસપાસનો પડદો ચિરાઇ ગયો હતો. તેવામાં ઘણે દૂરથી આવતો તે વૃષભનો નાદ મેં સાંભળ્યો; ઘણે દૂર વાવટો વીંઝાતો સાંભળ્યો. પણ 'સમય સમીપ છે! સમય સમીપ છે!' એ બૂમ ફરીથી મારે કાને પડી, તે બૂમથી હજુ પણ મારું હૃદય ધડકે છે, તે બૂમને લીધે હું જાગી ઊઠી. હે નાથ! આ સ્વપ્નનો શો હેતુ હશે? મને ભય લાગે છે કે, કાંતો મારા પ્રાણ દૂર થશે અગર તો મારા પ્રાણેશ્વર મારો ત્યાગ કરશે."

અત્યંત ગભરાયલી, દિલાસાની સંપૂર્ણ જરૂર ધરાવતી પોતાની તે ધર્મપત્નીને દયાના સાગર સિદ્ધાર્થ કુમારે અત્યંત દિલસોજીથી અને પ્રેમાર્દ્ર અવાજથી સાંત્વન આપવા માંડયું: "શાંત થા, મારી મધુરી! શાંત થા. તું પાપી નથી; માત્ર પુણ્યાત્માજ આવું સ્વપ્ન જોઇ શકે છે. કદાચ તારાં સ્વપ્ન ભવિષ્યમાં બનનાર બનાવના પડઘારૂપ હોય, કદાચ દેવોનાં આસનો ચળ્યાં હોય અને કદાચ આખું વિશ્વ મદદ મેળવવાના માર્ગની સમીપમાં હોય— અને તારે કે મારે માથે ગમે તેવી આપત્તિ આવી પડે, છતાં એટલો વિશ્વાસ ધરજે કે, હું તને ચાહતો હતો અને ચાહું છું. આ દુ:ખી જગતને કેવી રીતે બચાવવું તેને સારુ કેટલાક મહિનાથી હું રાતદિવસ વિચાર કરું છું તે તું સારી રીતે જાણે છે એ મારો આત્મા બીજા અજાણ્ય. આત્માઓને સત્ય તત્ત્વનો

प्रकरण ६ ठुं–त्याग (महाभिनिष्क्रमण

આજે ચંદ્ર કર્ક રાશિનો છે. આજે તારાઓ સિદ્ધાર્થ કુ
રને પ્રબોધતા હતા કે, "બે માર્ગમાંથી એકની પસંદગી કરવ
આ છેલ્લો વખત છે. આજે ને હમણાંજ માનનો માર્ગ લો, ક
ભલાઈનો માર્ગ અંગીકાર કરો. આજે ને હમણાંજ ચક્રવર્તી
થવાનો માર્ગ પકડો, અગર તો વિશ્વના કલ્યાણ અર્થે 'અ
ર'નો–'સંન્યાસી'નો માર્ગ સ્વીકારો. દિલ ચાહે તે પસં
કરવાનો આ છેલ્લો સમય છે."

અને દેવો પણ આજે સિદ્ધાર્થ કુમારનો છેલ્લો નિશ્ચય જ
વાને ટોળાંબંધ એકઠા થયા હતા, કે જ્યાં રાજકુમાર પોત
સૂતેલી પત્નીની બાજુએ, છેવટનો માર્ગ નક્કી કરતો પલંગ
બેઠો છે. મધ્યરાત્રિ પસાર થઈ ગઈ છે. ચોતરફ શાંતિ ફેલા
છે. કુમારના અત્યંત ગંભીર અને ખિન્ન વદન ઉપર, એક ખૂ
આંખી બત્તી ફિક્કું તેજ નાખી એને વધારે ફિક્કાશ આપે છે.
બારીક પોતી અને એવાજ બારીક અંદિયાનભેર ખુલ્લે માથે બે
કુમાર જાણે કે સઘળી સાહેબીને છેલ્લી વારનો નિહાળી લેનો
એમ ચોતરફ દૃષ્ટિ ફેરવે છે.

જો! હમણાં એની દૃષ્ટિ મીંચાયલી આંખોવાળી પોતાની
વહાલભાના ચહેરા પર પડે છે દૃઢ નિશ્ચયમનને એકઠું કરી
તે દૃષ્ટિ પાછી ખેંચે છે અને ઘડીભર પોતાની આંખો આગના

રીશજ; કારણ કે મારાં જાણીતાં તથા મારાથી અજાણ્યાં સર્વ
દય માટે મારા આત્મામાં દુઃખ થાય છે. આ મારા 'સ્વાર્થ-
યાગ' થી-મારા 'પ્રેમ'થી લાખો જીવ મારા થશે. હે તારાઓ!
ં આવું છું. હે દુઃખી જગત! તારે માટે અને તારા ઉપર રહેતા
જીવો માટે હું આ યૌવન, રાજ્ય, સુખ, વૈભવ, મહેલ અને જેનો
યાગ કરવો અશક્ય છે, તેવી સ્ત્રીનો પણ ત્યાગ કરું છું. હે પ્રિયે!
જગતનો ઉદ્ધાર કરવા જતાં તારો પણ હું ઉદ્ધાર કરીશ; કારણ કે
ું જગતમાંની એક છે. હે બાળક! તને આશ્વાસન આપવા રહું તો
મારા નિશ્ચયમાં ડગી જાઉં, માટે તારું આઘેથીજ કલ્યાણ ઇચ્છું છું.

"હે પ્રિયે! હે પુત્ર! હે પિતા! હે લોકો! વિશ્વને ખાતર-
જગતના કલ્યાણ ખાતર થોડો વખત વિયોગદુઃખ સહન કરો;
કે જેથી પ્રકાશ ઝળકી ઊઠે અને આખું જગત સત્ય ધર્મને જાણે.
હવે મારો દૃઢ નિશ્ચય થયો છે. હવે હું જાઉં છું અને જ્યાંસુધી
હું જે શોધું છું તે નહિ જડે, ત્યાંસુધી હું પાછો નહિજ ફરું."

* * * * * *

હવે સિદ્ધાર્થ કુમાર ઊભો થયો. પોતાની પ્રિય પત્નીની સામે
જોયું. તે દીન મલ્લિકા જેવી પડી હતી. વિશ્વાસથી તેની પાંપણો
મીંચાઇ હતી. તે પલંગની આસપાસ, જાણે કે તે કોઈ દેવની
મૂર્તિ ન હોય તેમ તેણે ત્રણ વાર પ્રદક્ષિણા કરી. ત્રણ વાર પલંગ
તજી બારણા તરફ ગયો અને ત્રણ વાર તે પાછો આવ્યો. તેનું
સૌંદર્ય એટલું મોહક હતું, તેનો પ્રેમ એટલો વિશાળ હતો!
છેવટે તે પલંગ તરફ જોઇને બુદ્ધે વિચાર કર્યો: "મારાં વહાલાં
સ્વજનો! તમે મને પ્રિય લાગો છો. તમારો ત્યાગ કરવો બહુ
કઠણ લાગે છે. પણ જો હું તમારો ત્યાગ ન કરું તો આપણા બધાં
ની શી સ્થિતિ થશે? વૃદ્ધાવસ્થા પોતાનું કામ કરશે અને મરણ
પોતાની જાગ પાથરશે, તેમાંથી આપણે શી રીતે મુક્ત થઈ શ-

અર્થે હું જાઉં છું. એ જો અપરાધજ થતો હોય તો તે માટે ક્ષમાની ભીખ માગવા એક દિવસ હું તારી પાસે જરૂર આવીશ! તારા અને જગતના સુખનો રસ્તો શોધવા માટે હું જાઉં છું-અનંત પ્રકાશ મેળવવા માટે જાઉં છું-હૃદયમાંના છૂપા પ્રેમને આકારમાં મૂકવા માટે જાઉં છું. હૃદય! ચાલ, મજબૂત થા!"

હમણાં શ્રીસિદ્ધાર્થનું વદન ઉચ્ચ પ્રેમ, દયા અને નિશ્ચયના રંગોથી છવાઈ ગયું હતું. આવી ભવ્યતા કોઈ મોં પર ભાગ્યેજ જોવામાં આવી હશે!

અને હવે તે પોતાના સારથિ ચ્યનાને બોલાવે છે અને પોતાનો કંતક નામનો અશ્વ સજ્જ કરવા તેને ફરમાવે છે. ચ્યનો આશ્ચર્યમાં અને ગભરાટમાં લીન થઈ જાય છે અને છેવટે બોલે છે;

"ઓ રાજપુત્ર! રાજપુત્ર! શું આપ જ્યોતિષીને પણ જૂઠો પાડવા ઇચ્છો છો? શું આપને રાજ્યોની માલિકી છોડી ભિક્ષાપાત્ર અંગીકાર કરવુંજ ઘણું ગમે છે? કુમાર! પિતાની દિલગીરીનો કાંઈક તો વિચાર કરો!"

"ધીમો બોલ, ધીમો બોલ" કુમારે કહ્યું: "આવો કાયરનો ન થા! બુદ્ધનો સારથિ કદાપિ કાયર હોઈ શકે શું? સાંભળ, જ્યોતિષીના કહેવા મુજબ હું રાજ્યોનો નહિ પણ વિશાળ વિશ્વનો રાજા થવા અને રક્ષક થવા જાઉં છું અને પિતાની દિલગીરી તો કેવળ 'રાગ'ને આભારી છે. 'સ્વાર્થી પ્રેમ' અથવા 'રાગ'થી દિલગીરી સિવાય બીજી કઈ ચીજ ઉત્પન્ન થઈ શકવાની હતી? કદાપિ ચ્યના! હું ખરેખરા પ્રેમથી પિતાજીને ચાહું છું અને તથા સર્વ પ્રેમીપાત્રોને કદાપિ દિલગીરી થવા ન પામે એવો [illegible] કરવા માટેજ હમણાં તત્પર થયો છું [illegible] જો ખરો [illegible] ચાલ, વિલંબ મા કર [illegible] ઉ.ર...

ચ્યનાને આ પળે દેવોએ આધ્ય[illegible] અગ પીઠું [illegible]

તે રત્નના મુખ ઉપર પ્રેમભર્યો હાથ ફેરવ્યો અને પછી ચન્નાને કહ્યું: "નિમકહલાલ ચન્ના! તેં જે સેવા બજાવી છે, તેનો તને તેમજ આખા વિશ્વને સારો બદલો મળશે. હવે તું આ અશ્વને અને મારાં આભૂષણોને લઇને પિતાજી પાસે જા. આ સુંદર મુગટ, રાજ-વંશી પોશાક, વહાલી તલવાર અને આ રત્નજડિત મ્યાન સર્વને લઇ તું હવે જા. મારે આમાંનું કાંઇજ કામનું નથી. પિતાને કહેજે કે હું કૃતઘ્ન નથી થયો; મારી શોધ પૂરી થયા પછી જરૂર હું તેમનાં અશ્રુ લૂછવાને હાજર થઇશ. યશોધરાને પણ દિલાસો આપજે. હવે વિલંબ ન કરીશ, જા, જલદી ઘેર જા. હું સત્યનો પ્રકાશ મેળવવા માગીશ અને જો એમાં વિજયી થઇશ તો આખું વિશ્વ મારું થશે. જો મનુષ્ય મનુષ્યો માટે પ્રયત્ન નહિ કરે તો બીજું કોણ કરશે?"

ણે ભિક્ષુકો–સાધુસંતો કાયક્લેશ, તપ અથવા દેહકષ્ટ ક્રિયાઓ
કરવાને અને અનેક સાધુસંતો ધ્યાનમાં મગ્ન રહેવાને આ ટેકરીઓ
પર વાસ કરતા હતા. આ પાંચ ટેકરીઓમાંની એક–રત્નગિરિ
નામથી ઓળખાતી ટેકરીને સિદ્ધાર્થે પોતાનું નિવાસસ્થાન બનાવી.

યોગી સિદ્ધાર્થ ભિક્ષા ઉપર નિર્વાહ કરતા હતા. રાત્રીએ સૂકા
ઘાસ ઉપર પડયા રહેતા અને ઘણી વખત તો બિલકુલ સૂતાજ
નહિ, ઊંઘતા ત્યારે પણ ઘણુંજ થોડું ઊંઘતા અને સૂર્યોદય
અગાઉ ઘણા વહેલા ઊઠી સૂર્યોદય થતાં સુધી 'ધ્યાન' કરતા અને
છી દેહશુદ્ધિ બાદ નગરીમાં જતા.

રાજકુટુંબમાં જન્મેલા અને સુંદર આકૃતિવાળા આ યુવાન
ઋષિરાજને ભિક્ષાપ્રાપ્તિમાં મુદ્દલ પરિશ્રમ પડતો નહિ; કારણ કે
જેવા તે પોતાની ટેકરી પરથી નીચે ઊતરી નગરીમાં પ્રવેશ કરતા,
તેવાજ લોકો તેમનો ભવ્ય ચહેરો જોવા ટોળાંબંધ એકઠા મળતા
અને કેટલાક તો "અમારું અન્ન ગ્રહણ કરો, દેવ! અમને અપૂર્વ
લાભ આપો!" એમ કાલાવાલા કરતા નજરે પડતા હતા. પરંતુ
જિહ્વાને જેણે કાબૂમાં રાખી છે, એવા તે યુવાન યોગી માત્ર થોડા
અને શુષ્ક અન્નથીજ સંતોષ માનતા અને તરતજ પોતાની ટેકરીએ
ચઢી જતા. એમના અપૂર્વ રૂપને જોઇ કુમારિકાઓ મોહિત થતી,
જાણી યોગીરાજ ઘડી પણ નગરીમાં વિનાકારણ થોભતા નહિ.

તેઓ બીજી ટેકરીઓ ઉપર પણ ભટકતા અને જુદી જુદી
માન્યતાઓ ધરાવતા સંતોનો ઉપદેશ સાંભળવામાં આનંદ માનતા.
પોતાની રત્નગિરિ ટેકરી (જેનું બીજું નામ પાંડવશૈલ છે તે) ઉપર
જતાં રસ્તામાં શહેરની બહારની બાજુએ કેટલાક એવા સંન્યાસી
રહેતા હતા, કે જેઓ શરીરને શત્રુ સમાન ગણતા હતા,
પાપી શરીરમાં દુઃખની લાગણી પેદા કરવા માટે નાની વયથી
શરીરને અનેક પ્રકારના આસનો અને અનેક પ્રકારના

તાપથી તપેલું પેલા દરિયાનું પાણી ઊંચે ચડી વાદળરૂપ બને છે, પણ તે પાછું જમીન પર વરસાદરૂપે પડે છે; અને તે ટીપાં એકઠાં થઈ નદીમાં ભળે છે અને છેવટે તે નદી સમુદ્રને મળે છે. આ રીતે જ્યાંથી તે ઉદ્‌ભવ્યું ત્યાંજ તે આવીને મળે છે. ધારો કે તમારા આ પ્રયત્નથી સ્વર્ગ મળ્યું; તોપણ તેનું ફળ પૂરું થયું એટલે પાછા તમારે અહીં ને અહીં આવવાનું અને ફરીથી આ પ્રયત્ન આરંભવાનોજ કે ?"

ઋષિએ જવાબ આપ્યો: "કદાચ આરંભવો પડે. અમે આ કશું સમજતા નથી. પણ રાત્રિ પછી દિવસ આવે છે અને તોફાન પછી શાંતિ આવે છે; અને આ શરીર બંધનકારક છે, આત્માને ઊંચો ઊડતાં અટકાવે છે, માટે અમે તે શરીરને ધિક્કારીએ છીએ, કષ્ટ આપીએ છીએ અને દેવોની સાથે સુખ મેળવવા ઇચ્છા રાખીએ છીએ."

શાક્યમુનિએ કહ્યું: "તે સ્વર્ગનાં સુખ ગમે તેટલાં વર્ષો સુધી ચાલ્યા કરે, તોપણ તેનો અંત તો અવશ્ય છેજ. પણ એવું કોઈ જીવન છે કે જે શાશ્વત હોય? બોલો, શું તમારા દેવો પણ શાશ્વતકાળ ટકી શકે છે?"

યોગીએ કહ્યું: "ના, તેમની પણ અવધ હોય છે અને તે અવધ પૂરી થયે તેઓ પણ મરે છે."

આ શબ્દો સાંભળી સિદ્ધાર્થનું હૃદય પીગળ્યું અને તેમણે કહ્યું: "હે ઋષિઓ! તમે પવિત્ર છો અને મજબૂત મનના છો. માટે હવે જરા ડહાપણ વાપરો અને આ શરીરને કષ્ટ આપવાનું છોડી દો. આથી કદાચ તમને માયાવી લાભ થશે, પણ તેનો ય અંત આવશે. આ શરીરરૂપી મકાન કે જેનો આરોગ્ય દ્વારા કંઈક પણ ઝાંખો પ્રકાશ આવી શકે છે, તેને તોડી પાડવા શા માટે પ્રયત્ન કરો છો?"

લઈ જાઓ છો?"

તે ભરવાડોએ જવાબ આપ્યો: "આજે અમારો રાજા તેના દેવો નિમિત્તે મોટો યજ્ઞ કરવાનો છે અને તે યજ્ઞમાં પાંચ કોડી ઘેટાં અને પાંચ કોડી બકરાં હોમવાનાં છે; માટે તે રાજાને માટે અમે આ ઘેટાં તથા બકરાં લઈ જઈએ છીએ."

"ચાલો, હું પણ તમારી સાથે આવું છું" એમ કહી સિદ્ધાર્થ યોગી તે ઘેટાને ખભા ઉપરજ રાખીને તપેલી રેતીમાં અને સખ્ત તાપમાં તે ભરવાડો સાથે શાંતિથી ચાલવા લાગ્યા.

સંધ્યાકાળ થવા આવ્યો હતો અને દૂર વહેતી સોના નદી પર આથમતા સૂર્યનો પ્રકાશ પડી ચૂક્યો હતો. શ્રમણ સિદ્ધાર્થ અને તે ભરવાડો ઘેટાં તથા બકરાં સાથે નગરમાં દાખલ થયા. દરવાજા આગળ ઊભેલા દ્વારપાળોએ જ્યારે યોગીને ઘેટું ઊંચકીને આવતા જોયા, ત્યારે તેઓ એકદમ પાછા હડી ગયા. તેમનું નમ્ર વદન જોવાને વેપારીઓએ શબ્દોની મારામારી છોડી દીધી. લુહારે એરણ ઉપર ઠોકવાને ઉપાડેલો હથોડો એમ ને એમ તેના હાથમાં રહી ગયો. વણકરે વણવાનું અને લખનારે લખવાનું છોડી દીધું. પૈસા ગણનાર તેનો હિસાબ ચૂકી ગયો. તે વખતે કણિયાના ચોખા એક આખલો ખાવા મંડી ગયો. દૂધ વેચનારે લોટો ભરાઈ ગયો તોપણ દૂધ રેડ્યા કર્યું. તે સિદ્ધાર્થ યોગીનું વદન એટલું નમ્ર તથા એટલું પ્રતાપી–કાંતિમાન હતું કે, સર્વ કોઈ પોતાનો ધંધો છોડીને આ મહાત્માને જોવા તલ્લીન બન્યા. સ્ત્રીઓ તો બારણામાં એકઠી થઈને માહોમાંહે વાતો કરવા લાગી કે, "આવો સુંદર અને ભવ્ય દેખાવનો પુરુષ યજ્ઞનિમિત્તે આ રીતે લાવનાર કોણ હશે? તેની વાત શી હશે? એના જેવો કોઈ અન્ય લાગે છે! ઇન્દ્ર, ચંદ્ર કે કોઈ દેવ તો મનુષ્યરૂપે નહિ આવ્યા હોય?"

પાપો આ હોમાતા બકરા પર પડો! અને તે બકરા સાથેજ રાજાનાં તે પાપો ભસ્મ થાઓ!"

અને તેણે ઝગમગતો છરો ઉગામ્યો અને સઘળાની આંખો તેના તરફ ખેંચાઇ અને તેના છરાની ગતિની રાહ જોવા તૈયાર થઈ! સઘળા પ્રેક્ષકોએ આ ભયંકર દેખાવ જોવાને દમ ખેંચ્યો અને બ્રાહ્મણે ફરી મંત્રોચ્ચાર કરી છરો ઉગામ્યો!

પરંતુ સબૂર! એક બ્રાહ્મણની મગદૂર નહોતી કે એક મહાત્માની છાયામાં ઊભેલા પ્રાણીનો વાંકો વાળ કરી શકે! એકાએક તે શાંત વદનવાળા, જેના મોં ઉપર કશો ગભરાટ કે ધાસ્તીનું ચિહ્‌ન નહોતું એવા શાકયમુનિ—દયાના સાગર સિદ્ધાર્થ રાજર્ષિ પેલા બકરા પાસે જઇ પહોંચે છે, સઘળાની સમક્ષ તેનું બંધન છોડે છે અને બ્રાહ્મણના સામે આવીને તેને કહે છેઃ "ઓ પરમાત્માના અંશ! ખુશીથી તારો આ છરો મારી ખુલ્લી છાતીમાં કે ગરદન પર અજમાવી લે. હું અને આ બકરો એકજ છીએ."

બ્રાહ્મણ સ્તબ્ધ બની ગયો. તેનો ઉગામેલો હાથ એવીજ સ્થિતિમાં સ્થિર રહ્યો. મંડળીમાંથી કોઇ પણ ચૂં કે ચાં બોલીજ શક્યું નહિ, એટલો બધો તે દયાળુ પુરુષના ભવ્ય ચહેરાનો પ્રતાપ હતો!

અને હવે તે રાજા બિંબિસાર તરફ નજર કરે છે અને સઘળા સાંભળે તેમ મોટે અવાજે પોતાની અમર વાણીનો પ્રવાહ ચલાવે છેઃ "ઓ રાજન્! ઓ બ્રાહ્મણો! તમે શું જાણતા નથી કે, આ જીવનની કિંમત આંકવા કોઇજ સમર્થ નથી? આ એક એવી ચીજ છે કે જે છીનવવાની શક્તિ હરકોઇ ધરાવે છે. પણ જે અર્પવાની શક્તિ ચક્રવર્તીમાં પણ નથી. આ દુનિયામાં જેઓ જીવે છે તેઓ દયાથીજ જીવે છે અને દયા માટેજ જીવે છે. પરમ દયાળુ પરમા

; સઘળાને આત્મવત્ પ્રેમથી જોતાં શીખો, એટલે તમારી અ
દુઃખનાં બીજ આપોઆપ બળી જશે અને તમે સુખી–સુખી થ

શાક્ય મુનિએ પેલા બકરાને પોતાના ખભા ઉપર ઊ
લીધું અને પોતાનું કથન પૂરું થતાંજ ચાલવા માંડ્યું. પ
રાજા બિંબિસાર આ શબ્દોની અસરથી એટલો તો ભક્તિવશ
ગયો હતો કે, તેણે ઊઠીને તેમને સાષ્ટાંગ દંડવત્ કરી રસ્તો રોક

"દયાળુ દેવ! અમને ક્ષમા કરો; અમે અજ્ઞાનના અંધકાર
ભટકતા હોઈ જે કાંઈ અપરાધ કરતા આવ્યા છીએ, તે સર્વ મા
અંતઃકરણથી દિલગીર છીએ અને આજથી મારા રાજ્યમાં પશુને
ાગ કોઈ પણ શખસ નહિ આપી શકે. ઓ કૃપાળુ મહાત્મન્!
ાપ શાંત થાઓ, થોભો અને અમારાં હૃદયને બરાબર પવિત્ર
ા કૃપા કરો." એમ કહી રાજા ઊભો થયો અને બે હાથનો
ાટ કરી ભક્તિવશ ચહેરા સાથે ઊભો. બીજા બધાએ પણ
નું અનુકરણ કર્યું.

દયા, અનુકંપા, પ્રેમ અને સત્યનું તેજ જેના મોં ઉપર અને
ાખામાં ઝળકી રહ્યું હતું એવા તે રાજર્ષિએ પ્રસંગ વિચારી
આગળ ચલાવ્યું: "અહો સુજ્ઞ નરપતિ! તમારા વિચારોમાં
થયેલો આ ઉત્તમ ફેરફાર જોઈ મને સંતોષ થાય છે અને જ્યારે
તમારો આટલો બધો આગ્રહ છે તો સાંભળો."

દયાની સાક્ષાત્ મૂર્તિ તુલ્ય શાક્ય મુનિના આ શબ્દો સાંભળ-
તાંજ રાજા તેમના પગમાં પડ્યો અને પૂજારીઓએ યજ્ઞકુંડને બૂ-
ઝવી દીધો. રાજાએ કહ્યું: "હે દેવ! આપના પધારવાથી અમને
જે અનુપમ લાભ મળ્યો છે, તેનો યત્કિંચિત બદલો વાળવાની તક
આપવા માટે આપ થોડા દિવસ અમારા પરોણા બનો. આ હાથ
જે રાજ્યદંડને યોગ્ય છે, તેને હવે વધારે વાર ભિક્ષાના શ્રમમાં
ઉતારો એવી અમારી પ્રાર્થના સ્વીકારો. આ શરીર કે જે રાજ

નરેશ ! તમારા રાજ્યને એવું અહિંસક અને પવિત્ર જોવાનો
અવસર તમને ક્યારે પ્રાપ્ત થશે ?"

બિંબિસારે ખાતરી આપી કે, આ સઘળા ઉપદેશનો તે અ
તાકીદે અમલ કરશે અને પછી તેણે તેમનું નામ-ઠામ વ
જાણવા ઇચ્છયું. જ્યારે તેના જાણવામાં આવ્યું કે, આ યોગી
બીજો કોઈ નહિ પણ રાજા શુદ્ધોદનનો પુત્ર થાય છે, ત્યારે તે
ઘણોજ આનંદ થયો; કારણ કે જો કે તેને શુદ્ધોદનના પુત્ર સા
કદાપિ મેળાપ થયો ન હતો, તથાપિ તેઓ બાલ્યાવસ્થામાંથી પર
સ્પર પ્રીતિનાં ચિહ્ન તરીકે ઘણીએક ભેટો મોકલી ચૂકયા હતા

પિછાન તાજું થવાથી તેણે મહાત્માને રોકવા ઘણોએ પ્રયત
કર્યો; પરંતુ મહર્ષિએ જવાબ આપ્યોઃ "સ્નેહબંધનમાં ફસાવુ
મારે માટે જોખમભર્યું છે, માટે હવે પિછાન નીકળતાં તો મારે
તાકીદે રવાના થવું જોઇએ, મને ક્ષમા કરો; મારી શોધ પૂરી થયે-
થી હું તમને જરૂર મળીશ અને તેનો લાભ તમને જરૂર આપીશ."

એમ કહી શ્રમણ સિદ્ધાર્થ રસ્તે પડયા અને થોડી વારમાં
જંગલ ભણીના રસ્તે અદૃશ્ય થયા.

શ્રમણ મહાત્માનો ઉપદેશ નકામો ગયો ન હતો. તેમના
બાળમિત્ર અને શિષ્ય એવા બિંબિસાર રાજાએ પાછળથી નીચે
મુજબ શિલાલેખ તૈયાર કરાવ્યો અને એક ઢંઢેરો પિટાવીને
રાજ્યમાં તેનો પૂરેપૂરો અમલ કરાવરાવ્યો. તે શિલાલેખ આ
મતલબનો હતોઃ-

"મગધ દેશના રાજા બિંબિસારની આવી ઇચ્છા છે; યજ્ઞ
નિમિત્તે અત્યાર સુધી પશુવધ કરવામાં આવતો હતો અને ખો-
રાકનિમિત્તે પશુઓને કતલ કરવામાં આવતા હતા, પણ દિવસે
દિવસે જ્ઞાન વધતું જાય છે. સર્વ જીવો સરખા છે અને દયા
કરનારને દયા મળે છે એ સિદ્ધાંતને [illegible]

પાસે દવા માગી. હે પ્રભો! આપે બીજાઓની માફક મને ધિક્કારી કાઢી નહિ, પણ દયાભરી આંખોથી તે બાળક તરફ જોયું અને કોમળ હાથથી તેનું શરીર તપાસ્યું; પછી તે બાળક પર વસ્ત્ર ઢાંકવાની મને આજ્ઞા આપી અને કહ્યું કે, 'બહેન! એક ઉપાય છે. જો તું, હું જે દવા કહું છું તે લાવી આપીશ તો આ દરદ મટશે. વૈદ્યો પાસે દવા કરાવવી હોય તો વૈદ જે કહે તે પદાર્થ લાવી આપવા જોઇએ. માટે હું તને કહું છું કે, એક તોલો સરસવના દાણા મને લાવી આપ; પણ એટલું યાદ રાખજે કે, જે ઘરમાં બાપ, મા, બાળક, અથવા નોકર વગેરે કોઈ પણ ન મરી ગયું હોય એવા ઘરમાંથી તે લાવજે.' હે પ્રભો! આ રીતે આપે મને કહ્યું હતું.''

સિદ્ધાર્થ શ્રમણે દયા લાવીને કહ્યું: "પ્રિય કીશોગોતમી! હા, મેં એમજ કહ્યું હતું. પણ શું તને તે દાણા મળ્યા?"

"હે દેવ! મારા ખભે બાળક રાખીને હું અહીં જંગલમાં તેમજ શહેરમાં ઝૂંપડે ઝૂંપડે અને ઘેરઘેર ફરી અને દરેક જગાએ જઇને હું પૂછી વળી કે, 'મારા આ બાળકને સારુ દવામાં એક તોલો સરસવના દાણા જોઇએ છે તે મહેરબાની કરીને આપો અને જેમની પાસે તે હતા, તે સર્વેએ મને તે આપ્યા; કારણ કે ગરીબ લોકો, ગરીબ લોકો તરફ બહુ દયાળુ હોય છે. પણ જ્યારે હું પૂછતી કે, 'અહીં તમારા ઘરમાં કોઇ મરી ગયું છે? પિતા, માતા, સ્ત્રી, બાળક કે નોકર કોઈ મરી ગયું છે?' ત્યારે તેઓ કહેતા કે, 'બહેન! આ શું પૂછે છે? જીવતાની સંખ્યા બહુ થોડી છે, પણ મરેલાની સંખ્યાનો પાર નથી.' આ [illegible] સાંભળી હું તેમનો ઉપકાર માની [illegible] અને [illegible] [illegible]

પ્રકરણ ૮ મું–બુદ્ધત્વની શોધમાં

રાજગૃહી નગર છોડી શાકય મુનિએ વૈશાલિનો માર્ગ લીધો, કે જ્યાં આરાડ કાલામ અને ઉદ્રક રામપુત્ર એ નામના બે પંડિત બ્રાહ્મણ સંન્યાસીઓ પોતાના અનેક શિષ્યો સાથે રહેતા હતા. પ્રથમ તે આરાડ કાલામ પાસે ગયા, જે સાંખ્યમતસ્થાપક કપિલનો શિષ્ય હતો અને તે વખત ચાલતા ધર્મના મતો સંબંધી વાદવિવાદમાં અતિ નિપુણ હતો. શાકય મુનિ તેની પાસે ગયા, ત્યારે તેણે અને તેના શિષ્યોએ શાકય મુનિનું રૂપ, ગંભીરતા તથા મુખની પ્રતાપી કાંતિ જોઇ સારી રીતે તેમનો આદરસત્કાર કર્યો, યુવાવસ્થામાં રાજપાટ વગેરે છોડવા માટે તેમની ઘણી સ્તુતિ કરી અને સત્યની શોધમાં આખર સુધી મંડ્યા રહેવાનો આગ્રહ કર્યો.

શાકય મુનિએ ઘણા વિનયપૂર્વક કહ્યું: "હે મહાત્મન્! આપના નામની કીર્તિ સાંભળી હું આપની પાસે સત્ય શોધવાનો માર્ગ જાણવા આવ્યો છું. જન્મ, મરણ અને વ્યાધિના પંજામાંથી શું મુક્ત થઇ શકાય? અને થવાય તો તેનાં સાધનો કયા છે? તેના વાસ્તે કેવું જીવન ગાળવું જોઇએ? આખરની સ્થિતિ કેવી થાય છે? આ સત્યો હું જાણવા માગું છું અને તે જાણવાને માટેજ હું આપની પાસે આવ્યો છું, કૃપા કરી મને તે સમજાવો."

આરાડ ઋષિએ કહ્યું [illegible] આ પ્રશ્ન ઘણા ગહન છે. પણ તમારી તે જાણવાની ઇચ્છા છે તો [illegible]

સત્યનો આ અડગ શોધક હવે મગધ દેશમાં ગયાની પાસે આવેલા ઉરુબિલ્વ નામના જંગલમાં જ્યાં ઉદ્રકના પાંચ પ્રતાપી શિષ્યો ઉગ્ર તપશ્ચર્યા કરતા હતા, ત્યાં આવી પહોંચ્યો. આ પાંચમાં કૌણ્ડાયન મુખ્ય હતો. આ પાંચ સંન્યાસીઓ પોતાની ઇન્દ્રિયોને કાબૂમાં રાખતા હતા, નીતિના નિયમો સારી રીતે પાળતા હતા અને નૈરંજના (હાલમાં તેને ફલ્ગુ કહે છે) નદીને કિનારે આવેલા તપોવનમાં ભારે તપ કરવામાં મગ્ન થયા હતા. તેઓના ઉત્સાહ અને ધૈર્ય એટલાં બધાં હતાં કે, શાક્ય મુનિના મન પર તેની ભારે અસર થઇ અને સત્યની શોધમાં આ સાધન કેટલે દરજ્જે ઉપયોગી છે, તે અજમાવવાનો તેમણે સંકલ્પ કર્યો. તે પાંચ સંન્યાસીઓની પાસે એક સ્થાન પસંદ કરીને શાક્ય મુનિએ પણ ઉગ્ર તપશ્ચર્યા કરવા માંડી અને જુદા જુદા સિદ્ધાંતો વિષે વિચાર કરવા માંડયો. કેટલીક વાર તો મરણ, વ્યાધિ અને જરામાંથી મુક્ત થવાના માર્ગ પર વિચાર કરતાં કરતાં તે એટલા બધા ધ્યાનમગ્ન થઇ જતા હતા કે ભોજનનો અવસર પણ ચૂકી જતા.

સઘળા પ્રકારના મનોવિકારોને તેમણે વશ કર્યા હતા તે ઇન્દ્રિયોને સંપૂર્ણ કાબૂમાં રાખતા હતા. કોઇ પણ સંસારી પુરુષ ન પાળી શકે, તેવા ઉપવાસ સંબંધી સખ્ત નિયમો તે પાળતા હતા, આવી ક્રિયા તેમણે લાગલાગટ છ વર્ષ સુધી કરી; કેટલાક દિવસ સુધી તો આખા દિવસમાં અનાજનો ફક્ત એકજ દાણો તે ખાતા હતા. આથી શરીરસૌંદર્ય નાશ પામ્યુ અને અવયવો શિથિલ પડી ગયા. મહાપુરુષને જણાવનાર, બત્રીસ લક્ષણો, પણ શરીરમાં [illegible] લાગ્ય [illegible] જેમ કેડની [illegible] લાવ છે. તેન તેમન. અ. તપની [illegible] અ.ગુએ [illegible] ની [illegible] મેલુ તેમન [illegible] વવ. હ.ન્દ [illegible] છ વર્ષ [illegible]

અને જે ખરાબ કામ કરે છે તે શૂદ્ર છે; માટે મને તારા લોટામાં દૂધ આપ; જ્યારે મારી શોધ પૂરી થશે ત્યારે તને પણ લાભ થશે." આ શબ્દો સાંભળવાથી તે ભરવાડના છોકરાનું હૃદય એટલું પ્રફુલ્લિત થયું કે તે વર્ણવવાને શબ્દો નથી. તરતજ તેણે દૂધ કાઢી આપ્યું અને પછી પોતાને માર્ગે ચાલ્યો ગયો.

બીજે દિવસે પાસેના શહેરમાં ઇન્દ્રનિમિત્તે મોટો મહોત્સવ થનાર હતો, તે વાસ્તે કેટલીક નાચનારીઓ ત્યાં થઇને આ પ્રમાણે બોલતી બોલતી જતી હતી: "જ્યારે સતારના તાર બરાબર ખેંચવામાં આવ્યા હોય, ત્યારે નાચવાનું કામ બહુ સારી રીતે થાય છે. અમારે માટે સતારના તારને હદબહાર ખેંચતા નહિ, તેમ ઓછા પણ ખેંચતા નહિ. જો આ પ્રમાણે બરાબર તાર ખેંચવામાં આવ્યા હોય તો મનુષ્યોનાં હૃદયો ખેંચવાનું સામર્થ્ય અમારામાં છે. જો તાર હદબહાર ખેંચવામાં આવે તો તે તૂટી જાય છે. જો તે તાર ઓછા ખેંચવામાં આવ્યા હોય તો તે ઢીલા પડી જાય છે અને ગાયન બંધ પડે છે; માટે તારને વધારે કે ઓછા ખેંચશો નહિ." આ શબ્દો તે સ્ત્રીઓ આનંદથી બોલતી ચાલી જતી હતી. પાસેના વૃક્ષ નીચે બેઠેલા શાક્ય મુનિને કાને તે શબ્દો પડ્યા અને તે બોલી ઊઠ્યા: "અહો! ઘણી વાર અભણ મનુષ્યો જ્ઞાનીઓને પણ બોધ આપે છે. મેં પણ આ શરીરના તારને હદબહાર ખેંચ્યા છે, તેથી તેમાંથી ગીત નીકળતું નથી; એટલુંજ નહિ પણ તેને તૂટી જવાનો પણ મોટો ભય છે. મારું શરીરબળ ઘટી ગયું છે. જો આ શરીર તૂટી જશે તો અનેકોની આશાનો આધાર પણ તૂટી જશે માટે હવે શરીરને હદબહાર પક્ષિઓમાં નહિ વપરાતા [illegible] મારે [illegible]
શરીર એ ઉપયોગી સાધન છે. માટે તેને નહીં [illegible]
ને પણ તેને [illegible] રાખવું જોઇએ [illegible]

આવીને બેઠેલા છે. તેમણે આસન વાળીને ઘૂંટણ પર હાથ મૂકેલા છે. તેમના કપાળની આસપાસ તેજ ઝળકી રહ્યું છે. તેમની આંખો દેવ જેવી છે. દેવોને મળવું તે શું ભાગ્યોદયની વાત નથી?"

સુજાતા એકદમ ઊભી થઇ અને ઉતાવળી વડ તરફ ચાલી. શાક્ય મુનિ પદ્માસને ધ્યાનમાં બેઠા હતા ત્યાં આવી અને તેમના ભિક્ષાપાત્રમાં તે હાથીદાંત જેવી ઉજ્જવળ ખીર રેડી તથા મુનિના શરીરે ઊંચામાં ઊંચું અત્તર છાંટીને હાથ જોડી દૂર ઊભી રહી. શાક્ય મુનિએ કાંઇ પણ બોલ્યા વિના તે ખીરનું ભોજન કર્યું કે તરતજ તે પૌષ્ટિક ખોરાકના પ્રતાપે તે છ વર્ષના તપસ્વીમાં નવું બળ આવ્યું, તેમના શરીરમાં નવી સ્ફુર્તિ આવી અને કોઇ તાપથી તપેલા પક્ષીને ઝરાનું જળ પીવાથી જે આનંદ થાય તેવો આનંદ તેમના મુખ પર છાઇ રહ્યો. બોધિ (કેવળજ્ઞાન) મેળવવાને તે યોગ્ય શરીરસ્થિતિમાં આવ્યા. શાક્ય મુનિના મુખ પર આ આનંદ અને તેજ જોઇ સુજાતા વધારે ભક્તિ બતાવવા લાગી અને છેવટે તેણે ધીમેથી પૂછ્યું:"શું દેવશ્રીને મારી માનતા પહોંચી ચૂકી?"

શાક્ય મુનિ પોતાની કાંબળમાંથી હાથ બહાર કાઢીને તે બાળકના શિર પર મૂકીને બોલ્યાઃ "તું ચિરકાળ સુખી થજે અને આ જીવનનો બોજો સુખેથી ઉઠાવજે! કારણ કે હું કે જે એક દેવ નથી, પણ તારો ભાઈ છું, તેને તેં મદદ કરી છે. હું એક ભટકતો યોગી છું અને છેલ્લાં છ વર્ષથી જગતનાં દુઃખો જેથી ટળે તેવો પ્રકાશ શોધું છું. મને વિશ્વાસ છે કે તે મને જરૂર મળશે. હમણાં થોડા સમય પરજ તે પ્રકાશની ઝાંખી થવા લાગી હતી; પણ મારું શરીર નિર્બળ થઇ ગયું હતું. સુભાગ્યે મળેલા તારા સાત્વિક ખોરાકે તે શરીરને બળ આપ્યું છે. તને આ સેવા માટે મોટો લાભ થશે."

"હે પ્રભો! આપ તે પ્રકાશ મેળવો!" એવી પ્રાર્થના કરીને

મહાપુરુષ ! સમય સમીપ છે ! ઘણાં વર્ષોથી જે રાત્રિની અમે રાહ જોઈ રહ્યા હતા, તે આજની રાત્રિ છે.”

રાત્રિ પડી અને શાક્ય મુનિ જે થોડા સમયમાં બોધિજ્ઞાન મેળવવાના છે, તે બોધિવૃક્ષ નીચે આસન વાળીને બેઠા છે. આજે અખિલ બ્રહ્માંડમાં આનંદ વ્યાપી રહ્યો છે; કેવળ મારદેવનું મુખ ઉદાસી ભાસે છે ! તેના મુખ પર શ્યામતા ઢળેલી દેખાય છે. મારદેવ મનથી વિચારે છે, “ આ શાક્ય મુનિ થોડા સમયમાં બુદ્ધ થશે, બોધિજ્ઞાન મેળવશે અને તે જ્ઞાન વડે આખા વિશ્વને મારા પંજામાંથી મુક્ત કરવા ભગીરથ પ્રયત્ન આરંભશે. મારી સત્તા નાશ કરવાનો આ તેનો માર્ગ છે. તે જો સત્ય શોધવામાં વિજયી નીવડશે તો મારું સઘળું બળ નાશ કરી શકશે. જો તે પ્રયાસ પોતાને માટેજ હોત તો મને ઝાઝી દરકાર કરવાની રહેત નહિ; પણ તે તો મને જડમૂળથી ઊખેડી નાખવાને માટે સત્યનો બોધ આપવા ઇચ્છે છે. હું પણ ખરો કે આજે તેનો પરાજય કરું. હે સૈનિકો ! હે મારા સુભટો ! હે સેવકો ! આજે તમે બધા તમારા પૂર્ણ આવેશમાં તૈયાર થાઓ. આજે એક મહાસમર્થ રિપુની સાથે આપણે લડવાનું છે. જો તેમાં નહિ ફાવીએ તો આપણો સદાને માટે નાશ સમજજો. માટે આજે ખરેખરું વીરત્વ દાખવવાનો પ્રસંગ છે. આ વીર બહુ બળવાન છે, માટે તમારે જરા પણ ચૂક કરવી નહિ અને તમારો સઘળો પુરુષાર્થ વાપરવો. હજુ તેનાં જ્ઞાનચક્ષુ ખૂલ્યાં નથી, ત્યાંસુધી આપણા રાજ્યને નિરાંત છે; માટે તે ખૂલે તે અગાઉ ચાલો આપણે આપણાથી બનતું કરી લઈએ.”

આ આજ્ઞા મળતાજ મારરાજાની ત્રણ પુત્રીઓ *રતિ, અરતિ અને તૃષ્ણા, તેમજ ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, અહંકાર, અજ્ઞાન વગેરે તેના સુભટો (જે નરકના દૂતો જેવા લાગતા હતા તે સઘ-

* [illegible]

મહાપુરુષ ! સમય સમીપ છે ! ઘણાં વર્ષોથી જે રાત્રિની અમે રાહ જોઇ રહ્યા હતા, તે આજની રાત્રિ છે.”

રાત્રિ પડી અને શાકય મુનિ જે થોડા સમયમાં બોધિજ્ઞાન મેળવવાના છે, તે બોધિવૃક્ષ નીચે આસન વાળીને બેઠા છે. આજે અખિલ બ્રહ્માંડમાં આનંદ વ્યાપી રહ્યો છે; કેવળ મારદેવનું મુખ ઉદાસી ભાસે છે ! તેના મુખ પર શ્યામતા ઢળેલી દેખાય છે. મારદેવ મનથી વિચારે છે, “ આ શાકય મુનિ થોડા સમયમાં બુદ્ધ થશે, બોધિજ્ઞાન મેળવશે અને તે જ્ઞાન વડે આખા વિશ્વને મારા પંજામાંથી મુક્ત કરવા ભગીરથ પ્રયત્ન આરંભશે. મારી સત્તા નાશ કરવાનો આ તેનો માર્ગ છે. તે જો સત્ય શોધવામાં વિજયી નીવડશે તો મારું સઘળું બળ નાશ કરી શકશે. જો તે પ્રયાસ પોતાને માટેજ હોત તો મને ઝાઝી દરકાર કરવાની રહેત નહિ; પણ તે તો મને જડમૂળથી ઊખેડી નાખવાને માટે સત્યનો બોધ આપવા ઇચ્છે છે. હું પણ ખરો કે આજે તેનો પરાજય કરું. હે સૈનિકો ! હે મારા સુભટો ! હે સેવકો ! આજે તમે બધા તમારા પૂર્ણ આવેશમાં તૈયાર થાઓ. આજે એક મહાસમર્થ રિપુની સાથે આપણે લડવાનું છે. જો તેમાં નહિ ફાવીએ તો આપણો સદાને માટે નાશ સમજજો. માટે આજે ખરેખરું વીરત્વ દાખવવાનો પ્રસંગ છે. આ વીર બહુ બળવાન છે, માટે તમારે જરા પણ ચૂક કરવી નહિ અને તમારો સઘળો પુરુષાર્થ વાપરવો. હજુ તેનાં જ્ઞાનચક્ષુ ખૂલ્યાં નથી, ત્યાંસુધી આપણા રાજ્યને નિરાંત છે; માટે તે ખૂલે તે અગાઉ ચાલો આપણે આપણાથી બનતું કરી લઇએ.”

આ આજ્ઞા મળતાંજ મારરાજાની ત્રણ પુત્રીઓ ÷રતિ, અરતિ અને તૃષ્ણા, તેમજ ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, અહંકાર, અજ્ઞાન વગેરે તેના સુભટો (જે નરકના દૂતો જેવા લાગતા હતા તે સઘ-

÷ રતિ=રાગ; અરતિ=દ્વેષ.

મારદેવે હવે પોતાનું આખું સૈન્ય એકઠું કરીને સામટું બળ અજમાવ્યું. તેના લશ્કરના દરેક સુભટે પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે સ્થૂલરૂપ ધારણ કર્યું. કેટલાકે હાથમાં તલવાર લીધી, કેટલાકે તબલાં લીધાં, કેટલાકે મોટાં વૃક્ષ લીધાં, ત્યારે કેટલાકે વજ્ર અને અનેક જાતનાં હથિયારો ગ્રહણ કર્યાં, કેટલાકે ડુક્કરના, ઘોડાના, વાઘના, સિંહના જેવાં મુખ કર્યાં, કેટલાકે મોટાં પેટ કર્યાં, કેટલાકે ઘણી આંખો કરી, ત્યારે કેટલાકે મોં ઉપર ફક્ત એકજ આંખ રાખી, કેટલાકે હાથી જેવા કાન કર્યા, પર્વત જેવી ખૂંધ કરી, કેટલાકે પોતાના આખા શરીરે સર્પ વિંટાળ્યા, કેટલાકે કમરે ઘંટડીઓ બાંધી, કેટલાક ભયંકર ચીસો પાડનારા રાક્ષસ બન્યા અને કેટલાક આખી પૃથ્વીને ધ્રુજાવે તેવી બૂમો પાડનારા થયા. પવન અને અગ્નિ, જળ અને ધૂળનાં જુદાં જુદાં રૂપો તેઓએ ધારણ કર્યાં અને આવું અનેક પ્રકારનો ભય ઉપજાવનારું સૈન્ય લઈ મારદેવ ફરીથી શાક્ય મુનિની સામે લડવા ચાલ્યો.

આ વખતે ધર્માનુરાગી દેવો અને નાગરાજો આ મારદેવ ઉપર અત્યંત ગુસ્સે થયા અને આ મહાત્મા પુરુષને નિરર્થક હેરાન કરે છે, તેથી અનુકંપાને લીધે તેમની આંખમાંથી લોહીનાં આંસુ ઝરવા લાગ્યાં.

બધું સૈન્ય શાક્ય મુનિ પાસે આવ્યું. તેઓ અનેક પ્રકારની ચીસો પાડવા લાગ્યા અને તેમના વિકરાળ સ્વરૂપથી બીવરાવવા લાગ્યા; પણ સત્યની શોધમા તલ્લીન થયેલા શાક્ય મુનિનું ચિત્ત જરા પણ અસ્થિર થયું નહિ. અનેક પશુપંખીઓ સિંહ આગળ રમતાં હોય કે બરાડા પાડતા હોય. પણ તે સિંહને જરા પણ અસર કરી શકતા નથી. તેમ આ પર્વત તુલ્ય એકાગ્ર ચિત્તવાળા શાક્ય મુનિના મનની શાંતિનો ભંગ થવા પામ્યો નહિ. મારદેવના સૈન્યના દરેક સુભટે તે રાત્રિએ પોતાનું વીરત્વ અજમાવવામાં

બેસી રહ્યા છો ? હું આટલાં વર્ષ થયાં એકલી તમારા વિના ઝૂરી ઝૂરીને મરું છું. હે સિદ્ધાર્થ ! વહાલા સિદ્ધાર્થ ! હવે ઘેર પાછા આવો ! મારા ઓષ્ઠ આપની રાહ જુએ છે. ”

પણ શાકચ મુનિએ કહ્યું: “ હે માયાવી આકાર ! યશોધરાનો ઢોંગ કરનાર હે માયાવી રૂપ ! તારું માયાવી સ્વરૂપ હું સમજું છું. જા, વીખરાઇ જા અને તારા દ્રવ્યમાં ભળી જા. ” આ શબ્દો ઉચ્ચારતાંજ તે બધાં રૂપો વીખરાઇ ગયાં. સદ્‌ગુણરૂપી દીવાલોથી બંધાયેલા કોટમાં શાકચ મુનિ અડગ બેસી રહ્યા. આ બધા તોફાનમાં બોધિવૃક્ષ પણ અચળ રહ્યું.

રાત્રિનો પ્રથમ પ્રહર વીતી ગયો. દુર્ગુણોરૂપી દુષ્ટ નિશાચરો ન ફાવવાથી પોતપોતાને સ્થાને ગયા. પૃથ્વી શાંત થઇ. તે વખતે શાકચ મુનિ પ્રથમ ‘સમસંબુદ્ધ’ થયા. તેમનાં દિવ્યચક્ષુ ઊઘડી ગયાં, જેના બળથી પાછળ ને પાછળ છેક પોતાના પાછલા પાંચસો ભવ દેખાયા, ત્યાંસુધી તે દૃષ્ટિ દોડી અને તેની સાથે છેક હલકી સ્થિતિમાંથી તે ‘બુદ્ધ’ની સ્થિતિ સુધી જીવનનાં પગથિયાં એક-બીજા સાથે શી રીતે સંકળાયેલાં છે, તે પણ તેમના જ્ઞાનની દૃષ્ટિ-મર્યાદામાં આવી ગયું. પૂર્વભવોમાં વાવેલાં બીજ તે પછીના ભ-વમાં ફળ આપે છે, દરેક ભવમાં સારાનું ફળ સારું આવે છે ને ખરાબનું ફળ ખરાબ આવે છે, મરણ તે લેણાદેણાનો હિસાબ ...નો વખત છે, આ ગણતરી એવી ચોકસાઇથી ચાલે છે કે, ... રતિ માત્રનો તેમાં ફેર પડતો નથી–આ સર્વ મહાન સિદ્ધાં-... શાકચ મુનિ–બુદ્ધ ભગવાનને પ્રથમ અનુભવયુક્ત જ્ઞાન થયું. હવે રાત્રિના બીજા પ્રહરમાં શ્રીશાકચસિંહને આખા વિશ્વના ...ના ભવોનું જ્ઞાન થયુ અને મનુષ્યજાતિ બાજી નજર કરતાં ... લાગ્યુ કે, પ્રાણીઓ તેમજ મનુષ્યો, નરકના જીવો તેમજ ... ઓ બધા દુઃખથી રિબાય છે. પીડાય છે, વેદના ભોગવે છે.

હવે આ દિવ્ય રાત્રિના ચોથા અને છેલ્લા પ્રહરમાં બુદ્ધ ભગવાને ચાર ઉમદા સત્યો શોધી કાઢ્યાં. દુઃખ છે, દુઃખનું કારણ છે, દુઃખનો નાશ છે અને તે નાશ કરવાના ઉપાયો પણ છે.

બીજા દિવસનો પ્રાતઃકાળ થતાં પહેલાં શાકય મુનિના મનનાં દ્વાર પૂરી રીતે વિકસેલા કમળની માફક ખુલ્લાં થઇ ગયાં! શાકય મુનિ 'બુદ્ધ' થયા; જગદુદ્ધારક મહાપુરુષ વિજયવંત થયા, સર્વજ્ઞ થયા, ત્રિકાળજ્ઞાની થયા, સત્યનો પ્રકાશ અનુભવવાની વચમાં આવતાં આવરણોથી મુક્ત થયા!

જે સમયે શાકય મુનિ 'બુદ્ધ' થયા તે સમયે આખા વિશ્વની કેવી સ્થિતિ થઇ, તેનું વર્ણન કરતાં અર્હંત્ અશ્વઘોષ જણાવે છે કે, "આખું વિશ્વ આજે શાંત અને પ્રકાશમાન હતું. સઘળા દેવો, નાગરાજાઓ અને બીજા દિવ્ય શક્તિધારકો આકાશમાં દિવ્ય દુંદુભિ વગાડવા લાગ્યા અને તેઓના નિયમો પ્રમાણે પુષ્પ વગેરેની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. પ્રાણીઓ પરસ્પર વિરોધ ભૂલી શાંતિમાં રહેવા લાગ્યાં. તે વખત ભય અને ત્રાસ તદ્દન અદ્રશ્ય થયા. કોઇનામાં દ્વેષનો વિચાર રહ્યો નહિ. દુઃખ અને ગરીબાઇ ઓછાં થવા લાગ્યાં. જ્ઞાનનો સૂર્ય વિકસિત થવા લાગ્યો. દેવોને તે સમયે એટલો બધો આનંદ થયો કે, તેમના આનંદનો પડઘો મનુષ્યોએ ઝીલ્યો અને મનુષ્યો પણ આનંદસાગરમાં ડૂબવા લાગ્યાં. તે પ્રાતઃકાળમાં એટલી બધી શાંતિ આખા વિશ્વમાં વ્યાપી રહી કે, કસાઇએ પોતાનો છરો સંતાડયો; ચોરે પોતાની લૂંટ પાછી મૂકી; વેપારીને દગો કરવા તરફ અભાવ થયો; ક્રૂર હૃદયો નમ્ર બન્યાં અને નમ્ર હૃદયવાળા વિશેષ નમ્ર બન્યા; લડવાને તૈયાર થયેલ રાજાઓએ શાંતિનું કહેણ મોકલ્યું; માંદા મનુષ્યો હસતા હસતા પથારીમાંથી ઊભા થયા અને મરવાની તૈયારીવાળા મનુષ્યે પણ આ શુભ પ્રાતઃકાળ ઉદય થયો છે એ વિચારથી આનંદ પામ્યા નિદ્રાધીન

प्रकरण ९मुं–धर्मप्रचार (धर्मचक्र प्रवर्तन)

બુદ્ધ ભગવાને હવે આખા વિશ્વ તરફ દૃષ્ટિ ફેરવી અને તેમને આખું વિશ્વ દુઃખના મહાસાગરમાં ડૂબેલું જણાયું. આથી તેમનો દયામય જાતિસ્વભાવ પૂર્ણ જોસમાં સ્ફુરી નીકળ્યો. આ સદ્‌જ્ઞાનથી લોકોનું કલ્યાણ કરવાની સ્વાભાવિક વૃત્તિ પણ થઈ. જગતના નિષ્કારણ બંધુ એવા બુદ્ધ ભગવાનને, આ જગતનું અજ્ઞાનરૂપી અંધકાર દૂર કરી જ્ઞાનપ્રકાશ આપવા સિવાય બીજું શું સૂઝે? આ સર્વ દુઃખનો સંહાર કરનાર ધર્મ ફેલાવવાની ભાવના વ્યાપી રહી, પણ આજુબાજુના લોકોની સ્થિતિ જોઈ તેમણે વિચાર્યું કે, લોકો પ્રાયશ્ચિત્ત, બલિદાન, ક્રિયાકાંડ અને મંત્રતંત્રમાં આસક્ત થયેલા છે, તેઓ શું આત્મસંયમ અને ભૂતદયા ઉપર રચાયેલા આ ધર્મને અંગીકાર કરશે? મનુષ્યો આ ધર્મનું માહાત્મ્ય સમજશે કે નહિ તેવો પ્રશ્ન ઊઠ્યો. પણ બુદ્ધ ભગવાનની દયા અનુપમ હતી. નરનારીનું અને પશુપંખીઓનું દુઃખ વિચારી છેવટે ધર્મનો બોધ કરવાના નિશ્ચય ઉપર તે આવ્યા.

પ્રથમ તો પોતાના પ્રાચીનગુરુ આરાડકાલામને નવા ધર્મમાં દીક્ષિત કરવાનો નિશ્ચય કર્યો; પરંતુ તે તો આ લોક છોડી ગયા છે, એમ સાંભળી ઉદ્રક રામપુત્ર પાસે પોતાનો ઉપદેશ કરવા ઇચ્છ્યું. પણ તે પણ આ લોકમાં નથી, એવા સમાચાર મળવાથી પ્રથમના

બેઠા. હવે બુદ્ધ ભગવાન ધીમેથી તેમના તરફ આવવા લાગ્યા. આ પાંચે જણ પોતાની પ્રતિજ્ઞા વિરુદ્ધ એકાએક ઊભા થયા અને તેમને આસન આપ્યું, વંદન કર્યું અને ગુરુને યોગ્ય સર્વ પ્રકારનું સંમાન આપ્યું; પણ તે બુદ્ધ ભગવાનને તેઓએ ગૌતમ કહીને બોલાવ્યા. તે સમયે બુદ્ધ ભગવાને તેમને કહ્યું: "મારા ખાનગી નામથી મને બોલાવતા નહિ; જે 'અર્હંત્' થયા હોય તેમને ખાનગી નામથી બોલાવવા તે અસભ્ય કહેવાય. લોકો મને માન આપે કે ન આપે તે બાબત મારું મન ઉદાસીન છે, અર્થાત્ મને તેવી બાબતની કાળજીજ નથી; પણ જે મનુષ્ય સર્વ જીવો ઉપર સમભાવદૃષ્ટિથી જુએ છે, તેને તેના ખાનગી નામથી બોલાવવો તે લોકોને માટે સભ્ય ગણાય નહિ. બુદ્ધો આખા વિશ્વના ઉદ્ધારનો માર્ગ દર્શાવે છે, માટે જેવી રીતે બાળકો પોતાના પિતાને માન આપે છે, તેવી રીતે બુદ્ધોને માન આપવું જોઈએ." એમ કહી બુદ્ધ ભગવાને પૂર્ણ અનુકંપાબુદ્ધિથી આ પાંચ શિષ્યોને ઘણો બોધ આપ્યો; પણ અભિમાન અને અજ્ઞાનને લીધે તેઓએ તે ઉપદેશ લક્ષમાં લીધો નહિ. તેઓએ કહ્યું કે, "પ્રથમ તમે તપશ્ચર્યા કરતા હતા, પણ પાછળથી તે મૂકી દીધી; તો પછી મન, વચન અને શરીર ઉપર સંયમ રાખ્યા સિવાય તમે કેવી રીતે 'બુદ્ધ' થયા?" બુદ્ધ ભગવાને શિષ્યોની આશંકા દૂર કરવા આ પ્રશ્નનો લાંબો જવાબ આપ્યો. આ જવાબ એજ બુદ્ધદશા પ્રાપ્ત થયા પછી કરાયલો પહેલવહેલો ઉપદેશ હતો. તેમણે શાંતિથી જવાબ વાળ્યો: "હે સત્યશોધકો! આ વિશ્વમાં બે માર્ગ છે. કેટલાક કેવળ તપશ્ચર્યા કરી શરીરને સૂકવી નાખે છે અને ખરું કહીએ તો શરીરને મારી નાખે છે; જ્યારે બીજા કેટલાક ખાન-પાનમાં અને ઇન્દ્રિયોના વિલાસના ઉપભોગમાં મગ્ન રહે છે. આ બન્ને માર્ગ સદ્જ્ઞાનનો અભાવ સૂચવે છે અને આ માર્ગથી કદાપિ મુક્તિ મળી શકે નહિ. શરીરથી જીર્ણ બનેલો બાહ્ય શરીરને વિશેષ

છે તે આ છેઃ-દુઃખ છે, દુઃખનું કારણ છે, દુઃખનો નાશ થઇ શકે છે, અને નાશ કરવાનાં સાધનો છે. જરા, વ્યાધિ અને મરણ દુઃખરૂપ છે. જીવનતૃષ્ણા અને ઇન્દ્રિયજન્ય તૃષ્ણા એ દુઃખનાં કારણો છે. આ તૃષ્ણાનો નાશ કર્યોથીજ દુઃખનો નાશ થાય છે અને તે તૃષ્ણાનો નાશ કરવાનો ઉપર જણાવેલો અષ્ટવિધ માર્ગ છે. આ ચાર ઉમદા સત્યો ગુરુના ઉપદેશથી અથવા શાસ્ત્રશ્રવણથી જાણવામાં આવ્યાં નથી, પણ તેનો અનુભવ થયો છે; તેનું દર્શન થયું છે.*" આ ધર્મોપદેશ સાંભળીને કૌંડાયનનાં જ્ઞાનચક્ષુ ખૂલ્યાં. મહાન સત્યોનું તેને દર્શન થયું, તેના સઘળા સંશયો નાશ પામ્યા અને તે બુદ્ધ ભગવાનનો પ્રથમ શિષ્ય થયો. જ્યારે કૌંડાયનને શિષ્ય થયેલો જોયો અને તેના મુખ પર આ નવીન ધર્મ જાણવાથી આવેલો પ્રકાશ તથા આનંદ જોયો, ત્યારે ધીમે ધીમે તેના બીજા ચાર સોબતીઓ ભદ્ર, મહાનામ, અશ્વજિત અને વાશ્પ પણ બુદ્ધ ભગવાનના શિષ્યો થયા. આ પાંચે શિષ્યો મહા પ્રતાપી નીવડયા.

આ વખતે કાશીના એક સદ્‌ગૃહસ્થનો પુત્ર સંસારથી વૈરાગ્ય પામી રાત્રે ઘરમાંથી નાસી જતો હતો. તે બોલતો હતો કે "અફસોસ! અફસોસ! આ જગતમાં કેટલી મોટી દુઃખની પરંપરા છે!" બુદ્ધ ભગવાન, જે રાત્રે પણ જાગતા હતા, તેઓ બોલી ઊઠયાઃ "દુઃખ શું? અહીં આવ, અહીં વિશ્રાંતિની જગ્યા છે – અહીં દુઃખમાંથી મુક્ત થઇ નિર્વાણ પદે પહોંચવાનો માર્ગ છે." તે તેમની પાસે ગયો અને આ તથાગતના મુખનો ઉપદેશ સાંભળી શાંતિ પામ્યો. તે જ્યારે રાત્રે ઘરમાંથી બહાર નીકળ્યો, ત્યારે તેણે જે આભૂષણો પહેર્યાં હતાં, તે બધા શરીર પરજ હતાં, પણ તેનું મન

* બુદ્ધ ભગવાનના આ પ્રથમ [illegible] 'ધર્મચક્રપ્રવર્તન'નું નામ [illegible] પડ્યું તે નામ યથાર્થ છે.

એકઠા કરીને આ પ્રમાણે ઉપદેશ આપ્યો: " હે ભિક્ષુકો ! તમે જન્મમરણના ચક્રમાંથી મુક્ત થવાનો માર્ગ જાણ્યો છે; નિર્વાણ સુધી વહેતા ઝરામાં તમે પગ મૂક્યો છે. તમે હવે કલ્યાણને સારુ વિશ્વ તરફની દયા ખાતર, દેવતાઓ અને મનુષ્યોના લાભ માટે દેશેદેશ વિચરો ! હે ભિક્ષુકો ! જે સિદ્ધાંત આદિમાં પ્રકાશિત છે, મધ્યમાં પ્રકાશિત છે અને અંતમાં પણ પ્રકાશિત છે, તેનો ઉપદેશ કરો ! પરમ પવિત્ર અને સંપૂર્ણ શુદ્ધ જીવન ગાળવાને લોકોને જણાવો. એવા ઘણાએક પુરુષો છે કે જેમનાં જ્ઞાનચક્ષુ ઉપર થોડુંજ અંધકારનું પડળ રહ્યું છે, પણ જો તેમને આ ઉત્તમ સિદ્ધાંતનો ઉપદેશ ન આપવામાં આવે તો તેઓ રક્ષણ કરનારા જ્ઞાનથી બેનસીબ રહી જાય. તેવાઓ આ સિદ્ધાંત જાણવા–સમજવા પામે એટલા .માટે તમે સર્વે જુદી જુદી દિશામાં કેવળ દયાભાવથી વિચરો, અને હું પણ ઉરુબિલ્વ જંગલ પાસે આવેલા સેનાની ગામ તરફ જાઉં છું."

આ શબ્દોથી ઉત્તેજિત થઈ તે સાઠ શિષ્યો જુદા જુદા દેશ તરફ ઉપદેશ આપવા નીકળી પડ્યા અને ઉરુબિલ્વના જંગલ તરફ બુદ્ધ ભગવાન ગયા. ત્યાં કાશ્યપ નામના પવિત્ર બ્રાહ્મણઋષિ પોતાના પાંચસો શિષ્યો સાથે રહેતા હતા, જેઓ અગ્નિહોત્ર આદિ ક્રિયાકાંડમાંજ મગ્ન રહેતા હતા. તેમને વેદસંબંધી જ્ઞાન પણ પુ-
કળ હતું, તેથી તે સઘળા પ્રદેશોમાં તેમની કીર્તિ વ્યાપી રહી
ી. બુદ્ધ ભગવાન તે મહાન ઋષિને સદ્બોધ આપવાના હેતુથી
ના નિવાસસ્થાન તરફ આવ્યા. આ ઋષિના આશ્રમની પાસે એક
કુંડ હતો, જ્યાં પ્રચંડ શક્તિવાળો એક મહા નાગ રહેતો હતો.
દ ભગવાને એક રાત્રિ પડી રહેવાની તે કાશ્યપ પાસે જગા માગી.
ે કાશ્યપે જવાબ આપ્યો. "રાત્રે તમને પડી રહેવા આપવાને
ી પાસે જગા નથી; ફક્ત આ એક અગ્નિકુંડની જગા છે, જે

ઋષિનો અહંકાર દૂર ન થયો. બુદ્ધ ભગવાન કેટલાક સમય સુધી ત્યાં રહ્યા અને ધીમે ધીમે પોતાના જ્ઞાનબળથી તેના વિચારોને ફેરવી શકયા એટલે તેનો સર્વજ્ઞપણાનો મદ ટળી ગયો અને બુદ્ધ ભગવાનરૂપ સૂર્ય આગળ પોતે ખદ્યોતસમાન છે, એમ તેને લાગવા માંડયું. બુદ્ધ ભગવાનનાં ઉપદેશેલાં સત્યોમાં શ્રદ્ધા થવાથી અંતે તે શિષ્ય થયો અને તેની સાથે તેના પાંચસો શિષ્યો પણ બુદ્ધના સાધુ થયા. કાશ્યપ ઋષિએ તે પછી પોતાનો સઘળો સરસામાન અને યજ્ઞનિમિત્તનાં વાસણો વગેરે પાસે વહેતી નદીમાં ફેંકી દીધાં, જે નદીના જળમાં તરવા લાગ્યાં. આ બધો બનાવ જોઇને તે નદીના મુખ તરફ રહેતા તે કાશ્યપ ઋષિના બે ભાઇઓ જેમનાં નામ નાદીકાશ્યપ અને ગયાકાશ્યપ હતાં-તેમણે ધાર્યું કે કાંઈ અવનવો બનાવ બનવા પામ્યો છે. તેથી તે બન્ને ભાઇઓ પોતપોતાના પાંચસો શિષ્યો સાથે ઉરુબિલ્વના જંગલમાં પોતાના ભાઇને શોધવા આવ્યા. તેઓએ પોતાના ભાઇને શ્રમણના વેશમાં જોયો. અપૂર્વ જ્ઞાન અને અદ્ભુત સિદ્ધિઓ પામેલા પોતાના ભાઇને જોઇને તેઓને અનેક વિચારો સ્ફુર્યાઃ "મોટા ભાઈ ભૂલ તો ન કરે, પણ તેમની માફક આપણે પણ આ માર્ગ અંગીકાર કરવો કે કેમ એવો વિચાર કરતા હતા. તે વખતે બુદ્ધ ભગવાન ગયાની પાસે ગંધહસ્તી પર્વત પર બેઠેલા હતા. રાજગૃહ તરફ જવાની ખીણ તેમની નજર આગળ દેખાતી હતી, તેવામાં સામેની ટેકરી ઉપર અગ્નિ પ્રકટ્યો. આ પ્રસંગનો લાભ લઈ બુદ્ધ ભગવાને તે ત્રણ ભાઇઓ અને તેમના દરેકના પાંચસો શિષ્યોને અગ્નિનો વિષય લઈ આ પ્રમાણે બોધ આપ્યો.

"મનુષ્ય જ્યાંસુધી અવિદ્યામાં ભમે છે, ત્યાંસુધી તે બાહ્ય વસ્તુના સંસર્ગથી હૃદયમાં ઉત્પન્ન થતા વિકારોરૂપી અગ્નિથી આ વનની માફક બળે છે. પાંચ ઇન્દ્રિયો અને હૃદયદ્વારા બાહ્ય વસ્તુ-

એવા આ પુરુષની શક્તિ કેટલી અગાધ હશે?" રાજાના મનના વિચાર જાણી લઇને બુદ્ધ ભગવાને કાશ્યપને પૂછ્યું: "તમે અગ્નિની પૂજા કરવાનું છોડી દીધું તેથી તમને શો લાભ થયો?" આ શબ્દો સાંભળીને શ્રમણ કાશ્યપ ઊભા થયા અને પોતાના ગુરુને હાથ જોડી વંદન કરી આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા: "હે ગુરો! આ અગ્નિહોત્ર કરવાથી જન્મમરણ અને તેનેજ લગતાં દુઃખોનાં ચક્રમાં હું પડ્યો હતો. મેં મારી શક્તિ પ્રમાણે અગ્નિહોત્ર વગેરે કર્યાં છે અને તે દ્વારા મેં ઇચ્છાઓનો નાશ કરવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ તેથી ઊલટી ઇચ્છાઓ તો વૃદ્ધિ પામતી ગઈ; તેટલા માટે મેં તેનો ત્યાગ કર્યો છે. અગ્નિમાં બલિદાન આપવાથી જન્મથી છુટકારો મળ્યો નહિ અને જન્મની સાથે તેને લગતાં દુઃખોથી પણ મુક્તિ મળી નહિ, તેથી મેં બલિદાન વગેરેનો ત્યાગ કર્યો છે. હું શરીરને કષ્ટ આપવામાં 'એક્કો' હતો અને હું તે કામમાં સૌથી શ્રેષ્ઠ ગણાતો, છતાં મને પરમ જ્ઞાન મળ્યું નહિ. તેટલા માટે તે માર્ગ છોડી દઇને નિર્વાણનો–શાંતિનો માર્ગ મેં શોધ્યો છે. જન્મ, જરા, રોગ અને મરણમાંથી છોડાવનારું સત્ય મને હવે જડ્યું છે અને તેટલા વાસ્તે અગ્નિહોત્ર આદિ ક્રિયાઓ મેં તજી છે."

તે પછી શ્રમણ કાશ્યપ પોતે યોગબળથી મેળવેલી કેટલીક સિદ્ધિઓ બતાવે છે અને હવે લોકોનાં મન ધર્મ સાંભળવાને બરાબર યોગ્ય થયાં છે એમ જાણી બુદ્ધ ભગવાન અહંતાનો ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ આપે છે અને છેવટે ચાર મહાન સત્યો સરલ રીતે સમજાવે છે. આ વ્યાખ્યાનની એટલી બધી પ્રબળ અસર થાય છે કે, બિંબિસાર પોતાને બૌદ્ધધર્માનુયાયી તરીકે જાહેર કરે છે. મહાન કાશ્યપ બુદ્ધ ભગવાનના શિષ્ય થયા છે અને 'બિંબિસાર રાજાએ પણ તે બૌદ્ધધર્મ સ્વીકાર્યો છે' એ વાતની ખબર પડતાં બીજે દિવસે લોકોનાં ટોળેટોળાં બુદ્ધ ભગવાનને જોવાને અને નવો ધર્મ શું છે

પણ સારીપુત્રની માફક મોટો પંડિત ગણાતો હતો અને તે બન્નેને અનેક શિષ્યો હતા. તે બન્ને જણ બુદ્ધ ભગવાન પાસે ગયા, તેમનો શાંતિભર્યો ઉપદેશ સાંભળ્યો અને બુદ્ધ, સંઘ અને ધર્મ, એ ત્રણ 'શરણ' લીધાં અને સંસારનો ત્યાગ કરી 'શ્રમણ' થયા.

શિવશંકર નામનો એક બ્રાહ્મણપુત્ર જે વંશપરંપરાથી આવેલી યજ્ઞક્રિયા અને તે નિમિત્તે થતાં પશુઓનાં બલિદાન વગેરેથી કંટાળ્યો હતો અને તેના કાકાના પુત્રે તથા તેની સ્ત્રીએ તેનું ઘણું નુકસાન કરેલું હોવાથી તેમના પર અપ્રીતિ રાખતો હતો, તે બુદ્ધ ભગવાનનો દયાનો અને ક્ષમાનો ઉપદેશ સાંભળી ક્ષમાવાન થયો અને બૌદ્ધધર્મની દીક્ષા લઇ બુદ્ધના બાર મુખ્ય શિષ્યોમાંનો એક થયો. શિવશંકરે દીક્ષા લેતી વખતે પોતાનું નામ બદલી મૈત્રેયાણીપુત્ર એવું નામ રાખ્યું. તેણે બુદ્ધ ભગવાનનો ઉપદેશ સાંભળી પોતાના જીવનની સઘળી હકીકત જણાવી અને હું દીક્ષા લેવાને તૈયાર છું એમ પણ નિવેદન કર્યું, ત્યારે બુદ્ધ ભગવાને પૂછ્યું: "શું તારા હૃદયમાં દ્વેષનો અંશ પણ રહ્યો નથી એવી તારી ખાતરી છે? તારા કાકાના પુત્રની સ્ત્રીએ તારા પુત્રનું ખૂન કર્યું હતું, તે બાબત પણ શું તું તારા મનથી તેને ક્ષમા આપે છે? સઘળા જીવો માટે તને દયાભાવ છે? તને નુકસાન કરનારાઓ તરફ પણ પ્રેમ સિવાય બીજી વૃત્તિ તારા હૃદયમાં ઉદ્ભવતી અટકાવવાને તું સમર્થ થયો છે?" તેણે જવાબ આપ્યો: "હે નાથ! ખરેખર તેમજ છે. મારા કાકાના છોકરાની સ્ત્રીએ મને નુકસાન કર્યું છે, તેને મેં ક્ષમા આપી છે, હું તે વાતને ભૂલી ગયો છું. હું તેને મારી સઘળી દોલત આપી દઉં છું; કારણ કે હવે મને તેની જરૂર નથી. મારા જીવનમાં હવે એકજ ભાવના છે અને તે ભાવના સિદ્ધ થતાં હજારો વર્ષ વીતી જશે તોપણ હું તે જ્યાં સુધી સિદ્ધ નહિ થાય ત્યાં સુધી પ્રયત્ન કર્યા કરીશ. એવી હું પ્રભુ [illegible] નમીને પ્રતિજ્ઞા

"સર્વ પ્રકારનાં પાપ નહિ કરવાં, કુશળ કામ કરવાં
ચિત્તની શુદ્ધિ કરવી, એજ બૌદ્ધધર્મ છે. તમે શા માટે ઇ
ધર્મને ભૂલી જાઓ છો ?" આ વાક્યોથી શિષ્યોનાં હૃદય
થયાં, પણ આ વખતે બુદ્ધ ભગવાને સંઘની વ્યવસ્થા અને પ
ત્રતા જાળવવા માટે કેટલાક નિયમો રચ્યા. આ નિયમોને 'પ્રા
મોક્ષ' કહે છે અને આ પ્રથમ મળેલી સભા 'શ્રાવકસંનિપાત
તરીકે ઓળખાય છે.

સારીપુત્ર અને મૌદ્‌ગલાયન પછી કેટલાક સમય સુધી નવ
શિષ્યો નહિ થવાથી લોકોનો ઉત્સાહ ધીમે ધીમે ઘટવા લાગ્યો અને
જ્યારે બુદ્ધના સાધુઓ ભિક્ષાર્થે નગરમાં જાય, ત્યારે લોકો તેમના
તરફ અપમાનની દૃષ્ટિથી જોવા લાગ્યા; ત્યારે તે ભિક્ષુકોએ આવીને
બુદ્ધ ભગવાનને સઘળી હકીકત નિવેદન કરી, તે ઉપરથી તેમણે
કહ્યું: "હે ભિક્ષુકો ! લોકો જેને અકલ્યાણનો માર્ગ સમજે છે, તેજ
ચિરકાળના કલ્યાણનો માર્ગ છે. માટે તેમને જણાવજો કે, બુદ્ધ
પ્રથમના બુદ્ધોની માફક ધર્મરાજ્ય ફેલાવવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા
છે. લોકોને સત્યમાર્ગ સમજાવવા સિવાય તેમની પાસે બીજું હથિ-
યાર નથી. જે તેમના શિષ્યો થાય છે, તે પણ સત્યના બળથીજ
થાય છે અને સત્યના બળથીજ સંઘની સંખ્યા વધશે."

બુદ્ધ ભગવાન આ રીતે રાજગૃહીમાં ઉપદેશ આપતા હતા
અને લોકોને સત્ય ધર્મ તરફ દોરતા હતા, તે બાબતની કપિલ-
વસ્તુમાં તેમના પિતા શુદ્ધોદનને ખબર પડી. બુદ્ધને કપિલવસ્તુ
આવવાનું આમંત્રણ આપવા તેમના પિતાએ કેટલાક સામંતો
મોકલ્યા અને તેમની સાથે કહાવ્યું કે, "તમારા પિતા મરણની
પથારીમાં છે, માટે તેમનું મુખ જોવું હોય અને તેમનું દુખ ઓછું
કરવું હોય તો તરત કપિલવસ્તુ તરફ વિદાય કરો." [illegible]
પણ નવ સવારોને મોકલ્યા અને કહેવડાવ્યું કે, "રાજકુંવરની માતા

વાર સુધી એક પણ અક્ષર બોલ્યું નહિ. રાજાએ મનથી વિચાર કર્યો: "અહો! આ પુત્રે જો રાજ્ય કરવું ધાર્યું હોત તો પ્રતાપી રાજા થાત, માંધાતાની માફક ચક્રવર્તી થાત; આ જિંદગીમાં તેને શો આનંદ પડતો હશે?" બુદ્ધ ભગવાન પોતાના પિતાના હૃદયનો આશય સમજી ગયા અને તેમને સદ્ધર્મ તરફ વાળવાના હેતુથી આ પ્રમાણે પ્રતિબોધ આપ્યો. "હું જાણું છું કે, રાજાનું મન રાગપૂર્ણ છે અને તે રાગને લીધે દુઃખમાં દુઃખ ઉમેરાય છે. તમારું મન શાંત કરો, રાગ વિમુક્ત કરો, કોઇ પણ પુત્રે પિતાને નહિ આપેલો એવો ધાર્મિક ખોરાક હું આપું તે સ્વીકારો. કર્મ પ્રમાણે મનુષ્યને ફળ મળે છે; તેટલા માટે પોતે કેવાં કામ કરે છે તે બાબત દરેકે સાવધ રહેવું જોઇએ. મરણ વખતે જીવ એકલો જાય છે, કેવળ તેનાં સારાં કે નરસાં કૃત્યો તેની સાથે જાય છે. નિર્વાણ એજ પરમ શાંતિનું સ્થળ છે; એજ ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ આનંદ છે. પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયો દુઃખગર્ભિત અને ભયપૂર્ણ છે. સર્પની સાથે વસવા સમાન છે. કયો સુજ્ઞ મનુષ્ય તેમાં આનંદ માને? સુજ્ઞ મનુષ્ય જુએ છે કે આખું વિશ્વ કામ, ક્રોધ, લોભ વગેરે વિકારોથી બળી રહ્યું છે; અને જ્યાંસુધી જન્મ, વૃદ્ધાવસ્થા અને મરણ છે, ત્યાંસુધી શાંતિ સંભવેજ શી રીતે? તૃષ્ણાના નાશથી પરમ શાંતિ મળે છે, ત્યાં હથિયારની કે લશ્કરની જરૂર નથી; ત્યાં હાથી, ઘોડા, રથ કે પાયદલની આવશ્યકતા નથી. જો મનુષ્ય લોભ, ક્રોધ અને અજ્ઞાન ઉપર જય મેળવે તો આ જગતમાં તેને જીતવા યોગ્ય કાંઈ રહેતું નથી, તેજ ખરો ચક્રવર્તી છે, તેજ ખરો વિજેતા છે."

આ શબ્દો સાંભળીને રાજાને હદબહાર સંતોષ થયો અને હાથ જોડી તે બોલી ઊઠ્યો. "આશ્ચર્ય! આશ્ચર્ય! આજે મારો આત્મા પ્રસન્ન થયો છે; આજે મને પરમ સંતોષ થયો છે. આ[illegible] દુ[illegible]ના-થી છૂટવાનો સત્યમાર્ગ મેં જાણ્યો છે. આજે પુત્રજન્મનું [illegible]

શુદ્ધોદને કાંઈ પણ જવાબ ન આપ્યો; પણ બુદ્ધ ભગવાનનું પાત્ર લઈને તેમને રાજમહેલ તરફ દોરી ગયા. તે મહેલમાં તેમને માન આપવાને કુટુંબનાં સઘળાં મનુષ્યો અને નોકરો વગેરે એકઠાં થયાં હતાં; પણ યશોધરા તે દીવાનખાનામાં આવી ન હતી. તે પ્રેમમૂર્તિએ એમજ વિચાર્યું હતું કે, "જો રાજકુમારમાં કાંઈ પણ દિલસોજી રહી હશે તો તે મારી પાસે ચાહીને ચાલીને આવશેજ."

આ વિચારથી તે ઓરડામાંજ બેસી રહી. બુદ્ધ ભગવાન તેના મનના ભાવ જાણતા હતા તેથી બે શિષ્યો સાથે પોતે યશોધરા બેઠી હતી તે ઓરડામાં ગયા. તે બે શિષ્યોને તેમણે ચેતવણી આપી કે, "આપણા સંઘના નિયમ પ્રમાણે શ્રમણે સ્ત્રીને અડકવું જોઈએ નહિ અથવા અડકવા દેવી જોઈએ નહિ; છતાં પણ જો તે યશોધરા આવી મને અડકે તો તેને તમે રોકતા નહિ." બુદ્ધ ભગવાને પીળાં વસ્ત્ર પહેર્યાં હતાં, તેમનું માથું મૂંડાવેલું હતું અને એવી સ્થિતિમાં જ્યારે તે ઓરડામાં તેઓ દાખલ થયા ત્યારે યશોધરા જો કે આવી સ્થિતિમાં તે હશે એમ જાણતી હતી, છતાં આ વખતે તેનું મન કાબૂમાં ન રહ્યું, તે તેમના પગે બાઝી પડી અને તેની આંખમાંથી અશ્રુની ધારા ચાલવા લાગી; પણ પોતાની અને બુદ્ધ ભગવાનની વચ્ચે અગમ્ય મહાસાગર જેટલું અંતર જોઈને છેવટે તે ઊભી થઈ અને બાજુએ ઊભી રહી.

શુદ્ધોદન રાજાએ કહ્યું: "હે પુત્ર! જ્યારથી તું ઘર છોડીને [illegible]યો છે, ત્યારથી આ સતી અખંડ બ્રહ્મચર્ય પાળે છે, એક વાર [illegible]મે છે, રાત્રિએ સાદડી પર પડી રહે છે અને અસહ્ય દુઃખ [illegible]નુભવે છે."

બુદ્ધે દયાપૂર્ણ મુખ યશોધરા તરફ ફેરવ્યું ને પોતાનો પૂર્વ [illegible]નો સંબંધ કહ્યો અને પ્રેમ [illegible] અનુસરતો [illegible] ઉપદેશ [illegible]યો. યશોધરા તે મતની ઉપાસિકા [illegible]

વંશનો નેતા થઇશ; હું તમારી પાસેથી વારસો મેળવવા માગું છું, માટે મને તે આપો."

રાહુલ સીધો બુદ્ધ ભગવાન પાસે ગયો અને નિર્ભય રીતે પ્રેમપૂર્વક કહેવા લાગ્યો: "હે પિતા ! તમારી પાસે આવવાથી મને ઘણો આનંદ થાય છે." બુદ્ધ ભગવાને જવાબ ન આપ્યો, પણ ભોજન કર્યા પછી વડવનમાં તે રહેતા હતા ત્યાં જવા નીકળ્યા.

રાહુલ તેમની પાછળ પાછળ ચાલ્યો અને વારસો માગવા લાગ્યો. બુદ્ધ ભગવાને કે તેમના શિષ્યોએ તેને તેમ કરતાં અટકાવ્યો નહિ. વડવનમાં જઇ બુદ્ધ ભગવાને વિચાર્યું કે, "જે ધન એને જોઇએ છે તે ક્ષણિક અને નાશવંત છે, માટે બોધિવૃક્ષ નીચે ધ્યાન કરતાં મને જે સપ્ત રત્નો મળ્યાં હતાં તેજ હું તેને આપીશ અને તેને આધ્યાત્મિક શક્તિઓનો વારસ બનાવીશ." પછી સારીપુત્રને કહ્યું કે, "રાહુલને શ્રમણ બનાવો" અને તુરતજ તે પ્રમાણે કરવામાં આવ્યું.

જ્યારે આ સમાચાર રાજકુટુંબને વિદિત થયા, ત્યારે સર્વ કોઈ શોકાતુર થયું; કારણ કે નંદે થોડાજ દિવસ ઉપર શ્રમણપદ અંગીકાર કર્યું હતું. શુદ્ધોદન રાજાના બંને પુત્રો શ્રમણ થયા હતા અને પૌત્ર રાહુલ પણ શ્રમણ થયો તેથી શુદ્ધોદનની નિરાશામાં વૃદ્ધિ થઈ અને તેટલા માટે બુદ્ધ પાસે જઇ કહ્યું કે, "આજથી માબાપની રજા સિવાય 'સંઘ' માં કોઇને પણ દીક્ષા ન આપવી એવો નિયમ દાખલ કરો." સમયજ્ઞ બુદ્ધ ભગવાને તે માગણી સ્વીકારી અને થોડા દિવસ ત્યાં રહી રાજગૃહી તરફનો માર્ગ લીધો.

માર્ગમાં અનોમા નદીને કાંઠે અનુપ્રિય નામના વનમાં થોડોક સમય રહ્યા. તે સમયે તેમના સ્વજનોમાંથી અને શાક્યોમાંથી કેટલાક તેમના શિષ્યો થયા. જેમાં મુખ્ય આનંદ, દેવદત્ત, ઉપાલિ અને અનિરુદ્ધ છે. આનંદ બુદ્ધ ભગવાનના કાકાના પુત્ર હતા ને

રાહુલ અને પૂર્ણમૈત્રેયાણીપુત્ર એ પ્રમાણે છે.

જ્યારે બુદ્ધ ભગવાને પ્રથમ વર્ષાઋતુ વેણુવનમાં ગાળી, ત્યારે
કોશલ દેશની શ્રાવસ્તી નગરીનો સુદત્ત નામનો એક ધનવાન
વણિકપુત્ર દરરોજ ધર્મ શ્રવણ કરવા આવતો હતો. નવા ધર્મની
પવિત્રતા, શાંતિ, આનંદ, પ્રેમ અને કરુણા જોઈ તથા બુદ્ધ ભગ-
વાનનું અનુપમ જીવન જોઈ તેણે બૌદ્ધધર્મ અંગીકાર કર્યો. આ
સુદત્ત ગરીબોનો બેલી, નિરાધારનો આધાર અને દાન આપવામાં
અગ્રેસર હતો, તેથી તે 'અનાથ પિંડદ' એ નામથી વિખ્યાત
થયો હતો. તે બુદ્ધ ભગવાનને શ્રાવસ્તી નગરીમાં આવવાનું નિમં-
ત્રણ કરી સ્વદેશ ગયો. શ્રાવસ્તી કોશલ દેશની રાજધાની હતી,
ત્યાં પ્રસેનજિત રાજા રાજ્ય કરતો હતો અને તેના પુત્રના નામ
ઉપરથી ત્યાં આવેલા એક રમણીય વનનું નામ જેતવન રાખવામાં
આવ્યું હતું. અનાથ પિંડદે પુષ્કળ દ્રવ્ય આપી તે વન ખરીદી
લીધું અને બુદ્ધના સાધુઓને વાસ્તે એક ભવ્ય 'વિહાર' (આ-
શ્રમસ્થાન) બંધાવ્યો અને તે બુદ્ધ અને તેમના શિષ્યોને વાસ્તે
ખુલ્લો મૂક્યો. અહીં બુદ્ધ ભગવાને ઘણી વર્ષાઋતુઓ પસાર
કરી હતી અને ઘણાં વ્યાખ્યાનો અને સૂત્રો આજ સ્થળે આપવા-
માં આવ્યાં હતાં. બૌદ્ધધર્મને આશ્રય આપનારાઓમાં વૈદ્ય જીવક-
ને ભૂલવો જોઈએ નહિ. જીવક, બિંબિસાર રાજાનો સામાન્ય વૈદ્ય
હતો અને બુદ્ધ અથવા તેમના શિષ્યોની તંદુરસ્તીની સારવાર કર-
વાને તેને રોકવામાં આવ્યો હતો. પ્રથમ ભિક્ષુકો ચીંથરાં અને
ફાટેલાં વસ્ત્ર પહેરતા હતા. પણ તેથી અનેક પ્રકારના રોગ ઉદ્-
ભવતા હતા, તે અટકાવવાને તેની સૂચનાથી બુદ્ધ ભગવાને નિયમ
કર્યો કે, 'શ્રાવકો' જે વસ્ત્ર ખુશીથી આપે તે સ્વીકારવામાં 'ભિક્ષુકે.'ને
બાધ નથી. શ્રાવસ્તીના એક જૈન વ્યાપારી મિગારની પુત્રવધૂ, પણ
બૌદ્ધધર્મને આશ્રય આપનાર તરીકે સુપ્રસિદ્ધ છે

ચારિત્ર સારું નથી." આ વાત જ્યારે થોડીઘણી ફેલાઈ ત્યારે તે લોકોએ કેટલાક દારૂડિયા પાસે તેને મારી નખાવી અને તેનું મુડદું તેમના 'વિહાર' પાસે નાખ્યું તથા જગતને જાહેર કર્યું કે બુદ્ધે પોતાનું કલંક છુપાવવા આ બીજું પાતક કર્યું છે; પણ થોડાક દિવસે તે દારૂડિયાઓ દારૂના ઘેનમાં હતા ત્યારે ઘેનમાં ને ઘેનમાંજ તેઓથી બોલી જવાયું કે, "અમારી સત્તા એટલી બધી છે કે બુદ્ધનું પણ ચારિત્ર, સુંદરીને મારીને કલંકિત કરવા અમે સમર્થ છીએ." આ પ્રમાણે બુદ્ધ ભગવાનના ચારિત્ર પર આવેલું કલંક-રૂપી વાદળ સત્યના સૂર્યપ્રકાશ આગળ અદૃશ્ય થયું અને જ્યારે આ દારૂડિયાઓને ન્યાયસભામાં બોલાવવામાં આવ્યા, ત્યારે તેઓએ પોતાનું પાપ કબૂલ કર્યું અને જે લોકોએ તેમને આ નીચ કામ કરવા ઉશ્કેર્યા હતા તેમનાં નામ પણ આપી દીધાં! એક વખત ખોરાકમાં ઝેર ભેળવી શ્રીગુપ્ત મારફતે બુદ્ધ ભગવાનનો પ્રાણ લેવા અન્ય મતવાળાઓએ યુક્તિ રચી, પણ બુદ્ધ ભગવાનના જાણવામાં તે વાત આવી અને તેમણે તે શ્રીગુપ્તને ક્ષમા આપી; તેમજ દ્વેષ, દ્વેષથી નહિ પણ પ્રેમથીજ નાશ પામે છે, એ ઉત્તમ સિદ્ધાંત ખરો પાડી બતાવ્યો.

બુદ્ધ ભગવાનને જ્યારથી બોધિજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું, ત્યારથી તેમનું દરરોજનું જીવન કેવા પ્રકારનું હતું, તે સંબંધી જો કાંઈ પણ જાણવામાં આવે તો તે ઉપયોગી જણાશે, એમ ધારી અત્રે તે નિવેદન કરવામાં આવે છે.

"બુદ્ધ ભગવાન પ્રાતઃકાળમાં પાંચ વાગ્યાને શુમારે જાગૃત થતા અને પોતાના શિષ્યને શ્રમ ન પડે તે ખાતર જાતેજ સ્નાન કરી વસ્ત્ર પહેરી લેતા. તે પછી ભિક્ષા માગવાનો સમય થાય ત્યાં-સુધી તે એકાંત જગ્યામાં જતા અને ધ્યાનમાં બેસતા હતા. જ્યારે ભિક્ષાનો સમય થાય ત્યારે ત્રણ વસ્ત્ર પહેરીને હાથમાં પાત્ર લેતા

લોક શિષ્યો પોતાનો અનુભવ જણાવતા, ત્યારે કેટલાક પોતાને પડેલી શંકા પૂછી તેનો પ્રત્યુત્તર માગતા અને કેટલાક સત્યનો બોધ આપવા પ્રાર્થના કરતા હતા. આ પ્રમાણે ધર્મસંબંધી વાતોલાપ કરવામાં રાત્રિનો પ્રથમ પ્રહર વીતી જતો; બાકીની રાત્રિનો કેટલોક ભાગ ધ્યાનમાં પસાર થતો અને કેટલોક ભાગ શ્રાંત નિદ્રામાં જતો. પ્રાતઃકાળ થવા માંડે ત્યારે જાગૃત થઈ જગતના લોકોને પોતાની નજર આગળ ઊભેલા કલ્પી તેમાંથી કોણ કોણ મદદ મેળવવા લાયક છે અને તેમને કેવી રીતની મદદ આપી શકાય તેમ છે તેનો વિચાર કરતા હતા. શિયાળા ને ઉનાળાના મળી આઠ માસ સુધી તે જુદે જુદે સ્થળે વિચરતા હતા; પણ વર્ષાઋતુમાં ચાર માસ સુધી તે એકજ સ્થળે રહેતા હતા. આ પ્રમાણે ભગવાન બુદ્ધ સ્વામી પોતાનો સમય નિર્ગમન કરતા હતા.

) સર્વ નિષ્ફળ ગયા હતા. બુદ્ધ ભગવાનને મારવાને મોકલેલા
ારાઓ તેમનો અમૃતમયો ઉપદેશ સાંભળી શાંત થઇ ગયા અને
દ્ધના અનુયાયી થયા; ગૃધ્રકૂટ પર્વતની ટોચેથી ગબડાવેલા પત્થર
ા બે કકડા થઇ બુદ્ધ ભગવાનની બન્ને બાજુએથી ચાલ્યા ગયા,
ણ બુદ્ધ ભગવાનને તેથી જરા પણ ઇજા થઇ નહિ. જ્યારે બુદ્ધ
ગવાન રાજગૃહીમાં ભિક્ષાર્થે ફરતા હતા, ત્યારે તેમના સામો
ડો મદોન્મત્ત હાથી છૂટો મૂકવામાં આવ્યો હતો, પણ બુદ્ધ
ભગવાનના અપૂર્વ શાંતિબળથી તે શાંત થયો અને પગે પડ્યો.

જ્યારે દેવદત્ત કશામાં ન ફાવ્યો ત્યારે તેણે વધારે સખ્ત નિ-
યમોવાળો મત સ્થાપ્યો. તેના માનનારાની સંખ્યા વધવા લાગી
અને અજાતશત્રુએ પણ તેને સારી રીતે ઉત્તેજન આપ્યું; પણ
થોડા સમયમાં તે દેવદત્ત મરી ગયો. અજાતશત્રુને પોતાનાં પાપ-
કર્મો માટે અંતઃકરણમાં પશ્ચાત્તાપ થયો, બુદ્ધ ભગવાન પાસે તે
ગયો અને શાંતિ અને મુક્તિનો માર્ગ તેમની પાસેથી શીખી બૌદ્ધ-
ધર્મને સારો મદદગાર નીવડ્યો. બુદ્ધના નિર્વાણ પછી મળેલી પરિષદ
સભાને અજાતશત્રુએ સારો ટેકો આપ્યો હતો.

બુદ્ધ ભગવાને પિસ્તાળીસમી વર્ષાઋતુ વેલુગ્રામમાં ગાળી. ત્યાં
તેમને સખ્ત માંદગી આવી; તેમણે જણાવ્યું કે હવે નિર્વાણકાળ
સમીપ આવ્યો છે, તેથી બધા શિષ્યોને એકઠા કરીને આ પ્રમાણે
ઉપદેશ આપ્યોઃ—

"હે ભિક્ષુકો! મેં જે ધર્મ પ્રકાશિત કર્યો છે તે સંપૂર્ણ રીતે
શીખો, તેને અનુભવમાં મૂકો, તેને ચારે બાજુએ ફેલાવો કે જેથી
આ પવિત્ર ધર્મ ચિરકાળ ટકી શકે અને કરોડો મનુષ્યના કલ્યા-
ણનું કારણ થાય. લોકોના લાભને ખાતર, દેવોના ભલાને ખાતર,
આ સત્યોનો બોધ આપો. હે ભિક્ષુકો! ઘણા થોડા સમયમાં તથા-
ગત ચાલ્યા જશે; ત્રણ માસમાં તથાગત આ શરીર છોડી જશે

ગયા. રસ્તામાં કુકુથા નામની નદી આવી, તેમાંથી આનંદે [illegible] આપ્યું તે પી, વિશ્રાંતિ લઈ આગળ ચાલ્યા અને કુશિનારાનું બહારના ઉદ્યાનમાં આવી ઉતર્યા.

બુદ્ધ ભગવાનનું મરણ સમીપમાં છે એમ જાણી આનંદ શિષ્યથી રહેવાયું નહિ. તે તેમનાથી જરા દૂર જઈ રડવા લાગ્યો અને બોલ્યો: "હજુ હું પૂર્ણ નથી. મારા વહાલા ગુરુદેવ મરણ પામે છે"!

બુદ્ધ ભગવાને તેને પાસે બોલાવી આશ્વાસન આપ્યું અને સઘળા પદાર્થોની અનિત્યતા સમજાવી કહ્યું: "હે આનંદ! દુઃખી થઈશ નહિ તેમ રડીશ નહિ. આપણને પ્રિય અને વહાલી લાગતી વસ્તુઓથી પણ આપણે છૂટા પડવાનું છે, તે શું તું નથી જાણતો! જેનો જન્મ છે, તેનું મરણ પણ છે. ઉત્પન્ન થયેલી વસ્તુનો નાશ થવો એ એનો ધર્મ છે. હે આનંદ! લાંબા વખતથી તેં મારી સારી સેવા બજાવી છે. ખંતથી આ માર્ગમાં ચાલવા કર અને તું ભવતૃષ્ણા અને અજ્ઞાનબંધનથી છૂટો થઈશ."

આનંદે આંસુ રોકીને પૂછ્યું:

"હે પ્રભો! જ્યારે આપ અદૃશ્ય થશો ત્યારે અમને કોણ ઉપદેશ આપશે!"

બુદ્ધ ભગવાને જવાબ આપ્યો: "આ પૃથ્વી ઉપર આવનાર હું પહેલો બુદ્ધ નથી, તેમ હું છેલ્લો પણ નથી. હું તમને સત્ય દર્શાવવાને આવ્યો હતો અને મેં આ પૃથ્વી ઉપર સત્યનું રાજ્ય સ્થાપન કર્યું છે. ગૌતમ સિદ્ધાર્થ મરણ પામશે, પણ બુદ્ધ તો જીવતો રહેશે. કારણ કે બુદ્ધ એ સત્ય છે અને સત્ય કદાપિ મરતું નથી. જે સત્યને માને છે અને તે પ્રમાણે વર્તે છે, તે મારો શિષ્ય છે. હું તેને શીખવીશ, સત્યનો ફેલાવો થશે અને પાંચસો વર્ષ સુધી ધર્મનું રાજ્ય વધ્યા કરશે. પછી અજ્ઞાનરૂપી વાદળ કેટલોક વખત પ્રકાશને ઢાંકી દેશે અને યોગ્ય અવસરે બીજો બુ

તરતજ આનંદને બોલાવીને બુદ્ધ ભગવાને કહ્યું: "હે આનંદ! તું કદાચ એમ વિચારે કે હવે ગુરુ ગયા, તેથી ધર્મનો અંત આવ્યો; પણ કદાપિ એમ ધારતો નહિ. મારા નિર્વાણ પછી મેં ઉપદેશેલો ધર્મ અને સંઘના નિયમો એજ ગુરુરૂપ થશે." પછી મોટા નાનાનો વિનય કેવી રીતે સાચવવો તે ભિક્ષુકોને સમજાવ્યું અને કોઇને નિયમ સંબંધી, અષ્ટવિધ માર્ગ સંબંધી, અથવા કોઈ પણ સિદ્ધાંત સંબંધી કાંઇ પૂછવું હોય, તો આ વખતે પૂછી લેવાની પરવાનગી આપી, કે જેથી પાછળથી એવી તક ન મળવા માટે દિલગીરી ન થાય. કોઈએ પ્રશ્ન ન પૂછ્યો. ત્યારે બુદ્ધ ભગવાને સૌથી છેલ્લા શબ્દો આ પ્રમાણે કહ્યા:

"હે ભિક્ષુકો! ઉત્પન્ન થયેલી સર્વ વસ્તુઓ નાશધર્મવાળી છે. માટે ઉદ્યોગથી તમે તમારું નિર્વાણ મેળવી લો." આ શબ્દો બોલી થોડી વાર તે બેભાન જેવી સ્થિતિમાં જણાયા અને તેમના આત્માએ આ સ્થૂલ ઉપાધિ છોડી નિર્વાણનો અનુભવ કર્યો.

કુશીનગરના મલ્લ રાજાઓએ, રાજાઓના પણ રાજા એવા બુદ્ધ ભગવાનના શરીરને ઉચિત ઠાઠમાઠ સાથે તથા સુગંધી દ્રવ્યોની સામગ્રી સાથે અગ્નિસંસ્કાર કર્યો. શિષ્યો બુદ્ધ ભગવાનનાં હાડકાં તથા રાખ સુગંધી પુષ્પ સાથે એક પાત્રમાં મૂકી નગરમાં લઈ ગયા. આ 'મહાન ગુરુ'ના નિર્વાણના સમાચાર સાંભળી રાજગૃહના અજાતશત્રુ, વૈશાલીના લિચ્છીવ લોકો, કપિલવસ્તુના શાકય લોકો, અલકાપુરીના બુલી લોકો, રામગ્રામના કોલી લોકો અને પાવાના મલ્લ લોકો વગેરે ભક્તો અત્યંત ભક્તિ તથા સંમાન સાથે રાખ લઈ ગયા અને તેને એક ધાતુના પાત્રમાં મૂકી, જમીનમાં દાટી, તેના ઉપર સ્તૂપ ચણાવ્યા. આવ્ય આ પ્રમાણે પવિત્રમાં પવિત્ર જીવનનો અંત આવ્યો. મહાપરિનિર્વાણસૂત્ર કહે છે કે, "નમસ્કાર હો, હજારો વર્ષોમાં આવા બુદ્ધ ભગવ. દુષ્કર છે!"

આવે તે ખાઉં છું. જો તમે પણ ખેડવાની અને વાવવાની મહેનત લેતા હો તો કેવું સારું!"

બુદ્ધ ભગવાને જવાબ આપ્યો: "હે બ્રાહ્મણ! હું પણ ખેડું છું અને વાવું છું તેમજ ખેડ્યા અને વાવ્યા પછી જે ફળ મળે છે તે ખાઉં છું."

બ્રાહ્મણે પૂછ્યું: "જો તમે ખેડતા અને વાવતા હો તો તેની નિશાની ક્યાં છે? તમારા બળદ, બીજ અને હળ ક્યાં છે?"

આ ઉપરથી શાક્ય પ્રભુએ જવાબ આપ્યો: "હું શ્રદ્ધારૂપી બીજ વાવું છું; ભક્તિરૂપી વરસાદ તે બીજને પલાળે છે; વિનયરૂપી હળનું લાકડું છે; મન તે ધૂંસરીનું બંધન છે; અપ્રમત્તદશા તે હળનો લોઢાનો ભાગ છે; સત્યથી તે હળ બંધાય છે અને દયાથી તે છૂટું કરી શકાય છે. શક્તિ તે મારા બળદો છે; માયારૂપી નકામા છોડવા કાઢી નાખી ખેડવાનું કામ થાય છે. તેનો પાક નિર્વાણનું અમૃતફળ છે અને આ રીતે ખેડવાથી સર્વ દુઃખનો અંત આવે છે." તરતજ તે બ્રાહ્મણે શાક્ય મુનિના પાત્રમાં ખીર રેડી અને કહ્યું: "હે શ્રમણ! આ ખીરનું ભોજન કરો. ખરેખર તમે ખેડૂત છો; તમે એવી ખેતી કરો છો કે જેનું ફળ અમરતાના રૂપમાં મળે છે."

જ્યારે જ્યારે કાંઈ ટપકો આપવાનો અથવા કાંઈ સાર બતાવવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે પોતાના અને તે પુરુષોના પૂર્વભવો તે કહેતા હતા; આવી પૂર્વભવોની વાતોને બુદ્ધધર્મમાં જાતક વાતો઼ઓ કહેલી છે, પણ આ સર્વ કરતાં પણ તેમનો પોતાનો પ્રભાવ લોકોને બૌદ્ધધર્મી બનાવવામાં અસાધારણ કારણભૂત હતો; જ્યારે તે કોઈ સાથે વાત કરતા ત્યારે લોકો અંજાઈ જતા. શું કેવા [illegible] [illegible] અંગુલીમાલ નામનો [illegible] ક્રૂર [illegible] અથવા [illegible] નામનો [illegible] મનુષ્યોનો [illegible] કરનાર [illegible] મનુષ્ય [illegible] તેમની [illegible]

આવે તે ખાઉં છું. જો તમે પણ ખેડવાની અને વાવવાની મહેનત લેતા હો તો કેવું સારું !"

બુદ્ધ ભગવાને જવાબ આપ્યો: "હે બ્રાહ્મણ ! હું પણ ખેડું છું અને વાવું છું તેમજ ખેડ્યા અને વાવ્યા પછી જે ફળ મળે છે તે ખાઉં છું."

બ્રાહ્મણે પૂછ્યું: "જો તમે ખેડતા અને વાવતા હો તો તેની નિશાની ક્યાં છે? તમારા બળદ, બીજ અને હળ ક્યાં છે?"

આ ઉપરથી શાક્ય પ્રભુએ જવાબ આપ્યો: "હું શ્રદ્ધારૂપી બીજ વાવું છું; ભક્તિરૂપી વરસાદ તે બીજને પલાળે છે; વિનયરૂપી હળનું લાકડું છે; મન તે ધૂંસરીનું બંધન છે; અપ્રમત્તદશા તે હળનો લોઢાનો ભાગ છે; સત્યથી તે હળ બંધાય છે અને દયાથી તે છૂટું કરી શકાય છે. શક્તિ તે મારા બળદો છે; માયારૂપી નકામા છોડવા કાઢી નાખી ખેડવાનું કામ થાય છે. તેનો પાક નિર્વાણનું અમૃતફળ છે અને આ રીતે ખેડવાથી સર્વ દુઃખનો અંત આવે છે." તરતજ તે બ્રાહ્મણે શાક્ય મુનિના પાત્રમાં ખીર રેડી અને કહ્યું: "હે શ્રમણ ! આ ખીરનું ભોજન કરો. ખરેખર તમે ખેડૂત છો; તમે એવી ખેતી કરો છો કે જેનું ફળ અમરતાના રૂપમાં મળે છે."

જ્યારે જ્યારે કાંઈ ઠપકો આપવાનો અથવા કાંઈ સાર બતાવવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે પોતાના અને તે પુરુષોના પૂર્વભવો તે કહેતા હતા; આવી પૂર્વભવોની વાતોને બુદ્ધધર્મમાં જાતક વાતો કહેલી છે, પણ આ સર્વ કરતાં પણ તેમનો પોતાનો પ્રભાવ લોકોને બૌદ્ધધર્મી બનાવવામાં અસાધારણ કારણભૂત હતો, જ્યારે તે કોઈ સાથે વાત કરતા, ત્યારે લોકો અજાઈ જતા [illegible] શબ્દો [illegible] અંગુલીમાલ નામનો એક ક્રૂર, અધમ, [illegible] મનુષ્યોને [illegible] કરતો [illegible] ત્યારે [illegible] તેમની [illegible]

કોઇને પણ આ ધર્મ તેની ઇચ્છાવિરુદ્ધ માનવાને આગ્રહ કરવામાં આવતો ન હતો. લોકોની બુદ્ધિ અને અંતઃકરણ જો કબૂલ કરે તોજ અમુક સિદ્ધાંત સત્ય તરીકે માનવો, એવો બુદ્ધ ભગવાને ખુલ્લા શબ્દોમાં બોધ કર્યો છે.

"કોઇએ કહ્યું હોય તે ઉપરથી, અથવા પ્રાચીનકાળથી ચાલી આવેલી દંતકથાઓ ઉપરથી, અથવા લોકોમાં ઊડતી વાતો ઉપરથી તેમજ ઋષિઓએ લેખો લખેલા છે માટે તે લેખો ઉપરથી, અથવા કોઈ દેવે પ્રેરણા કરી હોય એવા ભ્રમ ઉપરથી, અથવા કોઇ માની લીધેલી બાબતને લીધે આવેલા અનુમાન ઉપરથી, અથવા ઉપમાને લીધે સારું લાગતું હોય તે ઉપરથી, અથવા તો આપણા ગુરુઓની કે શિક્ષકોની સત્તા ઉપરથી, કોઈ પણ બાબતને માની લેતા નહિ; પણ જ્યારે કોઈ લેખ, સિદ્ધાંત અથવા કહેવત આપણી બુદ્ધિ તથા અંતઃકરણ કબૂલ કરે ત્યારેજ તે સત્ય તરીકે સ્વીકારવાં."

કરનારા ઋષિઓ પણ તેને શબ્દોદ્વારા વર્ણવી શકે નહિ. આ કારણથીજ જ્યારે બુદ્ધદેવને નિર્વાણ વિષે પૂછવામાં આવ્યું, ત્યારે પોતે મૌન રહ્યા હતા.

"જો કોઇ એમ શીખવે કે 'નિર્વાણ' એટલે 'નાશ પામવું' તો તું તેમને જણાવજે કે તેઓ જૂઠું બોલે છે; જો કોઇ એમ શીખવે કે 'નિર્વાણ' એટલે 'જીવવું' તો તેમને જણાવજે કે તેઓ ભૂલ કરે છે." આપણે સામાન્ય રીતે જે અર્થમાં 'નાશ પામવું' અથવા 'જીવવું' સમજીએ છીએ, તેવા 'નાશ' કે 'જીવન' થી નિર્વાણનો ખ્યાલ પામવો દુર્લભ છે. પથ્થરમાં રહેલા ચૈતન્યમાં ને આપણી અંદર પ્રકટ થયેલા ચૈતન્યમાં જેટલું અંતર છે, તેના કરતાં પણ આપણા ચૈતન્યમાં અને 'નિર્વાણદશા' પ્રાપ્ત કરનારના ચૈતન્યમાં મોટું અંતર છે. જે બાબત બુદ્ધદેવ પણ મૌન રહ્યા હતા એવી ચૈતન્યની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને 'વિનાશ'ના અર્થમાં સમજવી, તે વેદાંતીઓ બ્રહ્મને 'નેતિ નેતિ' શબ્દથી જણાવે છે, માટે બ્રહ્મ નથી, એમ માનવા બરાબર છે.

હવે 'બુદ્ધ' એ કોણ? એ વિચારીએ. એક મહાન આત્મા જે આ સૃષ્ટિ પર અનેક જિંદગીનો અનુભવ મેળવીને સામાન્ય મનુષ્યજાતિ કરતાં ઘણે ઊંચે દરજ્જે ઉન્નતિક્રમમાં ચડેલો છે અને પરમ તત્ત્વ સાથે જ્ઞાન સહિત ઐક્ય પ્રાપ્ત કરવા સમર્થ થયેલો છે, તેને હિંદુ અને બૌદ્ધધર્મ 'બુદ્ધ' એટલે 'બોધ પામેલો.' એ તરીકે ગણે છે; પણ 'નિર્વાણ' પ્રાપ્ત કરનાર અને 'બુદ્ધ' એ બે વચ્ચે પણ વળી અંતર છે. જેણે નિર્વાણ પ્રાપ્ત કર્યું હોય, તે આત્મા કરતાં પણ બુદ્ધની દશા વધુ માનવની છે નિર્વાણદશા પ્રાપ્ત કર્યા પછી જે દયાસાગર મહાન આત્મા મનુષ્યજાતિરૂપ પોતાના નાના બંધુઓના કલ્યાણ અર્થે નિર્વાણ મૂકીને [illegible] મનુષ્યજાતિને મદદ આપી શકાય તેવ સ્થિતિમાં રહે છે, તેને બુદ્ધ કહે છે

જાય છે અને જેવી રીતે બળદની પાછળ ગાડીનું પૈડું ચાલે છે, તેવીજ રીતે ખરાબ કામનું ફળ તેની પાછળ આવે છે.

સર એડવિન આર્નોલ્ડના શબ્દોમાં "કર્મ"નો નિયમ આ પ્રમાણે છેઃ—

"દરેક મનુષ્યનું જીવન તેના પૂર્વજન્મોનાં આચરણનું પરિણામ છે; ઘણા કાળ પૂર્વે કરેલાં અશુભ કૃત્યો શોક અને દુઃખ ઉત્પન્ન કરે છે; તેમજ ભૂતકાળનાં શુભ કાર્યો આનંદ આપનાર બને છે. મનુષ્ય પોતે વાવેલું લણવા પાછો આવે છે."

જન્મમરણના ચક્રની ધરી આંસુની બનેલી છે અને તેની નાભિ શૂન્યની બનેલી છે. તે ચક્રમાંથી મનુષ્ય કેવી રીતે મુક્ત થઈ શકે તે શીખવવું. મનુષ્ય પોતાનાજ ભવિષ્યનો રચનાર છે, અથવા તેનું ભવિષ્ય તેના પોતાનાજ હાથમાં છે એમ જણાવવું. આનો ખ્યાલ આવ્યા પછી મનુષ્યે કેવાં પ્રકારનાં કાર્યો તથા વિચારો કરવા કે જે પુનર્જન્મના કારણને સહાયભૂત થાય નહિ અને ભૂતકાળનું કર્મ ખપી જતાં મનુષ્ય મુક્તિ-નિર્વાણ પ્રાપ્ત કરી શકે; આ શીખવવું-આમાંજ બૌદ્ધધર્મનો સાર સમાયેલો છે.

સર્વ મનુષ્યોને શુદ્ધ વિચાર કરવાનું અને પોતાના ખુદ શિષ્યોને ધ્યાન કરવાનું બુદ્ધદેવ ભાર દઈને જણાવતા હતા, તેનું કારણ પણ આજ હોવું જોઈએ, એમ આપણને જણાય છે. કાર્ય કરતાં પહેલાં વિચાર ઉદ્ભવે છે; વિચાર તે કાર્યનો નિયંતા છે. મનુષ્યની ઉન્નતિમાં, તેનું ચારિત્ર્ય ઉત્તમ પ્રકારનું બનાવવામાં અને તેનું ભવિષ્ય નિર્માણ કરવામાં ઉત્તમ વિચાર એ ઘણુંજ પ્રબળ સાધન છે. પાશ્ચાત્ય લોકોના તથા તેમના સંસર્ગને લીધે આપણા લોકોમાં સ્થૂલ શરીરની બાહ્ય પ્રવૃત્તિને અનન્યની મહત્તાની અને સ્પષ્ટ તેમજ નિર્મળ વિચારને તેમજ [illegible] સુધી કરેલા ધ્યાનને ગૌણ માનવાની જે ટેવ પડી ગઈ છે, તેમને માટે બૌદ્ધ-

અને તે મધ્ય માર્ગ કયો છે? ખરેખર તે 'અષ્ટવિધ ઉત્તમ માર્ગ' નીચે પ્રમાણે છેઃ–

(૧) શુદ્ધ વિચારો (વહેમ અને અજ્ઞાનરહિત).

(૨) શુદ્ધ અભિલાષા (ઉચ્ચ અને બુદ્ધિશાળી તેમજ અર્હંત પુરુષોને યોગ્ય).

(૩) શુદ્ધ વાણી (દયાળુ, નિષ્કપટી અને સત્યમય).

(૪) શુદ્ધ આચાર (શાંતિયુક્ત, પ્રમાણિક અને પવિત્ર).

(૫) શુદ્ધ વૃત્તિ–ઉદરનિર્વાહ (કોઈ પણ જીવતા પ્રાણીને ઇજા અથવા ભય ઉત્પન્ન કર્યા સિવાય).

(૬) શુદ્ધ પ્રયત્ન (આત્મકેળવણી તેમજ આત્મસંયમમાં).

(૭) શુદ્ધ અપ્રમત્તતા. (મન સાવધ તેમજ નિરીક્ષક હોવું જોઇએ).

(૮) શુદ્ધ અત્યાનંદ (જીવનની સત્યતાને લગતી ઊંડી સમાધિમાં મળે છે તે).

"હે ભિક્ષુકો! દુઃખને લગતું ઉત્તમ સત્ય નીચે પ્રમાણે છેઃ– જન્મ દુઃખમય છે, તેમ જરા પણ છે; રોગ દુઃખકર છે, તેમ મરણ પણ છે; અરુચિકર વસ્તુનો સંયોગ દુઃખકર છે, તેમજ રુચિકર વસ્તુનો વિયોગ પણ છે; અને કોઈ પણ અસંતુષ્ટ ઇચ્છા પણ દુઃખકર છે. ટૂંકામાં મમત્વભાવનાથી ઉત્પન્ન થતા 'પંચ સ્કંધો' દુઃખકર છે.

"હે ભિક્ષુકો! દુઃખની ઉત્પત્તિને લગતું ઉત્તમ સત્ય આ પ્રમાણે છે કે જે તૃષ્ણા પુનર્જન્મનું કારણ છે. જે તૃષ્ણા ઇન્દ્રિયજન્ય સુખોની સહચારિણી છે અને જે તૃષ્ણા એકવખત આ સ્થળે અને અન્ય સમયે બીજે સ્થળે વર્તાય રહે છે, તે તૃષ્ણામાંથી દુઃખ

ઉપર જણાવેલાં ભાષાંતરોમાંથી ગમે તે શબ્દો આપણે ગ્રહણ કરીએ તોપણ વિચારશ્રેણિ તો એકજ પ્રકારની છે.

પ્રથમ શુદ્ધ સત્યનું જ્ઞાન; તે પછી શુદ્ધ વિચારો; અને તે વિચારોને લીધે પોતે તેમજ પોતાના સંબંધમાં આવતા સર્વ જીવ પ્રત્યે શુદ્ધ વાણી અને શુદ્ધ કર્મ; અને તે પછી ત્રણ પ્રકારની આત્મકેળવણીઃ—(૧) શારીરિક કેળવણી (શુદ્ધ ઉદ્યોગ) (૨) માનસિક કેળવણી (અપ્રમત્તતા) અને (૩) આધ્યાત્મિક કેળવણી (ધ્યાન).

બૌદ્ધધર્મનાં સર્વ પવિત્ર પુસ્તકોનો સાર એકજ સૂત્ર અથવા શ્લોકમાં આવી જાય છે અને તે નીચે પ્રમાણે છેઃ—

"સર્વ પ્રકારનાં પાપ કરતાં અટકવું, સદ્‌ગુણ મેળવવા; પોતાના હૃદયને શુદ્ધ બનાવવું–આ બૌદ્ધનો ધર્મ છે."

પંચમહાવ્રતો ('પંચશીલ') જે બૌદ્ધધર્માનુયાયીઓને પાળવાનાં છે, તે સર એડવિન આર્નોલ્ડે કવિતારૂપે નીચે પ્રમાણે પ્રદર્શિત કર્યાં છેઃ—

અહિંસા—દયા ધર; કોઈને મારતો નહિ, ઉત્ક્રાન્તિક્રમના માર્ગપર ચાલતા શુદ્રમાં શુદ્ર પ્રાણીનો પણ તું વધ કરતો ના.

અસ્તેય—ઉદારતાથી આપવું અને લેવું, પણ પારકી વસ્તુ બીજા પાસેથી લોભથી, જોરથી કે કપટથી લેવી નહિ.

સત્ય—જૂઠી સાક્ષી પૂરવી નહિ, કોઈને માથે આળ ચડાવવું નહિ; જૂઠું બોલવું નહિ; સત્ય તે આંતરશુદ્ધિની વાણી છે.

મદ્યમાંસનિષેધ—જે વસ્તુઓ અને પ્રવાહી પદાર્થો મનુષ્યોને મદોન્મત્ત બનાવે છે તેનો ત્યાગ કર, શુદ્ધ મન અને શુદ્ધ શરીરને સોમપાનની જરૂર નથી

જિંદગી ઉપર નિગ્રહ મેળવવાને અને તેને કેળવવાને ઘણાં વ્રત અને નિયમો પાળવા પડે છે.

બુદ્ધે પોતાના જીવન–સમયમાંજ ભિક્ષુકો અને શિષ્યોનો એક 'સંઘ' સ્થાપ્યો; અને તે 'સંઘ'ને તેમણે સમગ્ર મનુષ્યજાતિને સ્પષ્ટ રીતે ઉપયોગમાં ન આવે તેવું વધારે ઉચ્ચ અને અધ્યાત્મ-વિદ્યાને લગતું ગુપ્ત શિક્ષણ આપ્યું, એમ માનવાને સબળ કારણો છે. કારણ કે તે તો ખુલ્લું છે કે ઉપર જણાવેલું નૈતિક શિક્ષણ ગમે તેવા ઉચ્ચ પ્રકારનું હોય, તોપણ ફક્ત તે શિક્ષણ 'નિર્વાણ' શબ્દથી સૂચવેલી આધ્યાત્મિક ઉન્નતિના ઉચ્ચ પગથિયા પર મનુષ્યને લઇ જવાને શક્તિમાન થશે નહિ. વધારે જ્ઞાન તેણે મેળવવું જોઇએ; અથવા જ્ઞાન મેળવવાની શક્તિ જે ગુપ્તજ્ઞાની (દીક્ષિત) ગુરુ અથવા અર્હતનો ખાસ ગુણ છે, તે જ્ઞાન મેળવવાની શક્તિ તેણે મેળવવી જોઇએ. જગતના સર્વ ધર્મસંસ્થાપકોની સર્વત્ર આવીજ રીત હતી.

હવે આ ગુપ્ત જ્ઞાન અથવા મુમુક્ષુના 'માર્ગ'નાં નાનાં તેમજ મોટાં પગથિયાંનું જ્ઞાન તેમજ તે 'માર્ગ' પર ચાલવાની દૃઢ ઇચ્છા રાખનારામાં જોઇતા વિવિધ ગુણોનું જ્ઞાન 'ગુપ્ત મદદગારો' એ નામના ગ્રંથને આધારે નીચે પ્રમાણે છે. મુમુક્ષુની પ્રથમની અદીક્ષિત અવસ્થાનાં પાંચ પગથિયાં છે, પણ પૂર્વ તરફના ઘણા ધર્મ-પુસ્તકોમાં તે શુદ્ધ માર્ગને લગતાં હોય એમ ગણવામાં આવ્યું નથી અને તેને લીધે આ વિષય સંબંધીના પૂર્વ તરફના ગ્રંથોનો અભ્યાસ કરતા મુખ્ય અને ગૌણ વિભાગના દરજ્જાનો ફેરફાર શોધતા ઘણી મુશ્કેલી પડે છે.

પ્રથમ પગથિયું "મનોદ્વારવર્જન" અથવા મનન દ્વાર ઉઘાડવું તે છે. જ્યારે મનન દ્વાર ઉઘડે છે ત્યારે તેને લૌકિક દેવા ઐહિક વસ્તુઓની અનિત્યતા અને નિરર્થકતાની ચિત્ત.

ઉચ્ચ તત્ત્વ જોડે સંયોગની તેમજ મુક્તિ-નિર્વાણની અનિવાર્ય ઇચ્છા (મુમુક્ષા) નું આ સ્થાન છે.

પાંચમું પગથિયું "ગોત્રભૂ" નું છે. આ શબ્દનો અર્થ ગુપ્ત જ્ઞાન (રહસ્ય) ની દીક્ષાને વાસ્તે અધિકારીપણું એમ થાય છે. અહીંયાં તે પોતાના સર્વ ગુણોને એકત્ર કરે છે અને હવે અદીક્ષિત અવસ્થામાંથી દીક્ષિત અવસ્થામાં પ્રવેશ કરવાને તૈયાર થાય છે.

અહીંયાં જણાવવું જોઇએ કે, ઉપર જણાવેલા સર્વ ગુણો નવા ઉપાસકમાં સંપૂર્ણ ખીલેલા હોવા જોઇએ, એવી તેની પાસેથી આશા રાખવામાં આવતી નથી. અથવા તે ગુણો એક પછી એક અનુક્રમે મેળવવા જોઇએ તેમ પણ નથી. તે ઉપાસકે એકજ સમયે ચારિત્ર્ય યોજનાના કાર્યમાં, ધ્યાનની દિશામાં અને ઉપર જણાવેલા માર્ગાનુસાર ઉન્નતિ મેળવવાના કાર્યમાં પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ કરવો જોઇએ. પોતાની આગળ ઉન્નતિને વાસ્તે કેવું વિશાળ ક્ષેત્ર છે, તેના સાભિપ્ર જ્ઞાન સિવાય પણ (ગોત્રભૂ) શબ્દે સૂચવેલે પગથિયે બાહ્ય ધર્મમાં ગૂંથાયેલા અથવા કોઇ પણ ખાસ ધર્મ વિનાના ઘણા પુરુષો આવી શકે છે અને આવવા જોઇએ અને 'ગોત્રભૂ' તે કોણ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં બુદ્ધદેવે જણાવ્યું છે કે, જે સામગ્રી દ્વારા આત્માને પવિત્ર બનાવવાના કાર્યનો આરંભ થાય છે, તે સામગ્રીસંયુક્ત મનુષ્ય તે 'ગોત્રભૂ' છે.

આ અદીક્ષિત અવસ્થાના વિભાગની પેલી પાર કેવળ શુદ્ધ માર્ગના ચાર વિભાગ છે અને આ પગથિયાં પર થઇને પસાર થતાં, જે સંયોજન-બંધન તેને જન્મમરણના ચક્ર સાથે બાંધે છે અને નિર્વાણ પ્રાપ્ત કરતાં અટકાવે છે, તે દશ સંયોજનથી ઉપાસકે મુક્ત થવુ જોઇએ. હવે કોઇ કનેકથી ચાલી શકે તેમ નથી. ...વે તો ઉં તૃષ્ણાઓ શિષ્યને બંધનકર્તા છે તેમ.થી તેણે મુક્ત

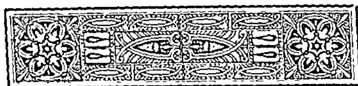
દ્વેષ અને તેના સંબંધી પુરુષોની ઉપાધિના રાગને વાસ્તે તેના હૃદયમાં કાંઇ પણ સ્થાન મળવું જોઇએ નહિ; રાગનો ત્યાગ કરવો તે ઉપરથી શુદ્ધ અને ઉત્તમ પ્રકારનો પ્રેમ જે જીવાત્માઓ વચ્ચે સાંકળરૂપ છે, અથવા જે પ્રેમ વિશાળ સર્વગત અને સર્વ પ્રાણી-પ્રતિનો છે, તેનો ત્યાગ કરવાનો નથી.

ચોથું પગથિયું "અર્હંત"નું છે. અર્હંત તે યોગ્ય વંદનીય પુરુષ છે. આ સ્થાનમાં બાકીનાં પાંચ બંધનના શેષ ભાગને પણ દૂર કરવો જોઇએ. તે નીચે પ્રમાણે છેઃ-(૧) શરીરમાં જીવનેચ્છા, ગમે તેવા ઉચ્ચ પ્રકારનું શરીર હોય તોપણ તેમાં જીવવાની ઇચ્છા. (૨) શરીરરહિત જીવનેચ્છા. (૩) માન; માનનો ત્યાગ એટલે પોતાની મહત્તાનો તેમજ કાર્યસિદ્ધિના ભાનનો અભાવ; ઉચ્ચનીચ વિષે ભેદાભાવ; સર્વને એકરૂપ માનવું તે. (૪) આત્મસ્થિરતાનો અભાવ; પોતાની ઉપર આવી પડતાં સંકટથી આત્મસ્થિરતાના ભંગનો અથવા ચંચળતાનો સંભવ. (૫) અજ્ઞાન-અજ્ઞાન દૂર કરવું એટલે સંપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવવું તે; આપણા હાલના સૂર્યમંડળને લગતી અનુભવસિદ્ધ સર્વજ્ઞતા.

આ પગથિયું મૂક્યું કે મનુષ્ય "અશેષ" બને છે. તેને હવે કાંઈ વધારે જાણવાનું રહેતું નથી. તે 'નિર્વાણી' કહેવાય છે. "જો કોઇ એમ શીખવે કે નિર્વાણ એટલે નાશ થવો, તો તેમને કહેવું કે તેઓ જૂઠું બોલે છે. જો કોઇ એમ શીખવે કે નિર્વાણ એટલે જીવવું, તો તેમને કહેવું કે તેઓ ભૂલ કરે છે. તેઓના પરિમિત જ્ઞાનની પેલી પાર ગુ[illegible] છે. તેમજ કાળરહિત, અવકાશથી પરિમિત જીવનરહિત આનંદ શું છે તે તેઓ જાણતા નથી."

આ પં. ઉચ્ચ અને [illegible]

[illegible]

श्रीबुद्धनो उपदेश

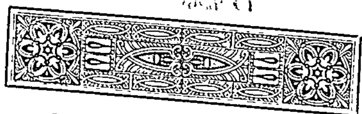
धम्मपद

प्रकरण १ लुं—यमकवर्ग*

આપણી હાલની સ્થિતિ આપણા વિચારોનું પરિણામ છે, આપણા વિચારો પર આધાર રાખે છે અને આપણા વિચારોથી બનેલી છે. જો કોઈ મનુષ્ય ખરાબ વિચારથી બોલે અથવા વર્તે, તો ગાડીને ખેંચનાર બળદની પછવાડે જેમ પૈડું ચાલ્યું આવે છે, તેમ દુઃખ તેની પછવાડે આવે છે. (૧)

આપણી હાલની સ્થિતિ આપણા વિચારોનું પરિણામ છે, આ-પણા વિચારો પર આધાર રાખે છે અને આપણા વિચારોથી બનેલી [illegible] જો કોઈ મનુષ્ય સારા વિચારથી બોલે અથવા વર્તે, તો છાયા [illegible] મનુષ્યની પાછળ જાય છે તેમ સુખ તેની પછવાડે ચાલ્યું [illegible]વે છે (૨

[illegible]

श्रीबुद्धनो उपदेश

धम्मपद

प्रकरण १ लुं—यमकवर्ग*

આપણી હાલની સ્થિતિ આપણા વિચારોનું પરિણામ છે, આપણા વિચારો પર આધાર રાખે છે અને આપણા વિચારોથી બનેલી છે. જે કોઈ મનુષ્ય ખરાબ વિચારથી બોલે અથવા વર્તે, તો ગાડીને ખેંચનાર બળદની પછવાડે જેમ પૈડું ચાલ્યું આવે છે, તેમ દુઃખ તેની પછવાડે આવે છે. (૧)

આપણી હાલની સ્થિતિ આપણા વિચારોનું પરિણામ છે, આ-ણા વિચારો પર આધાર રાખે છે અને આપણા વિચારોથી બનેલી ... જે કોઈ મનુષ્ય સારા વિચારથી બોલે અથવા વર્તે, તો છાયા ...મ મનુષ્યની પાછવાડે જાય છે તેમ સુખ તેની પછવાડે ચાલ્યું ...વે છે (૨

તરીકે માને છે, તેઓ કદાપિ સત્ય મેળવી શકતા નથી, પણ ખોટી ઇચ્છાઓમાં ખેંચાય છે. (૧૧)

જેઓ સત્યને સત્ય તરીકે પિછાણે છે અને અસત્યને અસત્ય તરીકે માને છે, તેઓ સત્ય મેળવે છે અને સારી ઇચ્છાઓ પ્રમાણે ચાલે છે. (૧૨)

સારી રીતે નહિ સંચારેલા છાપરામાંથી જેમ વરસાદ માર્ગ કરે છે, તેવી રીતે વિચાર નહિ કરનારના (અવિચારશીલના) મનમાં વિકારો ઘૂસી જાય છે. (૧૩)

સારી રીતે સંચારેલા છાપરામાંથી વરસાદને માર્ગ જડતો નથી, તેમ સારી રીતે વિચાર કરનારના (વિચારશીલના) મનમાં વિકારો દાખલ થઈ શકતા નથી. (૧૪)

ખરાબ કામ કરનાર આ લોકમાં રડે છે, પરલોકમાં રડે છે, બન્નેમાં રડે છે. પોતાના અશુભ કામનું અશુભ પરિણામ આવે છે, ત્યારે તે રડે છે અને દુઃખી થાય છે. (૧૫)

સદ્‌ગુણી મનુષ્ય આ લોકમાં ખુશી થાય છે, પરલોકમાં ખુશી થાય છે, બન્ને લોકમાં ખુશી થાય છે. પોતાના કાર્યની શુદ્ધતા જ્યારે તે જુએ છે, ત્યારે તે ખુશી થાય છે અને આનંદ પામે છે. (૧૬)

ખરાબ કામ કરનાર આ લોકમાં દુઃખ ભોગવે છે, પરલોકમાં દુઃખ ભોગવે છે; બન્ને લોકમાં દુઃખ ભોગવે છે. જે ખોટું કામ પોતે કર્યું હોય તેનો વિચાર કરે છે, ત્યારે તે દુઃખી થાય છે અને ખરાબ સ્થિતિમાં જતાં વધારે દુઃખી થાય છે. (૧૭)

સદ્‌ગુણી મનુષ્ય આ લોકમાં સુખી હોય છે, પરલોકમાં સુખી થાય છે [illegible] કાર્ય [illegible] કર્યું હોય છે. તેનો વિચાર કરે છે, [illegible] અને સારી સ્થિતિમાં જતાં વધારે સુખી થાય છે. [illegible]

મનના સંયમથી મનુષ્ય એવો દ્વીપ પ્રાપ્ત કરે છે કે, ગમે તેવા પાણીના પૂરથી તેને અસર થઇ શકે નહિ. (૫)

મૂર્ખ લોકો ખોટી મહત્તા પાછળ દોડે છે. પણ સુજ્ઞ મનુષ્યો અપ્રમાદને ઉત્તમ રત્નરૂપ ગણે છે. (૬)

ખોટી મહત્તા પાછળ દોડતા નહિ; તેમજ રાગ કે કામના ઉપભોગની પાછળ પડતા નહિ; જે અપ્રમાદી અને વિચારવંત છે, તેજ અપૂર્વ આનંદ અનુભવે છે. (૭)

જ્યારે ડાહ્યો મનુષ્ય અપ્રમાદથી ખોટી મહત્તાને દૂર કરે છે, ત્યારે તે જ્ઞાનના ઉચ્ચ શિખર પર ચડી શકે છે અને મૂર્ખ લોકો તળેટી આગળ ગોથાં ખાતા માલૂમ પડે છે. જેમ પર્વત ઉપર ઊભેલો મનુષ્ય મેદાન ઉપર ઊભેલા મનુષ્યોને પોતાથી નીચા જુએ છે, તેમ દુઃખથી મુક્ત થયેલો પુરુષ દુઃખમાં મગ્ન થયેલાં મનુષ્યોનાં ટોળાં તરફ જુએ છે. (૮)

પ્રમાદી મનુષ્યોમાં જે અપ્રમત્ત છે અને ઊંઘતા મનુષ્યોમાં જે જાગતો છે, તે મનુષ્ય શરતમાં સારો ઘોડો નિર્બળ ટટ્ટુને પાછળ મૂકીને આગળ વધી શકે છે, તેમ આગળ વધે છે. (૯)

અપ્રમત્તદશાથીજ ઇન્દ્ર દેવોનો અધિપતિ થયો. લોકો પણ અપ્રમત્તદશાની સ્તુતિ કરે છે. પ્રમાદની સર્વદા નિંદા થાય છે. (૧૦)

જે ભિક્ષુ અપ્રમત્તદશામાં આનંદ માને છે અને પ્રમાદદશા તરફ ભયની નજરથી જુએ છે, તે અગ્નિ જેવો ફરે છે અને નાનાં કે મોટાં સર્વ બંધનોને વિખેરી નાખે છે. (૧૧)

જે ભિક્ષુ અપ્રમાદદશામાં આનંદ માને છે, જે અવિચારીપણાને ભયરૂપ ગણે છે. તે પૂર્ણતાથી કદાપિ પાછો પડે નહિ. તે નિર્વાણની સમીપમા છે. (૧૨)

આ શરીર કુંભના જેવું ક્ષણમાં નાશ પામવાના સ્વભાવનું છે, એમ જાણીને મનુષ્યે મજબૂત વિચારોનો કિલ્લો બાંધવો જોઇએ અને જ્ઞાનરૂપી શસ્ત્રો વડે મારરાજાને જીતવો જોઇએ; તે જિતાય ત્યાર પછી પણ તેનાથી ચેતતા રહેવું જોઇએ અને કદાપિ પ્રમાદી થવું નહિ. (૮)

લાંબો વખત જશે નહિ તે પહેલાં તો આ શરીર નિરુપયોગી લાકડાના ઢીમચાની માફક જમીન પર અચેતન થઈ પડશે. (૯)

એક દ્વેષી બીજા દ્વેષીનું નુકસાન કરે, અથવા તો શત્રુ શત્રુનું જે નુકસાન કરે, તેના કરતાં ખોટે રસ્તે દોરાયેલું મન વધારે નુકસાન કરે છે. (૧૦)

જેટલો લાભ સારે રસ્તે દોરાયેલું મન કરી શકે છે, તેટલો લાભ માતા, પિતા કે બીજાં કોઈ સ્વજન કરી શકશે નહિ. (૧૧)

प्रकरण ४ थुं–पुष्पवर्ग

આ પૃથ્વી, યમલોક અને દેવલોક ઉપર કોણ વિજય મેળવશે? જેવી રીતે ચતુર મનુષ્ય શુદ્ધ પુષ્પને શોધી કાઢે છે, તેવી રીતે સદ્ગુણનો સીધો માર્ગ કોણ શોધી કાઢશે? (૧)

મુમુક્ષુ જ આ પૃથ્વી, યમલોક અને દેવલોક ઉપર જય મેળવશે. જેવી રીતે ચતુર મનુષ્ય પુષ્પને શોધી કાઢે છે, તેવી રીતે મુમુક્ષુ સદ્ગુણનો માર્ગ શોધી કાઢે છે (૨)

જે મનુષ્ય આ શરીરને પાણીના પરપોટા સમાન, અથવા તો ઝાંઝવાના નીર સમાન જાણે છે, તે મારના [illegible] પુષ્પની અણીદાર તીર ભાંગી નાખશે અને યમરાજને કદાપિ જોશે નહિ (૩)

જેવી રીતે નદીનું પૂર ઊંઘતા ગામને ખેંચી જાય છે તેવું

માથું ઉડાવી દે છે. (૧૩)

કેવળ મૂર્ખ મનુષ્યજ ખોટી કીર્તિની, ભિક્ષુકોમાં આગળ આવવાની, આશ્રમમાં પ્રભુત્વ પામવાની અને લોકોમાં પૂજાવાની અભિલાષા રાખે ! (૧૪)

ઉપાસક તેમજ ભિક્ષુક (સંસારી તેમજ ત્યાગી) આ કામ મેં કર્યું એમ વિચારે અને તેઓ કરવા યોગ્ય તેમજ નહિ કરવા યોગ્ય દરેક કામમાં મારી ઇચ્છા પ્રમાણે ચાલે-આવી મૂર્ખની ઇચ્છા હોય છે; આથી તેનો અહંકાર અને તૃષ્ણા વૃદ્ધિ પામે છે. (૧૫)

એક માર્ગ ધન તરફ દોરી જાય છે. બીજો માર્ગ નિર્વાણ ભણી લઈ જાય છે; બુદ્ધનો શિષ્ય-ભિક્ષુક જો આ બાબત સમજતો હોય તો તે કીર્તિને વાસ્તે પ્રયત્ન કરશે નહિ, પણ સંસારમાંથી મુક્ત થવાને ઉદ્યમી થશે. (૧૬)

प्रकरण ६ ठ्ठुं-पंडितवर्ग (खरो ज्ञानी)

જે મનુષ્ય ત્યાગ કરવા લાયક શું છે તે જણાવે, જે ઠપકો આપે અને બુદ્ધિશાળી હોય, તેવો જ્ઞાની મનુષ્ય જો તમને મળે તો, કોઇ ખાનગી ભંડાર બતાવનારની પાછળ પાછળ તમે જાઓ છો, તેમ તેને અનુસરજો. જે તેવા જ્ઞાનીને અનુસરશે તેની દશા બગડશે નહિ પણ વધારે સારી થશે. (૧)

તે જ્ઞાની પુરુષને સલાહ આપવા દો, ઉપદેશ આપવા દો અને જે અયોગ્ય હોય તેમાંથી પાછા હઠવાનું કહેવા દો. તે દેવોને પણ વલ્લભ (પ્રિય) થશે, કેવળ ખરાબ મનુષ્યોજ તેને ધિક્કારશે (૨)

ખરાબ કામ કરનારને તમે મિત્ર મનાવતા ના, હલકા મનુષ્યો સાથે મૈત્રી રાખતા ના, સારા ગુણી મનુષ્યો, નરદેવ નરોનો સંબંધ રાખો. ઉત્તમ મનુષ્યો સાથેજ મૈત્રી કરો. (૩)

ગાર (ઘરબાર વગરનો) થઇ એકાંતવાસમાં અલક્ષ્ય આનંદ મેળવવા તેણે પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. (૧૨)

સર્વ સુખનાં સાધનોનો ત્યાગ કરીને તેમજ સર્વ વસ્તુઓ ઉપરથી મારાપણાનો હક દૂર કરીને સુજ્ઞ મનુષ્યે મનની સઘળી પીડાઓથી છૂટવું જોઇએ. (૧૩)

જેઓનું મન જ્ઞાનનાં સાત તત્ત્વો* સારી રીતે સમજે છે, જેઓ દરેક વસ્તુ ઉપરથી મમત્વ દૂર કરીને વિરાગદશામાં આનંદ માને છે, જેઓની વૃત્તિઓ કાબૂમાં છે અને જેઓનું જ્ઞાન પ્રકાશમય છે, તેઓ આ દુનિયામાં રહેવા છતાં પણ મુક્તજ છે. (૧૪)

પ્રકરણ ૭ મું–અર્હતવર્ગ

જેણે મુસાફરી પૂરી કરી છે, શોકનો ત્યાગ કર્યો છે, સર્વ બાજુએથી જે મુક્ત છે અને જેણે સઘળાં બંધનોને ફેંકી દીધાં છે, તેને વાસ્તે કોઈ પણ પ્રકારનું દુઃખ નથી. (૧)

તેઓ પોતાના ચિત્તને બરાબર એકાગ્ર કરીને વિચારબળથી ઉદ્યમ કરે છે, તેઓ એક સ્થાનમાં રહેતા નથી. જેવી રીતે હંસ કાદવવાળા સ્થાનને તજીને જાય છે, તેવી રીતે તેઓ પણ ઘરબાર તજીને જાય છે (અનગાર બને છે). (૨)

જેઓ કાંઈ ધન રાખતા નથી, જેઓ અમુકજ પ્રકારનો ખોરાક ખાય છે, જેઓએ અપરિમિત સ્વતંત્રતા–નિર્વાણ મેળવ્યું છે, તેઓનો માર્ગ આકાશમાં ઊડતા પક્ષીઓના માર્ગની માફક

* બોધિજ્ઞાન મેળવવાના [illegible] કહેલાં છે, તેમનાં નામ ૧ સ્મૃતિ, ૨ પ્રજ્ઞા, ૩ ઉત્સાહ [illegible], ૬ સમાધિ અને ૭ ઉપેક્ષા

प्रकरण ८ मुं–सहस्र (हजार) वर्ग

એક મનુષ્ય હજાર શબ્દોનું ભાષણ આપે, પણ જો તેના શબ્દો અર્થ વગરના હોય તો તે ભાષણ નિરર્થક છે. પણ તેને બદલે અર્થવાળો એક શબ્દ જે સાંભળવાથી મનુષ્ય શાંત બને, તે વધારે સારો ગણી શકાય. (૧)

કોઈ કાવ્ય હજાર શબ્દોનું બનેલું હોય પણ જો તે અર્થ વગરનું હોય, તો તેના કરતાં તે ગાથાનો એક શબ્દ જે સાંભળવાથી મનુષ્ય શાંત થાય, તે શબ્દ વધારે ઉપયોગી ગણી શકાય. (૨)

નકામા શબ્દોની સો ગાથા એક મનુષ્ય બોલે તેના કરતાં ધર્મનો એક શબ્દ જે સાંભળવાથી મનુષ્ય શાંત બને તે વધારે ઉપયોગી ગણાય. (૩)

એક મનુષ્ય હજાર વાર હજાર મનુષ્યો સાથે લડાઈમાં જીતે અને બીજો મનુષ્ય ફક્ત પોતાના ઉપર જય મેળવે, તો બીજો મનુષ્ય વધારે ઉત્તમ જીત મેળવનાર છે. (૪)

બીજા મનુષ્યોને જીતવા કરતાં આત્મજય કરવો એજ ઉત્તમ છે. જેણે આત્મજય કર્યો છે અને જે સંયમમાં રહે છે, તેના વિજયને પરાભવના રૂપમાં ફેરવવા દેવ કે ગંધર્વ કે (બ્રહ્મા સાથે) મારદેવ કોઈ સમર્થ નથી. (૫,૬)

એક મનુષ્ય દર મહિને હજાર પશુઓનો યજ્ઞ કરે અને જેના આત્માએ અનુભવ જ્ઞાન મેળવ્યું છે, એવા કોઈ મહાન પુરુષને એક ક્ષણવાર નમસ્કાર કરે, તો હજાર વર્ષના યજ્ઞ કરતાં એક ક્ષણનો તે નમસ્કાર વધારે કીમતી છે. (૭

એક મનુષ્ય સો વર્ષ સુધી જંગલમાં રહી અગ્નિની ઉપાસના કરે અને જેના આત્માએ અનુભવજ્ઞાન મેળવ્યું છે, તેવા કોઈ

प्रकरण ९ मुं–पापवर्ग

મનુષ્યે શુભ કામ કરવા તરફ ઉતાવળ કરવી જોઇએ અને ખરાબ વિચારથી મનને દૂર રાખવું જોઇએ. જે મનુષ્ય સારું કામ કરવામાં આળસ કરે છે, તેનું મન પાપ કામમાં રમે છે. (૧)

કદાચ કોઈ મનુષ્ય કોઇ પાપ કરે તો તેણે ફરીથી તે કરવું નહિ. તેણે તે પાપમાં આનંદ માનવો નહિ. પાપ એકઠું થાય છે ત્યારે દુઃખ ઉત્પન્ન કરે છે. (૨)

જો કોઇ મનુષ્ય સારું કામ કરે તો તેણે ફરીથી તે કરવું. સારા કામમાં તેણે આનંદ માનવો, કારણ કે સારું કામ એકઠું થાય છે ત્યારે સુખજનક છે. (૩)

જ્યાંસુધી ખરાબ કામનું ફળ આવ્યું નથી, ત્યાંસુધી ખરાબ કામ કરનાર સુખજ જુએ છે; પણ જ્યારે ખરાબ કામનું ફળ આવે છે, ત્યારે તે ખરાબ કામનું ખરાબ ફળ તેના જાણવામાં આવે છે. (૪)

જ્યાંસુધી સારા કામનું ફળ આવ્યું નથી, ત્યાંસુધી સજ્જનને પણ ખરાબ દિવસ ભોગવવા પડે છે. પણ જ્યારે સારા કામનું ફળ આવે છે, ત્યારે સારા માણસને સારી વસ્તુઓ પ્રાપ્ત થાય છે. (૫)

પાપની મને અસર થશે નહિ, એવો વિચાર કરી કોઇએ પાપની તરફ બેદરકાર થવું નહિ. ટીપું ટીપું પાણી પડવાથી પણ ઘડો ભરાય છે, તે પ્રમાણે થોડું થોડું પાપ કરીને પણ મૂર્ખ મનુષ્ય પાપથી ભરાય છે. (૬)

થોડા પુણ્યની અસર થશે નહિ, એવુ ધારીને કોઇએ પુણ્ય તરફ બેદરકાર રહેવું નહિ. ટીપુ ટીપુ પાણી પડવાથી પણ જેમ

प्रकरंण १० मुं–दंडवर्ग

સઘળા મનુષ્યો સજાથી ડરે છે. સઘળા મનુષ્યો પાપથી ડરે છે. યાદ રાખો કે તમે પણ તેમના જેવા છો. હિંસા કરતા નહિ, અથવા કરાવતા નહિ. (૧)

સઘળા મનુષ્યો સજાથી કંપે છે. સઘળા મનુષ્યો જીવવાને ઇચ્છે છે. તમે પણ તેમના જેવા છો, એ યાદ રાખો. હિંસા કરતા નહિ, અથવા કરાવતા નહિ. (૨)

પોતાના સુખની ઇચ્છા કરતો જે પુરુષ સુખનીજ ઇચ્છા કરતા બીજા પ્રાણીઓને સજા કરે છે, અથવા તેની હિંસા કરે છે, તેને મરણ પછી સુખ મળતું નથી. (૩)

પોતાના સુખની ઇચ્છા કરતો જે પુરુષ સુખની ઇચ્છા કરતાં બીજાં પ્રાણીઓને સજા કરતો નથી, અથવા મારતો નથી, તે મરણ પછી સુખ મેળવે છે. (૪)

કોઇને પણ કઠોર શબ્દો કહેતા ના. જેઓ કઠોર શબ્દો બોલે છે, તેમને જવાબ પણ કઠોર શબ્દોમાં મળે છે. ક્રોધભરેલું વચન દુઃખકારક છે. ઘાના બદલામાં ઘા સહન કરવા પડશે. (૫)

જેવી રીતે ભાંગી ગયેલા ઘંટનો અવાજ નીકળતો નથી, તેમ જો તું કાંઇ પણ બોલીશ નહિ તો જરૂર તું નિર્વાણ મેળવીશ. ક્રોધ તો તારાથી દૂર ભાગશે. (૬)

જેવી રીતે ગોવાળ ગાયોને હાંકીને પોતાની લાકડીવતી તબેલામાં લઈ જાય છે, તેમ વૃદ્ધાવસ્થા અને મૃત્યુ મનુષ્યના જીવનને હાંકી કાઢે છે. (૭)

મૂર્ખ મનુષ્ય જ્યારે ખરાબ કામ કરે છે, ત્યારે તે જાણતો નથી. પણ અગ્નિથી જેમ તૃણ બળે, તેમ પોતાના ખરાબ કામે રૂપી અગ્નિથી તે બળે છે. (૮

જે નિર્દોષ અને નિરપરાધી માણસોને દુઃખ દે છે, તેને નીચે

प्रकरण ११ मुं—वृद्धावस्था

જ્યારે આ જગત બળી રહ્યું છે ત્યારે હાસ્ય કેવું? ત્યારે આનંદ કેવો? તમે અંધારામાં ફસાયલા છો, છતાં તમે પ્રકાશને કેમ શોધતા નથી? (૧)

જેના ઉપર ઘા પડ્યા છે, જે મહામહેનતે જોડાયલું છે, જે માંદું છે, જે ઘણીક યોજનાઓ રચે છે, પણ જે બળ કે ટેકા વગરનું છે, તે આ કપડાં પહેરેલા માટીના ઢેફા (શરીર) તરફ નજર કરો! (૨)

આ શરીર પાતળું પડેલું છે, અનેક રોગોથી ઘેરાયલું છે અને ક્ષણભંગુર છે. આ કચરાના ઢગલાના (શરીરના) કકડે કકડા થાય છે અને જિંદગીનો મૃત્યુમાં અંત આવે છે. (૩)

શરદ્‌ઋતુમાં નાખી દીધેલા કમંડલુના જેવા સફેદ રંગનાં હાડકાં ભણી જે નજર કરે છે, તે જિંદગીમાં આનંદ શી રીતે માને? (૪)

હાડકાંનો કિલ્લો બનાવી, તેને માંસ અને લોહીથી ઢાંકવામાં આવે છે અને તેમાં વૃદ્ધાવસ્થા, મૃત્યુ, અભિમાન અને કપટ આવી વસે છે. (૫)

રાજાઓના મોટા રથો ભાંગે છે, શરીર પણ નાશ પામે છે; પણ સદાચારીના સદ્‌ગુણનો નાશ થતો નથી આમ સજ્જનો સારા પુરુષોને કહે છે. (૬)

જે મનુષ્યે થોડો અભ્યાસ કર્યો હોય છે, તે બળદની માફક વધે છે, તેનું માંસ વધે છે, પણ તેનુ જ્ઞાન વૃદ્ધિ પામતું નથી. (૭)

આ શરીરને બનાવનારની શોધમા મે પણ જન્મ ગુમાવ્યા છે, કારણ કે તે મને જડ્યં નહિ જન્મ અને મરણ દુખ-

સ્વામીને મેળવે છે. (૪)

જેવી રીતે હીરો કીમતી પથરાને પણ ભાંગી નાખે છે, તેમ પોતે આચરેલાં, પોતે ઉત્પન્ન કરેલાં અને પોતે વધારેલાં પાપો મૂઢ મનુષ્યને કચરી નાખે છે. (૫)

જેવી રીતે લતા જે ઝાડને વળગે છે, તે ઝાડને નીચે નમાવે છે, તેવીજ રીતે જેનું પાપીપણું વધારે છે તેવો મનુષ્ય, તેના શત્રુઓ તેની જે દશા ઇચ્છે તે સ્થિતિએ આવી પહોંચે છે. (૬)

ખરાબ અને પોતાને હાનિ કરનારાં કામો કરવાં સહેલાં છે, પણ સારાં અને લાભકારક કામો કરવાં મુશ્કેલ છે. (૭)

જે મૂર્ખ મનુષ્ય અર્હંત, આર્ય અને સદાચરણી પુરુષોની આજ્ઞાનો તિરસ્કાર કરે છે અને અસત્ય મતને અનુસરે છે, તે કત્થક નામના ઝરુની માફક પોતાનોજ નાશ કરનારાં ફળ મેળવે છે. (૮)

પાપ કરનાર પોતેજ છે, તેમ ભોગવનાર પણ પોતેજ છે. પાપનો ત્યાગ કરનાર પણ પોતે છે અને પોતાની શુદ્ધિ કરનાર પણ પોતે છે. પવિત્ર મનુષ્યો આપબળથી ટકે છે અને પાપીઓ પડે છે. કોઈ બીજાને પવિત્ર બનાવી શકતું નથી. (૯)

બીજાનું કર્તવ્ય ગમે તેટલું મોટું હોય તોપણ કોઈએ સ્વકર્તવ્યનો ત્યાગ કરવો નહિ. એક વાર પોતાનું કર્તવ્ય સમજ્યા પછી મનુષ્યે તે ધ્યાનપૂર્વક કરવું. (૧૦)

प्रकरण १३ मुं—लोकवर्ग

ખરાબ નિયમને અનુસરના નહિ. પ્રમાદથી ચ[illegible] નહિ. અસત્ય નિયમને અનુસરના નહિ. સ[illegible] નહિ. (૧)

ઊઠો, પ્રમાદ ન કરો. સદ્ગુણના નિયમને અનુસરે [illegible] છે. (

પૃથ્વી ઉપર રાજ્ય મેળવવા કરતાં, સ્વર્ગે જવા કરતાં અને સઘળાં ભુવનો ઉપર ઉપરીપણું પ્રાપ્ત કરવા કરતાં પવિત્રતાનું પહેલું પગથિયું-જે [1]સ્રોતાપન્નની સ્થિતિ-તે મેળવવું વધારે સારું છે. (૧૨)

પ્રકરણ ૧૪ મું-બુદ્ધવર્ગ

જેના જયને કોઇ જીતી શકે નહિ, જેના જયમાં કોઇ દાખલ થઇ શકે નહિ, તેવા અગમ્ય-ત્રિકાળજ્ઞાની-બુદ્ધને તમે કયે માર્ગે દોરી શકશો ? (૧)

જેને વાસના તેના ઝેર અને પાશથી અવળે માર્ગે દોરી શકે નહિ, તેવા અગમ્ય-ત્રિકાળજ્ઞાની-બુદ્ધને તમે કયે માર્ગે દોરી શકશો ? (૨)

જે બુદ્ધ (ખરેખરો જ્ઞાની) છે, જે અપ્રમત્ત છે, જે ધ્યાનમાં મગ્ન છે, જે જ્ઞાની છે અને સર્વ પ્રકારનો સંગત્યાગ કરવાથી મળતી શાંતિમાં જે આનંદ માને છે, તેવાની દેવો પણ ઇર્ષ્યા કરે છે. (૩)

મનુષ્યપણે જન્મવું એ દુર્લભ છે, મનુષ્યનું જીવન દુર્લભ છે, સદ્ધર્મનું શ્રવણ દુર્લભ છે અને બુદ્ધનો જન્મ (બુદ્ધત્વની પ્રાપ્તિ) દુર્લભ છે. (૪)

કોઈ પણ પ્રકારનું પાપ ન કરવું, સારું કામ કરવું અને મનને શુદ્ધ કરવું એજ સઘળા બુદ્ધોનાં શિક્ષણો છે. (૫)

બુદ્ધ કહે છે કે, ધૈર્ય એ મોટું તપ છે અને સહનશીલતા એજ નિર્વાણ છે; કારણ કે જે બીજાને મારે છે તે 'પ્રવ્રજિત' (યતિ) નથી, જે બીજાનું અપમાન કરે છે તે 'શ્રમણ' નથી. (૬)

નિંદા ન કરવી, મારવું નહિ, ધર્મની આજ્ઞા પ્રમાણે જિતે-

[1] [illegible]

ઓળંગ્યો છે, જેમણે મુક્તિ મેળવી છે અને જેઓ નિર્ભય થયા છે–તે બુદ્ધ અથવા તેમના શિષ્યો તરફ જે ભક્તિભાવ બતાવે છે, તેમનું પુણ્ય માપી શકાય નહિ. (૧૭,૧૮)

प्रकरण १५ मुं–सुखवर्ग

જે અમને ધિક્કારે છે, તેને નહિ ધિક્કારવાથી અમે સુખમાં રહીએ છીએ. અમને ધિક્કારનાર મનુષ્યોની વચમાં પણ અમે ધિક્કારથી છૂટા રહીએ છીએ. (૧)

પીડા પામતા મનુષ્યોમાં પણ પીડાથી મુક્ત થઇ અમે સુખમાં રહીએ છીએ. જે લોકો પીડા પામે છે, તે લોકોની વચમાં પણ ચાલો આપણે પીડાથી મુક્ત રહીએ. (૨)

લોભી મનુષ્યોની વચમાં પણ નિર્લોભી થઈ અમે સુખથી રહીએ છીએ. લોભી મનુષ્યોની વચમાં પણ ચાલો આપણે નિર્લોભી તરીકે રહીએ. (૩)

અમારું કાંઈ નથી, એમ માનવાથી અમે સુખમાં રહીએ છીએ. સુખનુંજ ભોજન કરનારા અમે ચળકતા દેવો જેવા થઈશું. (૪)

જીતથી વેર પેદા થાય છે, કારણ કે હાર પામનાર દુઃખી થાય છે. જેણે જય કે પરાજય (પરાભવ)નો ત્યાગ કર્યો છે, તે સંતોષી મનુષ્ય સદા સુખી છે. (૫)

રાગ જેવો કોઇ અગ્નિ નથી; દ્વેષ જેવો કોઇ કલિ નથી; શરીરના જેવું કોઇ દુઃખ નથી; શાન્તિ કરતા ઊંચું સુખ નથી. (૬)

બધા રોગોમાં ભૂખ [illegible] ક્ષુધા [illegible] એ મોટો રોગ છે. શરીરનું 'ઉપાદાન' તે મોટામાં મોટું [illegible]. આનો [illegible] અને બરાબર તેજ નિર્વાણ–તેજ પરમ [illegible] (૭)

[illegible] એ [illegible] [illegible] છે,

ધરાવતા નથી, તેમજ તેને ધિક્કારતા નથી, તેમને કોઇ પણ પ્રકારનાં બંધન નથી. (૩)

રાગથી શોક પેદા થાય છે, રાગથી ભય પેદા થાય છે; જે રાગથી મુક્ત છે તે શોક કે ભય જાણતો નથી. (૪)

સ્નેહથી શોક ઉત્પન્ન થાય છે, સ્નેહથી ભય ઉત્પન્ન થાય છે; જે સ્નેહથી મુક્ત છે તે ભય કે શોક જાણતો નથી. (૫)

રતિથી શોક ઉત્પન્ન થાય છે, રતિથી ભય ઉત્પન્ન થાય છે. જે રતિથી મુક્ત છે તે ભય કે શોક જાણતો નથી. (૬)

કામથી શોક ઉત્પન્ન થાય છે, કામથી ભય ઉત્પન્ન થાય છે. જે કામથી મુક્ત છે તે ભય કે શોક જાણતો નથી. (૭)

તૃષ્ણાથી શોક પેદા થાય છે, તૃષ્ણાથી ભય પેદા થાય છે; જે તૃષ્ણાથી મુક્ત છે તે શોક કે ભય જાણતો નથી. (૮)

જેનામાં સદ્ગુણ અને બુદ્ધિ છે, જે ન્યાયી છે, જે સત્યવાદી છે, પોતાનું કર્તવ્ય બજાવે છે, તે વિશ્વને પ્રિય થશે. (૯)

જેનામાં નિત્યતત્ત્વ (નિર્વાણ)ની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થવા પામી છે, જે મનમાં સંતુષ્ટ છે, જેના વિચારો રાગથી ભ્રમિત થયા નથી, તે ઉર્ધ્વસ્રોતસ્ કહેવાય છે (અર્થાત્ તે નિર્વાણ સુધી વહેતા ઝરામાં આગળ વધેલો છે.) (૧૦)

જે મનુષ્ય લાંબા કાળ સુધી દૂર ગયો હોય અને દૂરથી સહીસલામત પાછો ફરે છે, તે મનુષ્યને તેનાં સગાંવહાલાં, મિત્રો અને ચાહનારાં નમસ્કાર કરે છે. (૧૧)

તેજ રીતે જેણે સારાં કામ કર્યાં હોય છે અને જે આ લોકમાંથી પરલોકમાં જાય છે, તે મનુષ્યને સ્વજનો પોતાના મિત્રને પાછો આવતા [illegible] છે, તેમ તેનાં [illegible] આવકાર આપે છે. (૧૨)

"જે ચૂપ બેસે છે તેની લોકો નિંદા કરે છે; જે બહુ બોલે છે તેની લોકો નિંદા કરે છે; જે થોડું બોલે છે તેની પણ તેઓ નિંદા કરે છે; આ જંગતમાં એવો એક પણ નથી, કે જેની નિંદા ન થઈ હોય." (૭)

એવો એક પણ મનુષ્ય હતો નહિ, છે નહિ અને થશે પણ નહિ, કે જેની સર્વદા નિંદા થઈ હોય અથવા જેની સર્વદા પ્રશસા થઇ હોય. (૮)

જે નિષ્કલંક છે, સુજ્ઞ છે, જ્ઞાની છે અને સદ્‌ગુણી છે તેમજ જેની વિવેકી મનુષ્યો નિરંતર દિનપ્રતિદિન પ્રશંસા કરે છે તેની, જંબુ નદીમાંથી નીકળેલા સુવર્ણના સિક્કાની માફક-નિંદા કરવા કોણ હિંમત ધરશે? દેવો પણ તેની પ્રશંસા કરે છે, બ્રહ્મદેવ પણ તેની સ્તુતિ કરે છે. (૯,૧૦)

શારીરિક ક્રોધથી ચેતતા રહો! તમારા શરીરને કાબૂમાં રાખો; શારીરિક પાપોનો ત્યાગ કરો અને તમારા શરીરથી સદ્‌ગુણી જીવન ગાળો. (૧૧)

જીભના ક્રોધથી ચેતતા રહો! તમારી જીભને વશ રાખો; જીભનાં પાપોનો ત્યાગ કરો અને તમારી જીભ વડે સદ્‌ગુણને પાળો. (૧૨)

માનસિક ક્રોધથી ચેતતા રહો! તમારા મનને કાબૂમાં રાખો; માનસિક પાપોનો ત્યાગ કરો અને મનથી સદ્‌ગુણી જીવન ગાળો.(૧૩)

જે સુજ્ઞ મનુષ્યો આ રીતે પોતાના શરીરને, પોતાની જીભને અને પોતાના મનને મજબૂત રાખે છે. તેઓજ ખરા નિગ્રહી-સયમી-યતિ છે (૧૪)

કલંક છે; આ લોકમાં તેમજ પરલોકમાં સઘળા અધર્મના માર્ગ કલંકવાળા છે. (૮)

પણ આ બધા કરતાં એક મોટું કલંક છે અને તે મોટું કલંક અવિદ્યા છે. હે ભિક્ષુકો! એ મલને દૂર કરો અને નિર્મળ બનો. (૯)

જે નિર્લજ્જ છે, કાગડા જેવો છે, તોફાની છે, બીજાનું અપમાન કરનાર છે, ઉદ્ધત અને હલકો છે, તેને જીવનયાત્રા બહુ સરળ છે. (૧૦)

પણ જે વિનયી છે, જે શુદ્ધતાનો અભિલાષી છે, જે નિઃસ્વાર્થી છે, શાંત છે, નિષ્કલંક છે અને બુદ્ધિમાન છે, તેને વાસ્તે જીવનયાત્રા કઠિન છે. (૧૧)

જે પ્રાણીઓની હિંસા કરે છે, અસત્ય બોલે છે, લોકમાં કોઇએ નહિ આપેલી વસ્તુ ગ્રહણ કરે છે, પરદારાનું સેવન કરે છે, સુરા (દારૂ) આદિ માદક પદાર્થોનું પાન કરે છે, તે મનુષ્ય આ લોકમાં પણ પોતાની પડતીનું મૂળ ખોદે છે, એટલે પોતાનો નાશ કરનાર બને છે. (૧૨,૧૩)

હે માનવી! જેઓનો પોતાના ઉપર કાબૂ નથી, તેઓ ખરાબ સ્થિતિમાં છે, એમ માન. દુરાચરણ અને લોભને લીધે તું લાંબા વખત સુધી દુઃખમાં ન આવી પડે તેથી તું ચેતતો રહે. (૧૪)

મનુષ્યો પોતાની શ્રદ્ધા અને પોતાની મરજીને અનુકૂળ દાન કરે છે બીજાને આપવામ. આવેલા અન્ન કે પાણીને લીધે જે મનમાં બળે છે, તેને દિવસે કે રાત્રિએ શાંતિ મળતી નથી ૧૫

જેનામાં આ લાગણી નાશ પામી છે, અર્થાત તદ્દન નિર્મૂળ થઈ છે તે દિવસે તેમજ રાત્રિએ શાંતિ મેળવે છે. ૧૬

[illegible] નથી [illegible] નથી [illegible] નથી અને [illegible] નથી ૧૭

છે અને ધર્મકાર્યમાં પ્રમાદ કરતો નથી, તે ધર્મશીલ કહેવાય છે. (૪)

મનુષ્યના વાળ સફેદ થયા હોય તે ઉપરથી તે સ્થવિર (વૃદ્ધ) બનતો નથી; તેની વય વધી હોય તેથી તે 'બિચારો ઘરડો' કહેવાય છે. (૫)

જેનામાં સત્ય, સદ્ગુણ, દયા, સંયમ અને દમ છે, જે અશુદ્ધિરહિત છે અને જે જ્ઞાની છે તે સ્થવિર* કહેવાય છે. (૬)

જે મનુષ્ય અદેખો, કંજૂસ અને કપટી છે, તે બહુ વચન બોલવાથી અથવા તેના શરીરસૌંદર્યથી સાધુ કહેવાતો નથી. (૭)

જેનામાં આ દોષ નાશ પામ્યા છે, મૂળ સહિત ઊખડી ગયા છે, તે દ્વેષ વિનાનો ડાહ્યો પુરુષ સાધુ કહેવાય છે. (૮)

મત વિનાનો અને જૂઠું બોલનારો પુરુષ માથું મૂંડાવવાથી શ્રમણ બનતો નથી. જેનામાં લોભ અને તૃષ્ણા વસેલાં છે, તેને કેવી રીતે શ્રમણ કહી શકાય? (૯)

નાનાં કે મોટાં સર્વ પાપને જે શમાવે છે તે, પાપને શાંત કરવાથી શ્રમણ (શાંત પુરુષ) કહેવાય છે. (૧૦)

જે બીજા પાસે ભિક્ષા માગે છે, તે પરથી તે ભિક્ષુ કહેવાય નહિ. જે અખિલ નિયમને અંગીકાર કરે છે તેજ ભિક્ષુ છે, માત્ર ભિક્ષાશનથી કોઈ ભિક્ષુ બનતો નથી. (૧૧)

જે પુણ્ય અને પાપની પેલી પાર છે, જે બ્રહ્મચર્ય પાળે છે, જે જગતમાં સંભાળપૂર્વક વિચરે છે. તેજ ખરો ભિક્ષુ છે. (૧૨)

જે મૂઢ તથા અજ્ઞાન છે તે મૌન ધારણ કરે તેથી મુનિ બનતો નથી; જે પંડિત પુરુષ હાથમાં ત્રાજવું રાખનારની માફક સારું ગ્રહણ કરે છે અને ખરાબનો ત્યાગ કરે છે તે, તે કારણથી

* [illegible]

'સર્વ ઉત્પન્ન થયેલી વસ્તુઓ દુઃખમય છે અને શોકમય છે'. આ નિયમ જે જાણે છે અને જુએ છે, તે દુઃખ ભોગવવામાં સહનશીલ થાય છે. આજ શુદ્ધિનો માર્ગ છે. (૬)

'સર્વ આકારો અનિત્ય છે'. આ નિયમ જે જાણે છે અને જુએ છે, તે દુઃખ ભોગવવામાં સહનશીલ થાય છે. આજ શુદ્ધિનો માર્ગ છે. (૭)

જે જુવાન અને બળવાન પુરુષ જાગૃત થવાને સમયે જાગૃત થતો નથી, જે આળસુ છે, જેની ઇચ્છાશક્તિ અને સંકલ્પબળ દુર્બળ છે, તે સુસ્ત મનુષ્યને કદાપિ જ્ઞાનનો માર્ગ જડશે નહિ.(૮)

વાણી ઉપર દેખરેખ રાખીને, મનને કાબૂમાં રાખીને અને પોતાના શરીરથી કાંઇ પણ ખોટું કામ કરવું નહિ, આ ત્રણ રસ્તે શુદ્ધ રીતે ચાલ્યાથી મનુષ્ય જ્ઞાનીઓએ ઉપદેશેલો માર્ગ ગ્રહણ કરી શકશે. (૯)

ઉત્સાહથી જ્ઞાન વૃદ્ધિ પામે છે, ઉત્સાહના અભાવથી જ્ઞાનનો ક્ષય થાય છે. આ બે માર્ગ જે જાણે છે તેણે એવી રીતે વર્તવું જોઇએ કે જેથી જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થાય. (૧૦)

તૃષ્ણાના એક વૃક્ષને કાપતા નહિ, પણ આખા જંગલને કાપી નાખો; તૃષ્ણારૂપી વનથી ભય ઉત્પન્ન થાય છે; તૃષ્ણા અને તૃષ્ણાનું મૂળ જ્યારે કાપી નાખશો ત્યારે તમે તૃષ્ણારહિત થશો. (૧૧)

જ્યાંસુધી મનુષ્યમાં સ્ત્રીવિષયક ઇચ્છા જરા સરખી પણ રહેલી છે ત્યાંસુધી, જેમ દૂધ પીનારા વાછરડાનું મન પોતાની માતા પર આસક્ત રહે છે, તેમ તેનું મન સ્ત્રીતરફ આસક્ત રહે છે. ૧૨)

શરદૃઋતુના કમળની માફક તું તારા રૂપની પ્રીતિ (સ્વાર્થ વૃત્તિ કાઢી નાખ, શાંતિનો માર્ગ ગ્રહણ કર. સુગતે (બુદ્ધે) નિર્વાણનો માર્ગ દર્શાવ્યો છે (૧૩)

ચોમાસામાં હું અહીં રહીશ, [illegible] અને [illegible]માં

મે ક્ષત્રિય રાજાને મારી નાખે અને પ્રજા સાથે આખા રાજ્યનો નાશ કરે, છતાં તે શિક્ષાને પાત્ર નથી. (૫)

જો ખરો બ્રાહ્મણ પોતાના પિતા તથા માતાને મારી નાખે તથા બે પવિત્ર રાજાઓને મારી નાખે અને વળી એક પ્રસિદ્ધ પુરુષને મારે, તોપણ તે શિક્ષાને પાત્ર નથી.[1] (૬)

ગૌતમ (બુદ્ધ)ના શિષ્યો[2] નિરંતર જાગૃત રહે છે અને તેઓના વિચાર રાતદિન બુદ્ધ પર લાગેલા હોય છે. (૭)

ગૌતમ (બુદ્ધ)ના શિષ્યો નિરંતર જાગૃત રહે છે અને તેઓના વિચાર રાતદિન ધર્મ પર લાગેલા હોય છે. (૮)

ગૌતમ (બુદ્ધ)ના શિષ્યો નિરંતર જાગૃત રહે છે અને તેઓ-

---

૧. પ્રોફેસર મેક્ષમુલર અને પ્રોફેસર ચિલ્ડર્સ જેમણે આ ગ્રંથનું ભાષાંતર કર્યું છે, તેઓ એમ માને છે કે કોઈ પવિત્ર પુરુષ આવાં નિંદ્ય કામ કરે છતાં પણ તે શિક્ષાને પાત્ર નથી, આવો આ બે શ્લોકનો અર્થ છે; પણ આ અર્થ તદ્દન વિચિત્ર લાગે છે. બર્માના બૌદ્ધ લોકો આ શ્લોકનો નીચે પ્રમાણે અર્થ કરે છેઃ–

તૃષ્ણા એ માતા છે, અહંકાર એ પિતા છે; આત્મવાદ અને પુનર્જન્મ ન માનવો એ ઉચ્છેદવાદ–આ બે ક્ષત્રિય રાજાઓ છે, દશ વિષય રાગરૂપી નોકર છે અને દશ ઇન્દ્રિયો, ધર્મ અને મનરૂપી બાર આયતનવાળું રાજ્ય છે. આ સર્વનો જે નાશ કરે છે તેને કાંઈ પણ પાપ લાગતું નથી.

ચીનના બૌદ્ધ ગ્રંથ લંકાવતાર પ્રમાણે તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. તૃષ્ણા એ માતા છે, અવિદ્યા–અજ્ઞાન એ પિતા છે, દશ ક્લેશ એ એક રાજા છે અને પાંચ સ્કન્ધરૂપી [illegible] એ [illegible] છે અને પ્રસિદ્ધ પુરુષને [illegible] કરવો, [illegible] નાશ કરવો.–આ પાંચ [illegible] જનનો નથી.

૨. પાલી [illegible] गोतम सावका [illegible]

અને અસંયત હોય છે; એવા પાપી મનુષ્યો પોતાનાં પાપકર્મથી નરકમાં પડે છે. (૨)

ઇન્દ્રિયદમન કર્યા વગરના ખરાબ ચારિત્ર્યવાળા પુરુષે, લોકોએ આપેલી ભિક્ષા ઉપર પેટ ભરવા કરતાં અગ્નિની શિખા સરખો અગ્નિથી તપાવેલો લોઢાનો ગોળો ભક્ષણ કરવો એ વધારે સારું છે. (૩)

જે પ્રમત્ત પુરુષ પરસ્ત્રીનું સેવન કરે છે, તે ચાર પ્રકારના અનર્થ ભોગવે છે. (૧) પાપનો લાભ, (૨) અસ્વસ્થ ઊંઘ, (૩) લોકનિંદા અને (૪) નરકપતન. (૪)

(પરદારાનું સેવન કરવાથી) પાપ થાય છે, હલકી ગતિ મળે છે, બીનેલા પુરુષને બીનેલી સ્ત્રી સાથે થોડું સુખ મળે છે અને રાજા ભારે સજા કરે છે. માટે મનુષ્યે પરદારાનું સેવન ન કરવું. (૫)

સંભાળ વગર ઝાલેલા કુશ નામના ઘાસથી હાથ ચિરાય છે. તેમ જો સંન્યાસ બરાબર પાળવામાં ન આવે તો તે નરકમાં લઈ જાય છે. (૬)

બેફિકરાઈથી કરેલું કામ, ભંગ થયેલું વ્રત અને ભાવ વગર પાળેલું બ્રહ્મચર્ય, આ બધાથી મહાન ફળ મળતું નથી. (૭)

જો કાંઈ પણ કામ કરવાનું હોય તો મનુષ્યે તે કામ ઘણાજ ઉત્સાહથી કરવું; જે યતિ શિથિલ છે, તે વિકારોની ધૂળને વધારે વિસ્તારે છે. (૮)

દુષ્કૃત ન કરવું એજ સારું છે, કારણ કે દુષ્કૃત કરવાથી પશ્ચાત્તાપ થાય છે; સુકૃત કરવું એજ સારું છે, કારણ કે તે કરવાથી પશ્ચાત્તાપ થતો નથી. (૯

સીમા પર આવેલા કિલ્લાનું અંદરથી તેમજ બહારથી રક્ષણ કરવામાં આવે છે, તેજ રીતે મનુષ્યે પોતાના આત્માની રક્ષા કરવી. એક ક્ષણ પણ નકામી ગુમાવવી નહિ કારણ કે જેઓ

જઈ શકતું નથી; પણ ત્યાં આત્મસંયમી મનુષ્ય સંયમના બળથી જઇ શકે છે. (૪)

જેના લમણામાંથી મદ ઝરે છે અને જેને વશ કરવો દુષ્કર છે, તેવો 'ધનપાળક' નામનો હાથી, જ્યારે તેને બાંધવામાં આવે છે, ત્યારે એક કોળિયો પણ ખાતો નથી. તે પોતાના નિવાસસ્થાનનું જ સ્મરણ કરે છે.× (૫)

જે મનુષ્ય કેવળ જાડો બને છે અને બહુજ ખાધા કરે છે; વળી જો તે ઊંઘણશી તથા સુસ્ત બને છે, તો ઘાસ ખવરાવી પોષેલા ડુક્કરની માફક તે મૂર્ખ ફરી ફરીને જન્મ લે છે. (૬)

આ મારું મન, પ્રથમ તેની ઇચ્છા પ્રમાણે, તેને ગમે ત્યાં સુખપૂર્વક ભમતું હતું; પણ જેમ અંકુશ પાસે હોવાથી મહાવત મદોન્મત્ત હાથીને વશ કરે છે, તેમ હું તેને આજે સંપૂર્ણ વશ કરીશ. (૭)

અપ્રમત્તદશામાં આનંદ માનો; તમારા મનનું રક્ષણ કરો; કીચડમાં પડેલા હાથીની માફક કુમાર્ગથી તમારી જાતનો ઉદ્ધાર કરો. (૮)

જો કોઇ જોડે ચાલનારો ડાહ્યો તથા સારાં આચરણવાળો સોબતી મળી જાય તો સઘળાં સંકટ સહન કરીને પણ સુખથી અને વિચારપૂર્વક તેની સાથે ચાલવું. (૯)

જો કોઇ જોડે ચાલનારો ડાહ્યો તથા સારાં આચરણવાળો સોબતી ન મળે, તો જેમ રાજા જીતેલા દેશને તજીને એકલો જાય છે, અથવા હાથી જેમ જંગલમાં એકલો જાય છે, તેમ તેણે એકલા વિચરવું જોઇએ. (૧૦

× શ્રીબુદ્ધદેવના સમયમાં ધનપ[illegible] નામે [illegible]
લોકોએ તેને [illegible]
નાની સેવામાં લાગેલ [illegible]
દરી માતાપિતાની [illegible]

વારંવાર કચરે છે, તેમ માર (મોહરાજા) તમને વારંવાર કચરી નાખે નહિ." (૪)

જો કે વૃક્ષને કાપી નાખવામાં આવે, પણ જ્યાંસુધી મૂળ ઉખેડવામાં નથી આવ્યું, ત્યાંસુધી તેનું મૂળ દૃઢ રહે છે અને તે ફરીથી વધે છે, તેજ રીતે તૃષ્ણાનું મૂળ જ્યાંસુધી ઉખેડવામાં આવ્યું નથી, ત્યાંસુધી દુઃખ ફરી ફરીને પાછું આવશેજ. (૫)

સુખની પ્રણાલિકામાં જેનાં છત્રીસ પ્રકારનાં આશારૂપી ઝરણાંઓ મજબૂત રીતે વહે છે, તે તુચ્છ મતિવાળાને વિષયાસક્ત વિચારોરૂપી ઝરણાંઓ ખેંચી જાય છે.[1] (૬)

એ (તૃષ્ણારૂપી નદીની) પ્રણાલિકાઓ બધી દિશામાં વહે છે, વિકારોરૂપી લતા ફેલાતીજ રહે છે; એ લતાને ઊગતી જોતાંજ તેનું મૂળ વિદ્યા વડે કાપી નાખો. (૭)

પ્રાણીમાત્ર સુખોમાં આસક્ત અને સુખોપભોગમાં લીન હોય છે; વિષયમાં આસક્ત થયેલા અને તેમાંજ સુખ શોધનારા જીવો જન્મમરણની પરંપરામાં રખડે છે. (૮)

તૃષ્ણાથી ઘેરાયેલા મનુષ્યો જાળમાં ફસાયેલા સસલાની માફક આમતેમ દોડે છે. દશ પ્રકારના સંયોજન (બંધન)થી બંધાયેલા જીવો વારંવાર અનેક પ્રકારનું દુઃખ ભોગવે છે. (૯)

તૃષ્ણાથી ઘેરાયેલા મનુષ્યો જાળમાં ફસાયેલા સસલાની માફક આમતેમ દોડે છે; જાતે નિર્વિકારી થવાનો પ્રયત્ન કરીને ભિક્ષુકે તૃષ્ણાને દૂર કરવી જોઇએ. (૧૦)

જે નિર્વાણ પ્રાપ્ત કરી તૃષ્ણામાં આરૂઢ થાય છે અને જે તૃષ્ણારૂપી વનનો ત્યાગ કરી તૃષ્ણારૂપી વનમાં ફરીથી દોડે છે. તે મનુ-

1. ચક્ષુ, શ્રોત્ર, ઘ્રાણ, જિહ્વા, ત્વક્, મન [illegible] સ્પર્શ અને ધર્મ એ [illegible] ત્રણ પ્રકારની તૃષ્ણાએ [illegible]

જે અર્હંતદશાએ પહોંચ્યો છે, જે નિર્ભય બન્યો છે, જેની તૃષ્ણા નાશ પામી છે અને જે પાપરહિત છે, તેણે જીવનના કાંટા તોડી નાખ્યા છે; તેને વાસ્તે આ છેવટનું શરીર છે. (ફરીથી તેને જન્મ લેવો પડતો નથી.) (૧૮)

જે તૃષ્ણારહિત છે, જે રાગરહિત છે, જે શબ્દો અને તેનું રહસ્ય (નિરુક્તિ) સમજે છે, જે શબ્દોનો પૂર્વાપર સંબંધ સમજે છે, તે અંતિમ શરીરી મહાબુદ્ધિમાન અને મહાપુરુષ કહેવાય છે.

"મેં સર્વ પર જય મેળવ્યો છે, હું સર્વ જાણું છું, સર્વ પ્રકારની સ્થિતિમાં હું અલિપ્ત છું, મેં સર્વનો ત્યાગ કર્યો છે, તૃષ્ણાના ક્ષયથી હું મુક્ત છું, સર્વ મારી મેળે શીખીને, હું કોને મારા ગુરુ તરીકે ઓળખાવું?"× (૨૦)

ધર્મનું દાન સર્વ દાન કરતાં શ્રેષ્ઠ છે, ધર્મનો રસ સર્વ રસ કરતાં વધારે સ્વાદિષ્ટ છે, ધર્મનું સુખ સર્વ સુખ કરતાં શ્રેષ્ઠ છે, તૃષ્ણાનો ક્ષય સર્વ દુઃખનો જય કરે છે. (૨૧)

સંસારસમુદ્રથી પાર જવાની ઇચ્છા નહિ કરનાર તુચ્છ બુદ્ધિવાળાનો નાશ ભોગવૈભવ કરે છે; ભોગવૈભવની તૃષ્ણાથી તુચ્છ બુદ્ધિવાળો પુરુષ, બીજાનો નાશ કરતો હોય તેમ પોતાનોજ નાશ કરે છે. (૨૨)

ક્ષેત્ર નકામા છોડવાથી પાયમાલ થાય છે; મનુષ્યો મનોવિકા-

એવો વારંવાર વિચાર કરી શરીર ઉપરથી આસક્તિ ઘટાડવી તેને અશુભ ભાવના કહે છે.

× જ્યારે શ્રીબુદ્ધદેવ [illegible] ઉપદેશ આપવાને જતા હતા [illegible] તેમને મળ્યા [illegible] (સુએ. ૧૬ [illegible])

प्रकरण २५ मुं–भिक्षुवर्ग

આંખનો સંયમ હિતકારી છે,
ઘ્રાણનો સંયમ હિતકારી છે, કાનનો સંયમ હિતકારી છે,
શરીરનો સંયમ હિતકારી છે, જીભનો સંયમ હિતકારી છે. (૧)
વિચારનો સંયમ હિતકારી છે, વાણીનો સંયમ હિતકારી છે,
સર્વ બાબતોનો સંયમ હિતકારી છે, સર્વ પ્રકારનો સંયમ હિતકારી છે;
સંયમ કરનાર ભિક્ષુ સર્વ દુઃખથી મુક્ત થાય છે.(૨)

જેણે હાથનો સંયમ કર્યો છે, જેણે પગનો સંયમ કર્યો છે, જેણે વાણીનો સંયમ કર્યો છે, જે સારી રીતે સંયત છે, જે આત્મિક બાબતોમાં આનંદ માને છે, જે સમાધિસ્થિત છે, જે એકાકી છે અને જે સંતોષી છે, તેને ભિક્ષુ કહે છે. (૩)

જે ભિક્ષુએ મુખનો સંયમ કર્યો છે, જે મિતભાષી છે, જે ઉદ્ધત નથી, જે ધર્મ અને તેનો અર્થ પ્રકાશે છે તેનું વચન મધુર હોય છે. (૪)

જે ભિક્ષુ ધર્મમાં આરામ માને છે, જે ધર્મમાં રમે છે, જે ધર્મનું સદા ચિંતન કરે છે, જે ધર્મનું સ્મરણ કરે છે, તે ભિક્ષુક ધર્મથી કદાપિ પતિત થતો નથી. (૫)

પોતાને મળેલી વસ્તુને ભિક્ષુએ ઓછી ગણવી નહિ અને બીજાને મળેલી વસ્તુની ઇર્ષ્યા કરવી નહિ; જે ભિક્ષુ બીજાના લાભની ઇર્ષ્યા કરે છે તેને કદાપિ શાંતિ મળતી નથી. (૬)

પોતાને થયેલા થોડા પણ લાભને જે ભિક્ષુ થોડો માનતો નથી, એવા શુદ્ધ જીવનવાળા અને અપ્રમત્ત ભિક્ષુની દેવો પણ પ્રશંસા કરે છે. (૭)

નામરૂપાત્મક બાહ્ય વસ્તુઓમાં જેને મમત્વભાવ બિલકુલ નથી અને જે નાશ પામેલી વસ્તુનો શોક કરતો નથી, તેને ભિક્ષુ કહે છે. (૮)

જે ભિક્ષુ દયાથી વર્તે છે, જે બુદ્ધના શાસનમાં આનંદ માને છે, તે ભિક્ષુ સર્વ સંસ્કારનો નાશ થવાથી સુખ અને પરમ શાંતિ-રૂપ નિર્વાણ મેળવશે. (૯)

હે ભિક્ષુ ! આ હોડી ખાલી કર; ખાલી કરવાથી તે જલદીથી ચાલશે અને તું રાગદ્વેષનો નાશ કરી નિર્વાણ પ્રાપ્ત કરીશ. (૧૦)

પાંચને કાપી નાખો; પાંચને તજી દો; પાંચને વધારો; પાંચનો સંગ જેને છૂટ્યો છે, એવા ભિક્ષુને ઓઘતીર્ણ (પૂરને ઓળંગીને પેલી પાર ગયેલો) કહે છે[૧] (૧૧)

હે ભિક્ષુ ! ધ્યાન કર; પ્રમાદી થતો ના; ઇન્દ્રિય સુખમાં તારા મનને ચોંટાડતો નહિ કે જેથી તારા પ્રમાદને લીધે નરકમાં તપાવેલો લોઢાનો ગોળો તારે ગળવો ન પડે અને બળતી વખતે આ

૧ મિથ્યા [illegible], સંશય, [illegible] અને હિંસા–આ પાંચ [illegible]

દુઃખ છે તેમ કદી શત્રુ ન પટે. (૧૨)

જ્ઞાન સિવાય ધ્યાન નથી, ધ્યાન સિવાય જ્ઞાન નથી; જેને જ્ઞા-ન તથા ધ્યાન છે, તે નિર્વાણની સમીપમાં છે. (૧૩)

જે ભિક્ષુ શૂન્ય ઘરમાં રહે છે, જેનું ચિત્ત શાંત છે, તથા જે ધર્મ બરાબર સમજે છે, તેને અલૌકિક સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. (૧૪)

જ્યારે પાંચ [2]સ્કંધની ઉત્પત્તિ અને વિનાશનું કારણ તે જાણે છે, ત્યારે નિર્વાણ જાણનારને મળતું સુખ અને આનંદ તેને મળે છે (૧૫)

સુજ્ઞ ભિક્ષુએ સૌથી પ્રથમ આ પ્રમાણે વર્તવું:—ઇન્દ્રિયનો નિગ્રહ કરવો, સંતોષ રાખવો, ધર્મ પ્રમાણે સંયમ કરવો; કલ્યાણ કરવાવાળા, શુદ્ધ જીવનવાળા અને અપ્રમત્ત એવા મિત્રો કરવા, સર્વની સાથે હળીમળીને ચાલવું, પોતાના આચાર બરાબર પાળવા; આથી બહુજ આનંદ થશે અને સર્વ દુઃખનો અંત આવશે.

જેવી રીતે વસિકા નામનો છોડવો કરમાયેલાં ફૂલોનો ત્યાગ કરે છે, તેવી રીતે હે ભિક્ષુઓ! રાગદ્વેષનો ત્યાગ કરો. (૧૮)

જે ભિક્ષુએ પોતાના શરીર, વાણી અને મનનો સંયમ કર્યો છે, જે સમાધિસ્થ છે અને જેણે જગતની લાલચોનો ત્યાગ કર્યો છે તેને શાંત કહે છે. (૧૯)

હે ભિક્ષુ! તારા આત્માને તારી જાતે જાગૃત કર; તારી મેળે તારી પરીક્ષા કર; આવી રીતે તું તારું પોતાનુંજ રક્ષણ કરીને અને અપ્રમત્ત થઇને સુખમાં રહીશ. (૨૦)

આત્માજ આત્માનો નાથ છે; આત્માજ આત્માનું આશ્રયસ્થાન છે. જેવી રીતે વ્યાપારી સારા ઘોડાને કાબૂમાં રાખે છે, તેવી રીતે તમે આત્માને કાબૂમાં રાખો. (૨૧)

૨ પાંચ સ્કંધના નામ-(૧) રૂપ, (૨) વેદના, (૩) સંજ્ઞા, (૪) સંસ્કાર અને (૫) વિજ્ઞાન.

જે ભિક્ષુ આનંદપૂર્ણ થઇને બુદ્ધના શાસનમાં પ્રસન્ન રહે છે, તે સર્વ પ્રકારના સંસ્કારોના નાશરૂપ સુખ અને પરમશાંતિ રૂપ નિર્વાણ પ્રાપ્ત કરે છે. (૨૨)

જે ભિક્ષુ તરીકે નાની વયનો હોવા છતાં બુદ્ધના સિદ્ધાંતોમાં પૂર્ણ મન લગાડે છે, તે વાદળાંથી મુક્ત થયેલા ચંદ્રમાની માફક આ વિશ્વને પ્રકાશિત કરે છે. (૨૩)

પ્રકરણ ૨૬ મું–બ્રાહ્મણવર્ગ

હે બ્રાહ્મણ! તૃષ્ણારૂપી ઝરાને વહેતો અટકાવવા કામનાઓને ...ર કર; ઉત્પન્ન થયેલી વસ્તુઓના ક્ષયનું કારણ જ્યારે તું સમ...થ, ત્યારે અનુત્પન્ન વસ્તુ (નિર્વાણ) ને તું જાણીશ. (૧)

...ધ્યાન અને સંયમ–આ બે માર્ગમાં જ્યારે બ્રાહ્મણ પારગામી ...ય છે, ત્યારે તે જ્ઞાનીના સર્વ પ્રકારનાં બંધનો તૂટી જાય છે. (૨)

જેને વાસ્તે આ કિનારો* નથી, તેમજ સામો કિનારો નથી, ...જ બન્ને કિનારા નથી, તે નિર્ભય અને બંધનરહિત પુરુષને હું ...ણ કહું છું. (૩)

જે વિચારવાન છે, જેમાંથી રજોગુણ જતો રહ્યો છે, જે સ્થિર ...જે કૃતકાર્ય છે, જે વિકારરહિત છે અને જેણે ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ ...મેળવી છે, તેને હું બ્રાહ્મણ કહું છું. (૪)

સૂર્ય દિવસે પ્રકાશે છે, ચંદ્ર રાત્રિએ પ્રકાશે છે; હથિયાર... ક્ષત્રિય શોભે છે, ધ્યાન કરતો બ્રાહ્મણ દીપે છે; પણ શ્રી... દિવસે તેમજ રાત્રિએ–સર્વ કાળમાં પ્રકાશે છે. ૫

* આ બે કિનારાનો અર્થ [illegible] ...આન્તર ઇન્દ્રિયો, અર્થાત્ [illegible] ...સુખદુઃખ [illegible]

જેણે પાપનો નાશ કર્યો છે, તે ઉપરથી તે બ્રાહ્મ
જે સમભાવથી ચાલે છે તે સમણ છે; જે પોતાના મળને
જિત કરે છે, (અર્થાત્ નસાડી મૂકે છે) તેને પ્રવ્રજિત (પ્ર
જી) કહે છે. (૬)

કોઇએ બ્રાહ્મણ ઉપર પ્રહાર કરવો નહિ; તેમજ બ્રાહ્મણે પ્ર
કરનાર પર તૂટી પડવું નહિ. બ્રાહ્મણને મારનારને ધિક્કાર હો,
પ્રહાર કરનાર પર તૂટી પડનાર બ્રાહ્મણને વિશેષ ધિક્કાર હો. (

પોતાને પ્રિય લાગતી વસ્તુમાંથી મનને પાછું હઠાવવું એ
કાંઇ બ્રાહ્મણનું ઓછું કલ્યાણ નથી. બીજાનું નુકસાન કરનાર
બુદ્ધિ જેમ જેમ જતી રહે છે, તેમ તેમ દુઃખ પણ જતું રહે છે.(૮)

જેણે કાયાથી, વાણીથી કે મનથી દુષ્કૃત કર્યું નથી અને આ
ત્રણ બાબતમાં જે સંયમી છે, તેને હું બ્રાહ્મણ કહું છું. (૯)

જેવી રીતે અગ્નિહોત્રી બ્રાહ્મણ અગ્નિને નમસ્કાર કરે છે, તેવી
રીતે શ્રીબુદ્ધે ઉપદેશેલો ધર્મ જે શીખવે તે ગુરુ તરફ આદર સ-
હિત પૂજ્યભાવ બતાવવો જોઇએ. (૧૦)

જટા ધારણ કરવાથી, અથવા ગોત્રથી, અથવા જન્મથી કોઇ
બ્રાહ્મણ થતો નથી; જેનામાં સત્ય અને ધર્મ છે, તેજ પવિત્ર છે
અને તેજ બ્રાહ્મણ છે. (૧૧)

હે મૂઢમતિ ! જટા ધારણ કરવાથી અથવા મૃગચર્મ પહેરવાથી
લાભ શો ? અંદર તો તૃષ્ણાનું ગહન વન છે અને બાહ્યને તું શુદ્ધ
કરે છે. (૧૨)

મલિન વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હોય, નસો દેખાય એવો અતિ દુર્બળ
થઇ ગયો હોય, છતાં વનમાં એકલો જે ધ્યાન કરે છે, તેને હું
બ્રાહ્મણ કહું છું. (૧૩)

જન્મ ઉપરથી અથવા અમુક માતાથી ઉત્પન્ન થયો છે તે

ઉપરથી હું કોઇને બ્રાહ્મણ કહેતો નથી. તે ઉદ્ધત પણ હોય અથવા શ્રીમંત પણ હોય; પણ જે ગરીબ છે, તેમજ સંગરહિત છે, તેને હું બ્રાહ્મણ કહું છું. (૧૪)

જેણે સર્વ પ્રકારની બેડીઓ કાપી નાખી છે, જે ભયરહિત છે, જે સંગરહિત છે અને જે બંધનરહિત છે, તેને હું બ્રાહ્મણ કહું છું. (૧૫)

દ્વેષરૂપી દોરી, રાગરૂપી દોરડું, અશ્રદ્ધારૂપી સાંકળ અને તેને લગતી બીજી વસ્તુઓને અનુક્રમે કાપીને, અજ્ઞાનરૂપી અડચણને દૂર કરી જ્ઞાન મેળવનારને હું બ્રાહ્મણ કહું છું. (૧૬)

જેણે કોઇ પણ પ્રકારનો ગુનો કર્યો નથી, છતાં જે ઠપકો, ચાપકા અને બંધન સહન કરે છે અને ક્ષમારૂપી બળ એજ જેનું લશ્કર છે, તેને હું બ્રાહ્મણ કહું છું. (૧૭)

જે ક્રોધરહિત છે, સુશીલ છે, સદ્ગુણી છે, તૃષ્ણારહિત છે, જિતેંદ્રિય છે અને ચરમશરીરી છે, તેને હું બ્રાહ્મણ કહું છું. (૧૮)

જેવી રીતે કમળના પાંદડા પર જળનું ટીપું અથવા સોયની અણી પર સરસવનો દાણો ચોટતો નથી, તેમ જે વિષયસુખમાં લીન થતો નથી, તેને હું બ્રાહ્મણ કહું છું. (૧૯)

જે અહીંયાંજ પોતાના દુઃખનો અંત જાણે છે, તેવા ભારરહિત થયેલા વિરક્ત મનુષ્યને હું બ્રાહ્મણ કહું છું. (૨૦)

જેનું જ્ઞાન ગંભીર છે, જે બુદ્ધિમાન છે, જે સારાસાર સમજે છે અને જેણે ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ વસ્તુ પ્રાપ્ત કરી છે, તેને હું બ્રાહ્મણ કહું છું. ૨૧

જે સંસારી તેમજ ત્યાગી બંનેથી તદ્દન અલગ રહે છે. જે ફેરફેર ભટકતો નથી અને જે [illegible] છે, તેને હું બ્રાહ્મણ કહું છું ૨૨

જે [illegible]

કોઈ પણ જીવની ઘાત કરતો નથી અથવા કરાવતો નથી, તેને બ્રાહ્મણ કહું છું. (૨૩)

જે વિરુદ્ધ લોકોની સાથે પણ અવિરુદ્ધતાથી વર્તે છે, જે લગી લોકોની સાથે પણ નમ્ર છે, જે લોભી મનુષ્યોની વચ પણ નિર્લોભી છે, તેને હું બ્રાહ્મણ કહું છું. (૨૪)

સોયની અણી પરથી સરસવનો દાણો જેમ ખરી પડે તેમ જે નામાંથી રાગ, દ્વેષ, અભિમાન અને કપટ ચાલ્યાં ગયાં છે, તેને હું બ્રાહ્મણ કહું છું. (૨૫)

કોઈને પણ દુઃખ ઉત્પન્ન ન કરે તેવી નમ્ર, સત્ય અને હિત- કારક વાણી જે બોલે છે, તેને હું બ્રાહ્મણ કહું છું. (૨૬)

લાંબું અથવા ટૂંકું, નાનું અથવા મોટું, સારું અથવા નઠારું, કાંઈ પણ બીજાએ નહિ આપેલું જે આ જગતમાં ગ્રહણ કરતો નથી, તેને હું બ્રાહ્મણ કહું છું. (૨૭)

જેને આ લોક કે પરલોક સંબંધી આશા નથી, એવા વાસના- રહિત વિરક્ત મનુષ્યને હું બ્રાહ્મણ કહું છું. (૨૮)

જે તૃષ્ણારહિત છે, જે સત્ય સમજીને શંકારહિત થયો છે, અમરત્વરૂપ નિર્વાણનું જેને પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન છે, તેને હું બ્રાહ્મણ કહું છું. (૨૯)

જેણે પુણ્ય તથા પાપ બન્નેનો સંગ છોડ્યો છે, એવા શોકરહિત, પાપરહિત અને અશુદ્ધિરહિત પુરુષને હું બ્રાહ્મણ કહું છું. (૩૦)

જે ચંદ્ર સમાન નિર્મળ છે, શુદ્ધ છે, સુપ્રસન્ન છે, કલંકરહિત છે તથા સંસારમાં બંધન કરનાર આશારહિત છે, તેને હું બ્રાહ્મણ કહું છું. (૩૧)

જે આ કાદવમય દુર્ગમ સંસાર અને અવિદ્યાની પેલી પાર ગયો છે, જે આ સંસારસમુદ્ર ઓળંગીને પેલી પાર ગયો છે, તેવા વિચારશીલ, દૃઢ, સંદેહરહિત, આસક્તિરહિત અને સંતોષી પુરુષને હું બ્રાહ્મણ કહું છું. (૩૨)

જે બધી કામનાઓનો ત્યાગ કરીને, ઘરબાર તજીને જે સંન્યાસ લે છે, તેવા કામદેવનો ક્ષય કરનાર પુરુષને હું બ્રાહ્મણ કહું છું. (૩૩)

જે તૃષ્ણાઓનો ત્યાગ કરીને ઘરબાર તજીને જે સંન્યાસ લે છે, તેવા તૃષ્ણાનો નાશ કરનાર પુરુષને હું બ્રાહ્મણ કહું છું. (૩૪)

જેણે મનુષ્યસંબંધી બંધન તોડી નાખ્યાં છે, જેણે દેવોસંબંધી બંધન તોડ્યાં છે અને જેણે સર્વ પ્રકારનાં બંધન તોડ્યાં છે, તેને હું બ્રાહ્મણ કહું છું. (૩૫)

જેણે રતિ (સુખ આપનાર વસ્તુ) અથવા અરતિ (દુઃખ આપનાર વસ્તુ) નો ત્યાગ કર્યો છે, જે શાંત છે, જે (પુનર્જન્મના કારણરૂપ) ઉપાધિરહિત છે, જે સર્વ લોકને જીતનાર વીર છે, તેને હું બ્રાહ્મણ કહું છું. (૩૬)

જે સર્વ બાજુએ પ્રાણીમાત્રની ઉત્પત્તિ તથા નાશ જુએ છે, જે આસક્તિરહિત છે, જે સુગત (સારે માર્ગે ચાલનાર) છે અને જે બુદ્ધ (ખીલેલી બુદ્ધિવાળો) છે, તેને હું બ્રાહ્મણ કહું છું. (૩૭)

દેવો, મનુષ્યો કે ગંધર્વો જેની ગતિ જાણી શકતા નથી, જેની વાસનાઓનો ક્ષય થયો છે, એવા અર્હતને હું બ્રાહ્મણ કહું છું. (૩૮)

જે આગળ, પાછળ કે વચમાં કોઈ પણ વસ્તુને 'મારી પોતાની' એમ કહેતો નથી, જે ગરીબ છે અને આસક્તિરહિત છે, તેને હું બ્રાહ્મણ કહું છું. (૩૯)

જે પુરુષાર્થી, ઉમદા, વીર, મહર્ષિ, જીન, નિષ્કામી, સિદ્ધ અને બુદ્ધ છે, તેને હું બ્રાહ્મણ કહું છું. (૪૦)

જે પોતાનો પૂર્વજન્મ જાણે છે, જે સ્વર્ગ તથા નરક જોઈ શકે છે, જેના જન્મમરણ પૂરાં થઈ ગયાં છે, જે સંપૂર્ણ જ્ઞાનવાન છે, જે મહર્ષિ છે અને જે સર્વ રીતે સંપૂર્ણ છે, તેને હું બ્રાહ્મણ કહું છું. (૪૧)

કોઇ પણ જીવની ઘાત કરતો નથી અથવા કરાવતો નથી, તેને
બ્રાહ્મણ કહું છું. (૨૩)

જે વિરુદ્ધ લોકોની સાથે પણ અવિરુદ્ધતાથી વર્તે છે, જે
લગી લોકોની સાથે પણ નમ્ર છે, જે લોભી મનુષ્યોની વચ
પણ નિર્લોભી છે, તેને હું બ્રાહ્મણ કહું છું. (૨૪)

સોયની અણી પરથી સરસવનો દાણો જેમ ખરી પડે તેમ જે
નામાંથી રાગ, દ્વેષ, અભિમાન અને કપટ ચાલ્યાં ગયાં છે, તેને
હું બ્રાહ્મણ કહું છું. (૨૫)

કોઇને પણ દુઃખ ઉત્પન્ન ન કરે તેવી નમ્ર, સત્ય અને હિત-
કારક વાણી જે બોલે છે, તેને હું બ્રાહ્મણ કહું છું. (૨૬)

લાંબું અથવા ટૂંકું, નાનું અથવા મોટું, સારું અથવા નઠારું,
કાંઇ પણ બીજાએ નહિ આપેલું જે આ જગતમાં ગ્રહણ કરતો
નથી, તેને હું બ્રાહ્મણ કહું છું. (૨૭)

જેને આ લોક કે પરલોક સંબંધી આશા નથી, એવા વાસના-
રહિત વિરક્ત મનુષ્યને હું બ્રાહ્મણ કહું છું. (૨૮)

જે તૃષ્ણારહિત છે, જે સત્ય સમજીને શંકારહિત થયો છે,
અમરત્વરૂપ નિર્વાણનું જેને પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન છે, તેને હું બ્રાહ્મણ
કહું છું. (૨૯)

જેણે પુણ્ય તથા પાપ બન્નેનો સંગ છોડ્યો છે, એવા શોકરહિત,
પાપરહિત અને અશુદ્ધિરહિત પુરુષને હું બ્રાહ્મણ કહું છું. (૩૦)

જે ચંદ્ર સમાન નિર્મળ છે, શુદ્ધ છે, સુપ્રસન્ન છે, કલંકરહિત
છે તથા સંસારમાં બંધન કરનાર આશારહિત છે, તેને હું બ્રાહ્મણ
કહું છું. (૩૧)

જે આ કાદવમય દુર્ગમ સંસાર અને અવિદ્યાની પેલી પાર
ગયો છે, જે આ સંસારસમુદ્ર ઓળંગીને પેલી પાર ગયો છે, તેવા
વિચારશીલ, દૃઢ, સંદેહરહિત, આસક્તિરહિત અને સંતોષી
પુરુષને હું બ્રાહ્મણ કહું છું. (૩૨)

બધી કામનાઓનો ત્યાગ કરીને, ઘરબાર તજીને જે સંન્યાસ લે છે, તેવા કામદેવનો ક્ષય કરનાર પુરુષને હું બ્રાહ્મણ કહું છું.(૩૩)

તૃષ્ણાઓનો ત્યાગ કરીને ઘરબાર તજીને જે સંન્યાસ લે છે, તેવા તૃષ્ણાનો નાશ કરનાર પુરુષને હું બ્રાહ્મણ કહું છું. (૩૪)

જેણે મનુષ્યસંબંધી બંધન તોડી નાખ્યાં છે, જેણે દેવોસં- બંધી બંધન તોડ્યાં છે અને જેણે સર્વ પ્રકારનાં બંધન તોડયાં છે, તેને હું બ્રાહ્મણ કહું છું. (૩૫)

જેણે રતિ (સુખ આપનાર વસ્તુ) અથવા અરતિ (દુઃખ આપનાર વસ્તુ) નો ત્યાગ કર્યો છે, જે શાંત છે, જે (પુનર્જન્મ- ના કારણરૂપ) ઉપાધિરહિત છે, જે સર્વ લોકને જીતનાર વીર છે, તેને હું બ્રાહ્મણ કહું છું. (૩૬)

જે સર્વ બાજુએ પ્રાણીમાત્રની ઉત્પત્તિ તથા નાશ જુએ છે, જે આસક્તિરહિત છે, જે સુગત (સારે માર્ગે ચાલનાર) છે અને જે બુદ્ધ (ખીલેલી બુદ્ધિવાળો) છે, તેને હું બ્રાહ્મણ કહું છું. (૩૭)

દેવો, મનુષ્યો કે ગંધર્વો જેની ગતિ જાણી શકતા નથી, જેની વાસનાઓનો ક્ષય થયો છે, એવા અર્હંતને હું બ્રાહ્મણ કહું છું.(૩૮)

જે આગળ, પાછળ કે વચમાં કોઇ પણ વસ્તુને ' મારી પો- તાની ' એમ કહેતો નથી, જે ગરીબ છે અને આસક્તિરહિત છે, તેને હું બ્રાહ્મણ કહું છું. (૩૯)

જે પુરુષાર્થી, ઉમદા, વીર, મહર્ષિ, જીન, નિષ્કામી, સિદ્ધ અને બુદ્ધ છે, તેને હું બ્રાહ્મણ કહું છું. (૪૦)

જે પોતાનો પૂર્વજન્મ જાણે છે, જે સ્વર્ગ તથા નરક જોઈ શકે છે, જેના જન્મમરણ પૂરાં થઇ ગયાં છે, જે સંપૂર્ણ જ્ઞાનવાન છે, જે મહર્ષિ છે અને જે સર્વ રીતે સંપૂર્ણ છે, તેને હું બ્રા- હ્મણ કહું છું (૪૧)

શ્રીબુદ્ધનાં વિવિધ શિક્ષ

ભૂતદયા ધર્મ

તેં કહ્યું કે તારી જાતિને છાજે તેવી અને કીર્તિવંત ફ
આપે તેવી આહુતિ ધર્મને સારુ આપવાને તૈયાર થા; પણ હુ
છું કે, બીજાને દુઃખ આપીને મળતા ફળની મને ઇચ્છા
ભવિષ્યમાં મળનારા ફળની ઇચ્છાથી એક નિરપરાધી પ્રાણ
ભોગ આપવો, તે જો ફળ શાશ્વત હોય તોપણ દયાર્દ્ર હૃદ
સજ્જનને વાસ્તે અયોગ્ય કાર્યજ કહેવાય અને જો તે ફળ અ
ત્ય હોય તો તેવા કાર્ય વિષે તો કહેવુંજ શું ?

અને જો કે ખરો ધર્મ આત્મસંયમ, નૈતિક વ્યવહાર અ
વિકારોના અભાવરૂપ વર્તનના તદ્દન જુદા નિયમમાં સમાયેલો
હોત, તોપણ જ્યાં શ્રેષ્ઠ બદલો પ્રાણીવધ કરવાથી મળે તેમ દર્શા
વામાં આવે છે, તેવા યજ્ઞનિયમને અનુસરવું તે યોગ્ય ગણાય નહિ

બીજાને દુઃખ દેવાથી દુનિયામાં ને દુનિયામાંજ મળતા સુ
ને, સુજ્ઞ પુરુષ અને સહૃદય પુરુષ ધિક્કારે છે; તો પછી આપણા
અદૃશ્ય અને બીજી દુનિયામાં જો તે મળવાનું હોય તો કેટ
વધારે ધિક્કારને પાત્ર થાય ? જે મનુષ્ય એકસો વર્ષ સુધી મહિ
મહિને હજાર યજ્ઞ કરે છે તે, જે મનુષ્ય પ્રાણીમાત્ર તરફ માયાળુ

ને દયા બતાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે, તેને સોળમે ભાગે પણ નથી.

(અશ્વઘોષનું બુદ્ધચરિત્ર)

જેવી રીતે માતા પોતાની જિંદગીના જોખમે પણ પોતાના ...કનું-એકના એક બાળકનું રક્ષણ કરે છે, તેવીજ રીતે દરેક ...યે સર્વ પ્રાણી તરફ 'મૈત્રીભાવના' ખીલવવી જોઇએ.

દરેક મનુષ્યે આખા જગત પ્રતિ-ઊંચે, નીચે, સર્વ બાજુએ ...રંતર, ધિક્કાર વિના તેમ વૈર વિના શુભેચ્છા રાખવી જોઇએ.

(મૈત્તા સૂત્ર)

ધર્મશાસ્ત્રો કહે છે: "દરેક પ્રાણી તરફ દયાળુ અને પરોપ...રી થા; જગતમાં શાંતિ ફેલાવ; જો કોઈ પણ વધ્ય વસ્તુ તારા ...રામાં આવે તો તારું હૃદય કૃપા અને દયાથી પીગળવું જોઇએ."

(શા-મી-સુધ-યસ-લીસ)

સર્વ જીવતાં પ્રાણી પ્રતિ મારા હૃદયને પ્રેમાળ બનાવવા ...છું છું.

(હો-પેન-હીંગ-ટીઘ-ક્રીંગ)

દરેક જીવતાં પ્રાણીનું મારે દુઃખથી રક્ષણ કરવું જોઇએ.

ધર્મિક સૂત્તમાં ગૃહસ્થધર્મ

આ દુનિયામાં મજબૂત અને નબળાં સધળાં પ્રાણીને ઈજા ...રાનું બંધ કરીને જીવતાં પ્રાણીનો તેણે વધ કરવો નહિ અને બીજા ...ધ કરનારને અનુમોદન આપવું નહિ. (ટા-ચાંગ-ઓ-કિંગ)

...ીએ ત્યાગ કરવાલાયક પાપ આ છેઃ—ચોરી, અબ્રહ્મચર્ય, ...ન્ય, નશો ચડે તેવા પ્રવાહી પદાર્થનું સેવન અને મોજમ...ની જિંદગી.

મનુષ્યે માતાપિતાનું આજ્ઞાંકિત રીતે પોષણ કરવું જોઇએ ...ને ઉચ્ચ પ્રકારનો વેપાર કરવો જોઇએ.

મનુષ્ય પોતાને હાથે વધ કરે અથવા બીજા પાસે વધ કરાવે ...ના વધનું કાર્ય ખુશીથી જુએ તો તે સધળાં 'પાપ' છે; કારણ

શ્રીબુદ્ધનાં વિવિધ શિક્ષણ

ભૂતદયા ધર્મ

તેં કહ્યું કે તારી જાતિને છાજે તેવી અને કીર્તિવંત ફળ દ
આપે તેવી આહુતિ ધર્મને સારુ આપવાને તૈયાર થા; પણ હું ક
છું કે, બીજાને દુઃખ આપીને મળતા ફળની મને ઇચ્છા નહિ
ભવિષ્યમાં મળનારા ફળની ઇચ્છાથી એક નિરપરાધી પ્રાણીને
ભોગ આપવો, તે જો ફળ શાશ્વત હોય તોપણ દયાર્દ્ર હૃદયવ
સજ્જનને વાસ્તે અયોગ્ય કાર્યજ કહેવાય અને જો તે ફળ અ
ત્ય હોય તો તેવા કાર્ય વિષે તો કહેવુંજ શું ?

અને જો કે ખરો ધર્મ આત્મસંયમ, નૈતિક વ્યવહાર અ
વિકારોના અભાવરૂપ વર્તનના તદ્દન જુદા નિયમમાં સમાયેલો ન
હોત, તોપણ જ્યાં શ્રેષ્ઠ બદલો પ્રાણીવધ કરવાથી મળે તેમ દર્શાવ
વામાં આવે છે, તેવા યજ્ઞનિયમને અનુસરવું તે યોગ્ય ગણાય નહિ.

બીજાને દુઃખ દેવાથી દુનિયામાં ને દુનિયામાંજ મળતા સુખ
ને, સુજ્ઞ પુરુષ અને સહૃદય પુરુષ ધિક્કારે છે; તો પછી આપણાથી
અદૃશ્ય અને બીજી દુનિયામાં જો તે મળવાનું હોય તો કેટલું
વધારે ધિક્કારને પાત્ર થાય ? જે મનુષ્ય એકસો વર્ષ સુધી મહિને
મહિને હજાર યજ્ઞ કરે છે તે, જે મનુષ્ય પ્રાણીમાત્ર તરફ માયાળુ

દૃઢ રીતે ગણીને પોતાના પંડ સિવાય બીજા કોઇ ઉપર આધાર રાખશે નહિ, તે 'ભિક્ષુ' જ સર્વોચ્ચ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરશે; પણ તેને વાસ્તે તેઓએ શીખવાની અભિલાષા બતાવવી જોઇએ.

કર્મ

મનુષ્યે કરેલાં શુભ અને અશુભ કાર્યમાંનું કોઇ પણ અનુપયોગી નથી; કારણ કે તે સઘળાંને કોઇક પ્રકારનાં ફળ આવે છે. આપણાં શુભ અને અશુભ કાર્યો છાયાની પેઠે આપણને અનુસરે છે.

(ફો-શો-હીંગ-ટાસ-કીંગ)

આપણા કાર્યનો નાશ નથી; તેનો નિઃસંશય બદલો મળે છે.

(કોકાલીય સત્ત)

પુરુષ યા સ્ત્રીએ દાનથી, ધાર્મિક વૃત્તિથી અને આત્મસંયમથી પવિત્ર દેવાલયમાં, બૌદ્ધધર્મી સંઘમાં, અમુક વ્યક્તિમાં, મુસાફરોમાં, તેના પિતામાં, તેની માતામાં, અથવા વડીલ બંધુમાં જે ભંડાર એકઠો કર્યો હોય છે તેજ ખરો છે.

આ ગુપ્ત ભંડાર હંમેશ છે; તે નાશ પામતો નથી. જો કે મનુષ્ય આ સંસારના ક્ષણવિનશ્વર ધનનો ત્યાગ કરે છે, તોપણ તે મનુષ્ય આ ભંડારને સાથે લેઇ જાય છે.

[illegible]

કે તે સઘળાનો 'મહાન નિયમ' માં પ્રતિપેધ છે અને બીજી ઘણી ચીજો જેનું એક પછી એક લઇ વર્ણન કરવું મુશ્કેલ છે, તેનો 'મહાન નિયમ' માં પ્રતિપેધ છે. (શા–મી–લ્યુ–ઇ–ગેઓ–લાઇન)

ભિક્ષુઓના ધર્મ

તેણે વિચારવંત થઇને મનની અંદર
વાસનાઓનો નિરોધ કરતાં શીખ[illegible]
કારણ કે સજ્જનો તેમાં આનંદ [illegible]
પોતાની જાતને ઉત્તમ ગણવી નહિ [illegible]

દ્દ રીતે ગણીને પોતાના પંડ સિવાય બીજા કોઇ ઉપર આધાર રાખશે નહિ, તો 'ભિક્ષુ' જ સર્વોચ્ચ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરશે; પણ તેને વાસ્તે તેઓએ શીખવાની અભિલાષા બતાવવી જોઇએ.

કર્મ

મનુષ્યે કરેલાં શુભ અને અશુભ કાર્યમાંનું કોઇ પણ અનુપયોગી નથી; કારણ કે તે સઘળાંને કોઇક પ્રકારનાં ફળ આવે છે. આપણાં શુભ અને અશુભ કાર્યો છાયાની પેઠે આપણને અનુસરે છે.

(ફો-શો-હીંગ-ટાસ-કીંગ)

આપણા કાર્યનો નાશ નથી; તેનો નિઃસંશય બદલો મળે છે.

(કોકાલીય સૂત્ત)

પુરુષ યા સ્ત્રીએ દાનથી, ધાર્મિક વૃત્તિથી અને આત્મસંયમથી પવિત્ર દેવાલયમાં, બૌદ્ધધર્મી સંઘમાં, અમુક વ્યક્તિમાં, મુસાફરમાં, તેના પિતામાં, તેની માતામાં, અથવા જ્યેષ્ઠ બંધુમાં જે ભંડાર એકઠો કર્યો હોય છે તેજ ખરો છે.

આ શુભ ભંડાર ચોક્કસ છે; તે જતો રહેતો નથી. જો કે મનુષ્ય આ સંસારના ક્ષણવિનશ્વર ધનનો ત્યાગ કરે છે, તોપણ તે મનુષ્ય આ ભંડારને સાથે લેતો જાય છે.

જે ભંડાર બીજાનું ભૂંડું કરતો નથી અને જેની ચોર ચોરી કરી શકતો નથી, તેવો ભંડાર મેળવવો હોય તો સુજ્ઞ પુરુષે શુભ કાર્ય કરવાં, એટલે ભંડાર એની મેળેજ આવી જશે. (નિધિકંદ સુત્ત)

જેમ છત્રના વૃક્ષને મૂળ સહિત ઉખેડી નહિ નાખતાં ફક્ત ઉપરથી કાપવામાં આવે છે તો ફરીથી તે વૃક્ષ ઊગી નીકળે છે. તેજ રીતે જો વિષયાભિરુચિનો [illegible]

[illegible]

કે તે સઘળાંનો 'મહાન નિયમ' માં પ્રતિષેધ છે અને બીજી ઘણી ચીજો જેનું એક પછી એક લઇ વર્ણન કરવું મુશ્કેલ છે, તેનો 'મહાન નિયમ' માં પ્રતિષેધ છે. (શા–મી–શ્યુ–ઇ–ચેઓ–લાઇક

ભિક્ષુઓના ધર્મ

તેણે વિચારવંત થઇને મનની અંદર ઉત્પન્ન થતી સઘળી વાસનાઓનો નિરોધ કરતાં શીખવું. તેણે અભિમાન કરવું નહિ કારણ કે સજ્જનો તેમાં આનંદ પામતા નથી. તેણે બીજા કરતાં પોતાની જાતને ઉત્તમ ગણવી નહિ.

જેમ સમુદ્રના મધ્ય ભાગમાં (ગંભીરતા–ઊંડાણને લીધે) કલ્લોલ ઉત્પન્ન થતા નથી, પણ તે ભાગ તો શાંતજ હોય છે, તેમ 'ભિક્ષુ'એ ઇચ્છારહિત અને શાંત થવું. તેણે ચક્ષુથી વિવિધરૂપ આકૃતિઓ જોવાને લોભી ન થવું; તેણે દેશવિદેશની વાતોથી કાન દૂર રાખવા; તેણે મિષ્ટાન્નની લાલસા ન રાખવી; તેણે જગતમાં કોઈ ચીજની ઇચ્છા ન રાખવી; જ્યારે તે રોગગ્રસ્ત થાય ત્યારે તે ભિક્ષુએ દિલગીર ન થવું; ભયથી તેણે કંપવું નહિ; તેણે 'ધ્યાની' થવું પણ પરછિદ્ર જોવાં નહિ; તેણે સ્વપ્નનો અને શુકનનો ભાવ સમજાવવો નહિ; તેમજ જ્યોતિષ જોવું નહિ; વળી તેણે પક્ષીઓના નાદનો અર્થ કરવો નહિ; બહુબોલા શ્રમણ પાસેથી ઘણી વાતો સાંભળીને તેણે ક્રોધી ન થવું તેમજ અપ્રિય શબ્દ બોલવા નહિ. કારણ કે 'સજ્જનો' તિરસ્કાર કરતા નથી. (તુરતક સુત્ત)

(ગૌતમ બુદ્ધના છેલ્લા વ્યાખ્યાનમાં નીચલો ફકરો માલૂમ પડે છે. તે ફકરો 'તમારો મોક્ષ જાતેજ સાધી લો' આ વાક્યનું વધારે સ્પષ્ટીકરણ છે.)

હે આનંદ! જે મનુષ્ય હમણાં અથવા મારા મરણ પછી પોતાની જાતનાજ દીપ અને આશ્રયરૂપ થશે, બીજાના આશ્રય ને આધાર રાખશે નહિ, પણ સત્યને દીપ તથા આશ્રયરૂપ

૯૯ રીતે ગણીને પોતાના પંડ સિવાય બીજા કોઇ ઉપર આધાર રાખશે નહિ, તે 'ભિક્ષુ' જ સર્વોચ્ચ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરશે; પણ તેને વાસ્તે તેઓએ શીખવાની અભિલાષા બતાવવી જોઇએ.

કર્મ

મનુષ્યે કરેલાં શુભ અને અશુભ કાર્યમાંનું કોઇ પણ અનુપયોગી નથી; કારણ કે તે સઘળાંને કોઇક પ્રકારનાં ફળ આવે છે. આપણાં શુભ અને અશુભ કાર્યો છાયાની પેઠે આપણને અનુસરે છે.

(ફો-શો-હીંગ-ટાસ-કીંગ)

આપણા કાર્યનો નાશ નથી; તેનો નિઃસંશય બદલો મળે છે.

(કોકાલીય સુત્ત)

પુરુષ યા સ્ત્રીએ દાનથી, ધાર્મિક વૃત્તિથી અને આત્મસંયમથી પવિત્ર દેવાલયમાં, બૌદ્ધધર્મી સંઘમાં, અમુક વ્યક્તિમાં, મુસાફરમાં, તેના પિતામાં, તેની માતામાં, અથવા જ્યેષ્ઠ બંધુમાં જે ભંડાર એકઠો કર્યો હોય છે તેજ ખરો છે.

આ શુભ ભંડાર ચોક્કસ છે; તે જતો રહેતો નથી. જો કે મનુષ્ય આ સંસારના ક્ષણવિનશ્વર ધનનો ત્યાગ કરે છે, તોપણ તે મનુષ્ય આ ભંડારને સાથે લેતો જાય છે.

જે ભંડાર બીજાનું ભૂંડું કરતો નથી અને જેની ચોર ચોરી કરી શકતો નથી, તેવો ભંડાર મેળવવો હોય તો સુજ્ઞ પુરુષે શુભ કાર્ય કરવાં, એટલે ભંડાર એની મેળેજ આવી જશે. (નિધિકંદ સુત્ત)

જેમ ઝાડના વૃક્ષને મૂળ સહિત ઉખેડી નાખ્યા [illegible] ઉપરથી કાપવામાં આવે છે તે. ફરીથી તે વૃક્ષ ઉગી નીકળે છે તેમ [illegible] વિષયાભિરુચિને [illegible] પણ [illegible] [illegible] તે [illegible] મનુષ્યને [illegible] [illegible] પ.ડે.

[illegible] મનુષ્ય [illegible] [illegible]

આપે છે. દુર્ભાગ્ય તો તેના શબ્દના પ્રતિધ્વનિરૂપ છે.

જે મનુષ્ય શુભાચરણ કરે છે તે સુખ પામે છે. સુખ મનુષ્યની પાછળ છાયાની માફક અનુસરે છે.

સત્ય વાણી

બુદ્ધના ઉપદેશ પ્રમાણે વાણીના ચાર ગુણો નીચે પ્રમાણે હોવા જોઇએ:—

(૧) તે વાણી સારી રીતે બોલવી જોઇએ.

(૨) તે અન્યાયયુક્ત નહિ પણ ન્યાયયુક્ત હોવી જોઇએ.

(૩) તે અપ્રિય નહિ પણ પ્રિય હોવી જોઇએ.

(૪) તે અસત્ય નહિ પણ સત્ય હોવી જોઇએ.

હૃદયને અનુપયોગી એકસો શ્લોકનો ઉચ્ચાર કરવા કરતા મનુષ્યે શાંતિ આપે તેવા જ્ઞાનનો એક શબ્દ બોલવો વધારે ઉત્તમ છે

મનુષ્ય જન્મે છે ત્યારે મુખમાં કુહાડી સહિત જન્મે છે અને તે કુહાડી વતી ખરાબ શબ્દ બોલીને, મનુષ્ય પોતાનોજ નાશ કરે છે.

(કોકાલીય સૂત્ત)

જે વાણી પોતાને પશ્ચાત્તાપ ઉપજાવતી નથી, તેમજ બીજાને કાંઇ પણ ઇજા કરતી નથી, તેવી વાણી બોલનારજ 'સારું' બોલે છે.

મનુષ્યે એવાં પ્રિય વચન બોલવાં જોઇએ કે, જેનો ઉચ્ચાર થતાં બીજાં મનુષ્યો આનંદ પામે, ખુશીથી તેનો સ્વીકાર કરે અને તે વચનનો અનાદર ન કરે.

સત્ય બોલવું તે અમૃત તુલ્ય છે. સત્ય અનુપમ છે. સત્ય ન્યાયયુક્ત ને શુભ વસ્તુને વળગી રહે છે. એમ સુજ્ઞો જણાવે છે.

મતાંતરો અને ધર્માનુયાયીઓ

જે મનુષ્ય તત્ત્વજ્ઞાનની એક વિચારશ્રેણિને વળગી રહીને જણાવે છે કે, આ ઉત્તમોત્તમ છે અને તેને સૌથી શ્રેષ્ઠ ગણી તે

નાથી ભિન્ન એવી દરેક વિચારપદ્ધતિને હલકી ગણે છે, તે મનુષ્યે હજુ વાદવિવાદની વૃત્તિ ઉપર જય મેળવ્યો નથી.

તેવો મનુષ્ય જોયેલી અથવા સાંભળેલી કોઇ એકાદ વસ્તુથી પોતાને લાભ થયેલો હોવાથી, તેને વળગી રહીને બીજી સર્વ વસ્તુઓને અયોગ્ય ગણે છે.

જે વસ્તુને કોઇ માણસ વળગી રહી બીજી સર્વ વસ્તુઓને અશુભ ગણે છે, તે વસ્તુને સુજ્ઞ પુરુષો 'બંધન'રૂપ ગણે છે. તેટલા માટે 'ભિક્ષુ'એ જોયેલા, સાંભળેલા, વિચારેલા વિષય અથવા સદ્ગુણ અને સત્કાર્યને પણ આધીન થવું નહિ. પોતે જે જોયું છે, સાંભળ્યું છે, વિચાર્યું છે, તેને વિષે જેના મનમાં જરા પણ પક્ષપાતયુક્ત વિચાર નથી, તેવા 'બ્રાહ્મણ'ના વિચારને કેવી રીતે કોઇ પણ મનુષ્ય બદલી શકનાર છે? (પરમષ્ટક સૂત્ર)

× બીજા પંથો ઉપર આક્ષેપ કરવો નહિ, તેમજ નિષ્કારણ તે પંથોની અપ્રતિષ્ઠા કરવી નહિ, પણ તેથી ઊલટું જે જે કારણોને લીધે માન આપવું ઘટતું હોય તે તે કારણો સારુ બીજા પંથને માન આપવું. આ રીતે વર્તવાથી બન્ને ધર્મને લાભ થાય છે, પોતાના ધર્મની ઉન્નતિ થાય છે અને બીજા ધર્મને ફાયદો થાય છે. આથી જુદી રીતે વર્તવાથી—બીજાને હેરાન કરવાથી પોતાનોજ પંથ નાશ પામે છે. (અશોકનો શિલાલેખ ૧૨)

દુરાગ્રહી વિચારો પ્રમાણે ચાલનાર અને તેને મળેલા ઉપદેશમાંજ સત્ય રહેલું છે, પવિત્રતા તેમાંજ છે, એમ કથન કરનાર મનુષ્ય પવિત્રતાનો માર્ગ બનાવી શકે નહિ

[illegible]

પણ સંસારબંધનથી છૂટો થયેલો મુનિ વારંવાર ઊઠતા પ્રશ્નોના વાદવિવાદમાં કોઈનો પક્ષ લેતો નથી; તેના પ્રથમના વિક... રોને ગ્રહણ નહિ કરવાથી, સ્વેચ્છાનુસાર નહિ ભટકવાથી, સ્વમ... તાભિમાની નહિ હોવાથી, તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધી જુદા જુદા મતોની જાળમાંથી તે મુક્ત થાય છે અને મુક્ત હોવાથી તે જગતને વળગી રહેતો નથી, તેમજ આત્માને નિંદતો નથી. (મહાવિયદ સૂત્ત)

હે ભાઈઓ ! જેઓ આપણા મતના નથી તેઓ કદાપિ મારી, મારા ધર્મની, અથવા મારા સંઘની નિંદા કરે તોપણ તમારે ક્રોધ કરવાને કાંઈ પણ કારણ નથી. (બ્રહ્મજાળ સૂત્ત)

જો બીજા મનુષ્યો સન્માર્ગે ન ચાલતા હોય તો આપણે તેમને સદ્વર્તનથી સંતુષ્ટ કરવા. આ રીતે સન્માર્ગનો લાભ બતાવીને, ધર્મની દરેક ઠેકાણે ઊંડી છાપ પાડી શકીએ અને તેને ચિરકાલ સ્થાયી બનાવી શકીએ.

સુહૃદ અને મિત્ર

ખરાબ મનુષ્યો સાથેની મિત્રતા ટકતી નથી અને નબળા હૃદયના મનુષ્યની મિત્રતા સંપત્તિ માફક નાશ પામતી જાય છે. કેવળ સજ્જનોજ મિત્રતાનાં નવાં કાર્ય કરીને તેઓના વડીલોની મિત્રતામાં વૃદ્ધિ કરે છે.

જે મિત્રો વિપત્તિકાળમાં પણ પોતાના મિત્રો તરફ વફાદાર રહે છે, તેમનેજ હું ખરા સુહૃદ તરીકે મારા હૃદયમાં ગણું છું. કારણ કે વૈભવવાળા મનુષ્યનો સંપત્તિસમયે કોણ મિત્ર નથી?

માટે જે મનુષ્યો આ જગતમાં ધન પ્રાપ્ત કરીને પોતાના મિત્રો તથા ધર્મ ખાતર તેનો વ્યય કરે છે, તેઓનુંજ ધન ખરેખર સ્થાયી છે અને જ્યારે તે ધન નાશ પામે છે, ત્યારે અંતે કોઈ પણ પ્રકારનું દુઃખ ઉત્પન્ન કરતું નથી. (અશ્વઘોષનું બુદ્ધચરિત)

ટૂંકમાં હું તમને મિત્રના લક્ષણ નીચે પ્રમાણે જણાવીશ:-

જ્યારે તમે ખોટું કરતા હો ત્યારે તે તમને ચેતવણી આપે.

જ્યારે શુભ કાર્ય કરતા હો ત્યારે ખંતથી મંડયા રહેવાને ઉપદેશ આપે.

જ્યારે તમે સંકટમાં અથવા ભયમાં હો ત્યારે તમને મદદ કરે, આશ્વાસન આપે અને દુઃખથી મુક્ત કરે. આવો મનુષ્ય ખરેખર ખરો અને અનુકરણ કરવાલાયક મિત્ર છે.

જો મનુષ્યને નિશ્ચલ અને પવિત્ર સુજ્ઞ મિત્ર મળી આવે, તો તેણે પોતાના સ્વભાવને શુદ્ધ બનાવીને વિચારપૂર્વક અને હર્ષસહિત તેની મિત્રતા કરવી.

પોતાના જીવનમાર્ગ પ્રમાણે વર્તતો જો કોઇ પણ સુજ્ઞ મિત્ર ન મળી આવે, તો તેણે દૃઢ રીતે એકાંત માર્ગ ગ્રહણ કરવો—પણ મૂર્ખની મિત્રતા કરવી નહિ.

જે અપવિત્ર મનુષ્યની સોબત કરે છે તેને દુષ્ટતાનો પાશ બેસે છે. જે દુષ્ટની સોબત કરે છે તેને ભૂમિ પર નીચે જોવું પડે છે, (અર્થાત્ શરમાવું પડે છે); સારા મનુષ્યોની મિત્રતા તેને ધાર્મિક (ન્યાયી) બનાવે છે. તેટલા માટે જેના સાંનિધ્યથી તમે ઉન્નતિ પામો તેનેજ વળગી રહો.

જે અપવિત્ર મનુષ્યની મિત્રતા કરે છે તે, કોહેલી માછલી જેમાં મૂકેલી છે, તેવા મધુર કુશ (ઘાસ) તુલ્ય છે કુશ (ઘાસ) અપવિત્ર બને છે.

જેવા મનુષ્યના મિત્ર હશો, અને જેવી તેની ઉચ્ચ ભાવના હશે, [illegible]

[illegible]

પણ સંસારબંધનથી છૂટો થયેલો મુનિ વારંવાર ઊઠતા પ્રશ્નોના વાદવિવાદમાં કોઇનો પક્ષ લેતો નથી; તેના પ્રથમના વિકારોને ગ્રહણ નહિ કરવાથી, સ્વેચ્છાનુસાર નહિ ભટકવાથી, સ્વમતાભિમાની નહિ હોવાથી, તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધી જુદા જુદા મતોની જાળમાંથી તે મુક્ત થાય છે અને મુક્ત હોવાથી તે જગતને વળગી રહેતો નથી, તેમજ આત્માને નિંદતો નથી. (મહાવિયૂહ સૂત્ત)

હે ભાઇઓ ! જેઓ આપણા મતના નથી તેઓ કદાપિ મારી, મારા ધર્મની, અથવા મારા સંઘની નિંદા કરે તોપણ તમારે ક્રોધ કરવાને કાંઈ પણ કારણ નથી. (બ્રહ્મજાલ સૂત્ત)

જો બીજા મનુષ્યો સન્માર્ગે ન ચાલતા હોય તો આપણે તેમને સદ્વર્તનથી સંતુષ્ટ કરવા. આ રીતે સન્માર્ગનો લાભ બતાવીને, ધર્મની દરેક ઠેકાણે ઊંડી છાપ પાડી શકીએ અને તેને ચિરકાલ સ્થાયી બનાવી શકીએ.

સુહૃદ અને મિત્ર

ખરાબ મનુષ્યો સાથેની મિત્રતા ટકતી નથી અને નબળા હૃદયના મનુષ્યની મિત્રતા સંપત્તિ માફક નાશ પામતી જાય છે. કેવળ સજ્જનોજ મિત્રતાનાં નવાં કાર્ય કરીને તેઓના વડીલોની મિત્રતામાં વૃદ્ધિ કરે છે.

જે મિત્રો વિપત્તિકાળમાં પણ પોતાના મિત્રો તરફ વફાદાર રહે છે, તેમનેજ હું ખરા સુહૃદ તરીકે મારા હૃદયમાં ગણું છું. કારણ કે વૈભવવાળા મનુષ્યનો સંપત્તિસમયે કોણ મિત્ર નથી?

માટે જે મનુષ્યો આ જગતમાં ધન પ્રાપ્ત કરીને પોતાના મિત્રો તથા ધર્મ ખાતર તેનો વ્યય કરે છે, તેઓનુંજ ધન ખરેખર સ્થાયી છે અને જ્યારે તે ધન નાશ પામે છે, ત્યારે અંતે કોઇ પણ પ્રકારનું દુઃખ ઉત્પન્ન કરતું નથી. (અશ્વઘોષનું બુદ્ધચરિત)

ટૂંકમાં હું તમને મિત્રના લક્ષણ નીચે પ્રમાણે જણાવીશ:-

જ્યારે તમે ખોટું કરતા હો ત્યારે તે તમને ચેતવણી આપે.

જ્યારે શુભ કાર્ય કરતા હો ત્યારે ખંતથી મંડયા રહેવાને ઉપદેશ આપે.

જ્યારે તમે સંકટમાં અથવા ભયમાં હો ત્યારે તમને મદદ કરે, આશ્વાસન આપે અને દુઃખથી મુક્ત કરે. આવો મનુષ્ય ખરેખર ખરો અને અનુકરણ કરવાલાયક મિત્ર છે.

જો મનુષ્યને નિશ્ચલ અને પવિત્ર સુજ્ઞ મિત્ર મળી આવે, તો તેણે પોતાના સ્વભાવને શુદ્ધ બનાવીને વિચારપૂર્વક અને હર્ષ-સહિત તેની મિત્રતા કરવી.

પોતાના જીવનમાર્ગ પ્રમાણે વર્તતો જો કોઇ પણ સુજ્ઞ મિત્ર ન મળી આવે, તો તેણે દૃઢ રીતે એકાંત માર્ગ ગ્રહણ કરવો–પણ મૂર્ખની મિત્રતા કરવી નહિ.

જે અપવિત્ર મનુષ્યની સોબત કરે છે તેને દુષ્ટતાનો પાશ બેસે છે. જે દુષ્ટની સોબત કરે છે તેને ભૂમિ પર નીચે જોવું પડે છે, (અર્થાત્ શરમાવું પડે છે); સારા મનુષ્યોની મિત્રતા તેને ધાર્મિક (ન્યાયી) બનાવે છે. તેટલા માટે જેના સાંનિધ્યથી તમે ઉન્નતિ પામો તેનેજ વળગી રહો.

જે અપવિત્ર મનુષ્યની મિત્રતા કરે છે તે, કોહેલી માછલી જેમાં મૂકેલી છે, તેવા મધુર કુશ (ઘાસ) તુલ્ય છે. કુશ (ઘાસ) અપવિત્ર બને છે.

જેવા મનુષ્યના મિત્ર હશે અને જેવી તેની ઉપર ભાવના હશે, [illegible]

[illegible]

કે તેઓ વિશાળ અને નિર્મળ ઝરા અથવા ઠંડા અને શાંત સરોવર સરખા છે.

મુનિને પણ બીજા મનુષ્યના રાગદ્વેષથી અસર થાય છે.

તેટલા માટે અશ્રદ્ધાળુ સાથે વ્યવહાર રાખવો નહિ; પણ ફક્ત શ્રદ્ધાવંત સાથે મિત્રતા બાંધવી.

વિવિધ વચનો

સર્વ સંયોગોમાં સર્વ મનુષ્યો ભણી ઉદારતા, સભ્યતા, પરોપકાર અને નિઃસ્વાર્થતા દાખવવી; આ ગુણો ચાલતા રથને પૈડાની ખીલી માફક જગતને ઉપયોગી છે. (સીગૂલોવાદ)

જિંદગી છે ત્યાંસુધી ધન ને મિલકત છે; પણ શરીર નાશ પામે છે ત્યારે તેની સાથે સર્વ મિલકત નકામી થાય છે. જ્ઞાન તે દશ હજાર જમાના સુધી ચાલે તેટલી મિલકત છે. સુજ્ઞ પુરુષની જિંદગી પછી પણ તેના જ્ઞાનની કીર્તિ અમર રહે છે.

જો રત્નને ઓપ ચડાવવામાં ન આવે તો તેનામાં તેજ આવશે નહિ અને તેજ વગરનું રત્ન નિરુપયોગી પથ્થર સરખું છે.

જો મનુષ્ય અભ્યાસ ન કરે તો તેને જ્ઞાન મળશે નહિ અને જે મનુષ્યમાં જ્ઞાન નથી તે મૂર્ખ છે.

કોઠારમાં ભરી મૂકેલા ખજાનાનો નાશ થાય છે; પણ મનમાં સંગ્રહેલો ખજાનો નાશ પામતો નથી. કોઈ પણ વસ્તુના ખજાના લાંબા વખત સુધી ચાલતા નથી; માટે જ્ઞાનનેજ તારા ઉત્તમ અને અમૂલ્ય ખજાનારૂપ જાણ.

બુદ્ધ લોકની ઉચ્ચ ભાવનાઓ

મૂર્ખની સેવા કરવી નહિ પણ સુજ્ઞની સેવા કરવી. પૂજ્ય પુરુષોને માન આપવું. આ સર્વ સુખના ઉત્તમ સાધનો છે.

રમણીય ભૂમિમાં વાસ, પૂર્વ જન્મમાં કરેલાં સુકૃત્ય અને

શુભ ઇચ્છાઓથી પૂર્ણ આત્મા—આ સર્વ સુખનાં ઉત્તમ સાધનો છે.

અતિશય જ્ઞાન અને કેળવણી, આત્મસંયમ, સારી રીતે કેળવાયેલું મન, સારી રીતે બોલેલાં પ્રિય વાક્યો—આ સર્વ સુખનાં ઉત્તમ સાધનો છે.

દાન આપવું તે, ન્યાયયુક્ત વર્તન, અનિંદ્ય આચાર—આ સર્વ સુખનાં ઉત્તમ સાધનો છે.

પાપ પ્રતિ તિરસ્કાર, પાપવિરમણ, માદ્ય વસ્તુનો નિષેધ, સત્કાર્યમાં ઉત્સાહ—આ સર્વ સુખનાં ઉત્તમ સાધનો છે.

પૂજ્યભાવ, નમ્રતા, સંતોષ, આભાર અને યોગ્ય ઋતુમાં ધર્મ (નિયમ) નું શ્રવણ—આ સર્વ સુખનાં ઉત્તમ સાધનો છે.

સહનશીલતા, સૌમ્યતા, શાંત પુરુષોની મિત્રતા અને યોગ્ય ઋતુમાં ધર્મકથા—આ સર્વ સુખનાં ઉત્તમ સાધનો છે.

આત્મનિગ્રહ, પવિત્રતા, મહાન સત્યોનું જ્ઞાન અને નિર્વાણનો અનુભવ—આ સર્વ સુખનાં ઉત્તમ સાધનો છે.

જેનો આત્મા જીવનના ફેરફારના સપાટામાં નિશ્ચલ, નિર્વિકારી, દિલગીરીરહિત અને સ્વસ્થ રહે છે, તે સર્વ સુખનાં ઉત્તમ સાધનો પામ્યો છે.

આ પ્રમાણે વર્તનાર મનુષ્ય દરેક બાજુએ અજિત થઈ, નિર્ભયતાથી વિચરે છે. આ સર્વ સુખનાં ઉત્તમ સાધનો છે.

(૨)

બૌદ્ધધર્મચક્રમ દરેક બૌદ્ધની ઉચ્ચભાવના કેવી હોવી જોઈએ. તેનું વર્ણન આ [illegible] છે

[illegible]

વાળા થવું જોઇએ અને તે સાથે નિરભિમાની અને નિર્લોભી બનવું જોઇએ. તેણે કાંઈ પણ હલકું કામ કરવું નહિ; પણ વિચારમાં, વચનમાં અને કાર્યમાં ધર્મના નિયમો પ્રમાણે ચાલવું જોઇએ. ચાર ઉમદા સત્યોનું જ્ઞાન મેળવીને તેણે અષ્ટવિધ માર્ગ પ્રમાણે નિર્દોષ જીવન ગાળવું જોઇએ. તેણે સંપત્તિમાં મહાલવું નહિ, વિપત્તિમાં તદ્દન દીન બનવું નહિ; વિજયથી અભિમાની ન બનવું, તેમ પરાજયથી ગભરાઈ ન જવું. જેને કોઇ પ્રકારની તૃષ્ણા જ ન હોય તેના જેવી મનની સમતોલવૃત્તિ રાખવી જોઇએ.

કેવળ કાષાયવસ્ત્ર પહેરવાથી, બાહ્યક્રિયાઓ અને આચારો કરવાથી, જંગલમાં જિંદગી ગાળવાથી, ગરીબાઇથી, પરાધીનપણાથી કે કેવળ પુસ્તકોના ભણતરથી મનુષ્ય શ્રમણ બનતો નથી; પણ જે ઇન્દ્રિયોના વિકારોથી મુક્ત છે, જે શુદ્ધ હૃદયનો છે, જેણે સ્વાર્થવૃત્તિ પર જય મેળવ્યો છે, તેજ ખરો બુદ્ધનો શિષ્ય છે. તેટલા માટે તેણે આંતરબુદ્ધિ, જ્ઞાનપ્રાપ્તિ, સમભાવ અને પરોપકારવૃત્તિ ખીલવવાં જોઇએ.

પૃથ્વી પર કે પૃથ્વીની પેલી પારનાં ભુવનોમાં, નિર્બળ તેમજ સબળ તરફ, ઉચ્ચ તેમજ નીચ તરફ, સારા તેમજ ખોટા તરફ, પાસેનાં તથા દૂરનાં–સઘળાં પ્રાણીઓ તરફ તેણે દયાળુવૃત્તિ રાખવી જોઇએ.

તેણે કોઇને ધમકાવવું નહિ, ધિક્કારવું નહિ તેમજ હેરાન કરવું નહિ. જેવી રીતે માતા પોતાના એકના એક બાળક તરફ પ્રેમભાવથી જુએ છે, તેમ તેણે દયા અને પરોપકારની વૃત્તિથી દરેક દિવસે અને દરેક કલાકે સઘળા જીવો તરફ જોવું જોઇએ.

જે ઉમદા અષ્ટવિધ માર્ગ પ્રમાણે ચાલે છે, તેનો સ્વભાવ પર્વતમાંથી આવેલા ઝરાની માફક શુદ્ધ અને કલ્લોલરહિત હોવો જોઇએ.

વેર અને અભિમાન આશા અને ભય, વિકાર અને લોભ,

રાગ અને દ્વેષથી મુક્ત છે તે પવિત્રતામાં રહે છે. જેણે જીવન-તૃષ્ણાનો સંપૂર્ણ ક્ષય કરી ખરું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું છે, તે દુઃખ અને પુનર્જન્મનો અંત લાવે છે ને પરિનિર્વાણ પ્રાપ્ત કરે છે.

સદ્ધર્મનાં સાત રત્નો

(૧) સંપૂર્ણ જીવનનું રત્ન–' ભિક્ષુકો ' સર્વગુણસંપન્ન જીવન ગાળવાનો ઉપદેશ ગ્રહણ કરે છે અને પવિત્રતાનું રત્ન ધારણ કરે છે.

(૨) સંપૂર્ણ શાંતતાનું રત્ન–હે ભિક્ષુકો ! પવિત્ર વિચારની ભૂમિકા પર તમારું મન એકાગ્ર કરો અને સંપૂર્ણ શાંતતાનું રત્ન ધારણ કરીને જન્મમરણના ચક્ર સાથે મનને બાંધનાર શૃંખલાનો નાશ કરો.

(૩) પવિત્ર જ્ઞાનનું રત્ન–હે ભિક્ષુકો ! તમારી બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરો અને જીવાત્માનું આ સૃષ્ટિમાં અસ્તિત્વ હોવાનું કારણ શોધી કાઢો. પવિત્ર જ્ઞાનનું રત્ન ધારણ કરીને તમારી જાતને જન્મ અને પુનર્જન્મના કેદખાનામાંથી છૂટી કરો.

(૪) શાશ્વત આનંદનું રત્ન–હે ભિક્ષુકો ! જે રત્નથી શ્રમિતને ઉત્કૃષ્ટ સુખની સ્થિતિ ભોગવવાની શક્તિ મળે છે, તે રત્ન મેળવવાને તમે ઉદ્યમ કરો, મુક્ત થયેલા અર્હતો આ રત્ન ધારણ કરીને જીવતાં પણ શાશ્વત આનંદ ભોગવે છે.

(૫) ઇન્દ્રિયાતીત જ્ઞાનરત્ન–હે ભિક્ષુકો ! જેથી કુદરતના નિયમોના કાર્યમાં પ્રવેશ મળે તેવું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનો ઉદ્યમ કરો.

(૬) સંપૂર્ણ નિર્બંધતાનું રત્ન–હે ભિક્ષુકો ! જે ભિક્ષુક ચાર યતિ સંબોધમાર્ગ નિપુણ છે તે સંપૂર્ણ રીતે [illegible] મુક્ત છે તે ભિક્ષુક કવચ ધારણ કરેલ. [illegible] નિર્બંધતાથી બુદ્ધિના મેદાનમાં પ્રવેશ કરે છે

[illegible]

(૭) સાત સર્વોત્કૃષ્ટ સદ્‌ગુણોના સંપૂર્ણ પ્રબોધનું રત્ન–હે ભિ
આ સાત રત્નના હારને ધારણ કરનાર પુરુષ મનુષ્યને
દેવતાઓને પૂજ્ય છે.

પાંચ નૈતિક શક્તિઓ

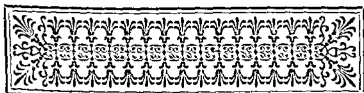
શિષ્યોએ મેળવવા લાયક પાંચ નૈતિક શક્તિઓઃ—
(૧) આત્મનિષ્ઠા અને આત્મ શ્રદ્ધા, (૨) ઉત્સાહ, (૩) મન
બારીક તપાસ (આત્મનિરીક્ષણ) (૪) વિચારોની એકાગ્ર
(સમાધિ) અને (૫) જ્ઞાનપ્રાપ્તિ.

ચાર સંપાદન અથવા પ્રયત્નો

(૧) ઊગતા પાપને અટકાવવાનો પ્રયત્ન.
(૨) ઉત્પન્ન થયેલા પાપને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન.
(૩) પ્રકટ નહિ થયેલા શુભ કાર્યને પ્રકટ કરવાનો પ્રયત્ન.
(૪) અસ્તિત્વ ધરાવતા શુભ કાર્યમાં વૃદ્ધિ કરવાનો પ્રયત્ન.

ધર્મ વિષે

જેમ ખરાબ રીતે સંચારેલા છાપરામાં વરસાદ જોરથી રસ્તો કરે છે, તેવીજ રીતે પવિત્ર વિચારોને ધિક્કારનારાના મનમાં મનોવિકારો માર્ગ પ્રાપ્ત કરે છે અને જેમ સારી રીતે સંચારેલા છાપરાથી વરસાદ સરી જાય છે, તેમ સુજ્ઞ પુરુષોથી વિકારો દૂર નાસે છે. જે નિયમરહિત મનુષ્ય ધર્મને માનતો નથી પણ ફક્ત પાનાં પછી પાનાં ઊકેલે છે અને એક પછી એક શ્લોકનો ઉચ્ચાર કરે છે, તે બૌદ્ધધર્મ પાળનાર નથી પણ બીજાની ગાયો ગણનાર મૂર્ખ ગોવાળ છે. નિયમાનુયાયી અને પ્રેમાળ મનુષ્ય જે ફક્ત ધર્મનો એક શ્લોક જાણે છે, પણ કામ, દ્વેષ–દ્રોહ અને અજ્ઞાનથી મુક્ત છે તેજ બૌદ્ધધર્મનો યતિ છે.

प्रतापी बौद्धराजा महान अशोकना शिलालेखो

શાસન નં ૧

ભૂતદયા

દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી* મહારાજની આજ્ઞાથી આ શાસન લખવામાં આવે છે. અહીં યજ્ઞને માટે કોઇ પણ પ્રાણીનો વધ કરવો નહિ, તેમજ તહેવારને દિવસે સમાજો ભરવા નહિ; કારણ કે દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી (અશોક) રાજા આવા મેળાવડાને દોષરૂપ ગણે છે, છતાં કેટલાક પવિત્ર દિવસોના સમાજોને યોગ્ય માને છે.×

દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી રાજાના રસોડામાં કઢી બનાવવાને દરરોજ હજારો પ્રાણીઓનો પહેલાં વધ કરવામાં આવતો હતો. આ શિલાલેખ જે વખતે લખાય છે તે વખતે બે મોર અને એક હરણ મળી ત્રણ

* આ બધા શિલાલેખોમાં અશોકને પ્રિયદર્શી એવું નામ આપવામાં આવેલું છે

× [illegible]

પ્રાણીઓને દરરોજ કાપવામાં આવે છે. (તેમાં પણ હરણ દર રોજ નહિ.)×

આ પ્રાણીઓની પણ ભવિષ્યમાં કતલ કરવામાં આવશે નહિ.

શાસન નં ૨

મનુષ્ય અને પશુઓને સુખનાં સાધનો પૂરાં પાડવા વિષે

દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી રાજાના સઘળા મુલકોમાં તથા પાસેના દેશમાં જેવા કે ચોલ, પાંડયદેશ, સત્યપુત્ર, કેરલપુત્ર, તામ્રપર્ણી (લંકા) માં તથા ગ્રીકરાજા એન્ટીઓકસ તથા તેના સામંત રાજાઓના મુલકમાં–દરેક સ્થળે મનુષ્યના સુખના તેમજ પ્રાણીઓના સુખના ઉપાયો દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી મહારાજા તરફથી યોજવામાં આવ્યા છે. મનુષ્યો તથા પશુઓને ઉપયોગી જે જે ઔષધિઓ જે જે સ્થાને નથી તે તે ઔષધિઓ મંગાવીને તે તે સ્થાને રોપેલી છે; તેમજ ફળમૂળ જે સ્થળે નથી તે સ્થળે મંગાવીને રોપેલાં છે. મનુષ્યો તથા પશુઓના ઉપયોગ સારુ માર્ગમાં વૃક્ષો વવરાવ્યાં છે અને કૂવા ખોદાવરાવ્યા છે.

શાસન નં. ૩

પંચવાર્ષિક સભા

દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી મહારાજા કહે છે કે, મારા રાજ્યાભિષેકના તેરમા વર્ષમાં મેં આ પ્રમાણે આજ્ઞા કરી છે કે, મારા રાજ્યમાં દરેક સ્થળે જિલ્લાના ઉપરીઓએ તેમજ મારા અમલદારોએ દરેક પાંચ વર્ષે એક મોટી સામાન્ય સભામાં એકઠા મળવું. ત્યાં પો-

× ગિરનારનો શિલાલેખ જણાવે છે કે:—આગળ ધર્મશાસન બહાર પાડવામાં આવ્યું છે કે, મહાનસમાં પ્રાણીઓ મારી શકાય અને અત્ર ત્રણેની આવી રીતિ ચાલતી આવી છે; પણ તે રીતિ હવે કબૂલ નથી. તેથી આ ધર્મશાસન બહાર પાડવામાં આવે છે કે હવેથી મહએ પ્રાણીને મારવાં નહિ.

તાનું કામકાજ પતાવવા ઉપરાંત નીચેના ધર્મનિયમોની ઉદ્ઘોષણા કરવી. માતપિતાની આજ્ઞા માનવી એ ઉત્તમ છે; મિત્રો, ઓળખીતાઓ, સ્વજનો, બ્રાહ્મણો અને શ્રમણો (ભિક્ષુઓ) તરફ ઉદારતા બતાવવી એ ઉત્તમ છે. દરેક જીવતા પ્રાણીની જિંદગી પવિત્ર છે, એવી બુદ્ધિ રાખવી એ ઉત્તમ છે ને ઉડાઉપણાથી અને નિંદાથી દૂર રહેવું એ ઉત્તમ છે; સંઘે શ્રદ્ધાવાન મનુષ્યોને વિસ્તાર સહિત શબ્દશઃ અને ભાવ સાથે આ નિયમો સમજાવવા જોઈએ.

શાસન નં. ૪
ધાર્મિક જીવન

ઘણા લાંબા સમયથી–સેંકડો વર્ષથી પ્રાણીઓની હિંસા ચાલી આવે છે; જીવતાં પ્રાણીઓ તરફ ઘાતકી વર્તણુક ચલાવવામાં આવે છે. સ્વજનોનો વિનય સચવાતો નથી અને બ્રાહ્મણ–શ્રમણોનું માન જળવાતું નથી.

પણ હવે દેવપ્રિય પ્રિયદર્શીના ધાર્મિક જીવનથી લડાઈના ઢોલને બદલે ધર્મનું ઢોલ વગાડવામાં આવે છે. રથની હાર તથા ગજાદિની સવારી કાઢવામાં આવે છે, રોશની કરવામાં આવે છે અને આ વગેરે કરીને દિવ્ય દેખાવ લોકોને બતાવવામાં આવે છે. જે સેંકડો વર્ષથી બન્યું નથી તે હાલ દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી રાજા તરફથી થયેલી ધાર્મિક નિયમની ઉદ્ઘોષણાથી બને છે–જીવતાં પ્રાણીઓની કતલ બંધ થતી જાય છે. જીવતા પ્રાણી પ્રતિ ઘાતકીપણું બંધ થતું જાય છે. સ્વજનો તેમજ બ્રાહ્મણ શ્રમણો તરફ માનબુદ્ધિ તથા વડીલો અને માતાપિતા તરફ [illegible] વૃદ્ધિ પામતા જાય છે આ અને બીજી [illegible] ધાર્મિક જીવન [illegible] પામ્યું છે ને દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી [illegible]

દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી [illegible]

ચક્રના અંત સુધી આ ધર્માચરણની વૃદ્ધિ કરશે અને જાતે
તથા શીલ પાળી ધાર્મિક નિયમની ઉદ્‌ઘોષણા કરશે; કારણ
ધાર્મિક નિયમને જાહેર કરવો એ સૌથી ઉત્તમ કામ છે. જે દુઃશી
મનુષ્ય છે તે કદાપિ ધર્મ પાળી શકે નહિ.

ધર્માચરણની વૃદ્ધિજ લાભકારી છે અને હાનિ (ઘટાડો)
થાય તેમાંજ લાભ છે. આ કારણથીજ આ લેખ લખવામાં આવ્યે
છે કે, મનુષ્યોએ ધર્માચરણની વૃદ્ધિ માટે પ્રયત્ન કરવો જોઇએ,
પણ તેમાં ઘટાડો થવા દેવો નહિ.

રાજ્યાભિષેકના તેરમાં વર્ષમાં દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી રાજાએ આ
લેખ લખાવેલો છે.

શાસન નં. ૫

ધર્મમહામાત્ર (ધર્માચરણની તપાસ રાખનારા)

દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી મહારાજ જણાવે છે કેઃ—સારું કામ કરવું
એ મુશ્કેલ છે. સારું કામ કરનારો ખરેખર કઠિન કામ કરે છે.
ઘણાં સારાં કામો મારે હાથે થવા પામ્યાં છે. જો મારા પુત્રો, પૌત્રો
અને મારા વંશજો કાળચક્રના અંત સુધી આ પ્રમાણે વર્ત્યા કરે,
તો તેઓ ઘણું સારું કામ કરી શકશે. પણ જો કોઇ આ આજ્ઞાનું
ઉલ્લંઘન કરશે તો તે દુઃખ ભોગવશે; કારણ કે પાપ કરવું એ ઘણું
સહેલું છે. ભૂતકાળમાં કોઇ પણ વખત ધર્મનીતિની તપાસ રાખ-
નારા (ધર્મમહામાત્રા)ઓ નીમવામાં આવ્યા નથી, પણ મારા
રાજ્યના ચૌદમા વર્ષમાં આ ધર્મમહામાત્રાઓ નીમવામાં આવ્યા
છે. મારા રાજ્યમાં તેમજ યોન (યવન), કાબોજ, ગાન્ધાર, રાષ્ટ્રિક
અને પિટેનિક, તથા સીમાપર આવેલાં બીજાં રાજ્યોમા સર્વ ધર્મના
લોકોમા ધાર્મિક જીવનની સ્થાપના કરવા સારુ, ધર્મનીતિ વધા-
રવા સારુ અને સુધર્મી મનુષ્યોના સુખ અને કલ્યાણ સારુ આ
પુરુષો કામે લાગેલા હોય છે નાના પગારદાર નોકરો, બ્રાહ્મણો,

ધનવાનો અને ગરીબો તેમજ વૃદ્ધ મનુષ્યોના કલ્યાણ તથા સુખની વૃદ્ધિ કરવા સારુ અને ધર્મિષ્ઠ* મનુષ્યોના માર્ગમાંથી વિઘ્નો દૂર કરવા સારુ તેમને નીમવામાં આવ્યા છે.

ખોટી કેદખાનાની સજા અથવા દંડ દૂર કરવાને, અડચણો દૂર કરવાને તથા કોઈને મોટું કુટુંબ હોય, એકાએક આફત આવી પડી હોય અથવા વૃદ્ધ થયો હોય તેવા મનુષ્યોની હકીકતો તપાસી, તેમને દુઃખથી છોડાવવાને આ ધર્મમહામાત્રાને નીમવામાં આવ્યા છે.

અહીં પાટલિપુત્રમાં તેમજ બીજાં શહેરોમાં મારા ભાઈઓ, બહેનો તથા સ્વજનોના સ્ત્રીવર્ગની દેખરેખ રાખવામાં તેઓને નીમવામાં આવ્યા છે. મારા રાજ્યમાં દરેક સ્થળે જે રાજભક્ત પુરુષો ધર્મિષ્ઠ છે, સદ્‌ગુણી છે અને દાતાર છે, તેમની સાથે કામ કરવાને આ ધર્મમહામાત્રાઓને નીમવામાં આવ્યા છે. આ કારણથીજ આ પવિત્ર શાસન લખવામાં આવ્યું છે, કે જેથી તે લાંબો કાળ ટકી શકે અને મારી પ્રજા પણ તે પ્રમાણે ચાલી શકે.

શાસન નં. ૬

કામકાજ ઘણીજ ત્વરાથી પતાવવા વિષે

દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી મહારાજા આ પ્રમાણે જણાવે છે કેઃ—ઘણા લાંબા કાળથી કામકાજ બરાબર ચાલતું નથી, તેમજ દરેક કલાકે લોકોની હકીકતો મને પહોંચાડવામાં આવતી નથી. આથી મેં એવી ગોઠવણ કરી છે કે, ગમે તે કલાકે તેમજ ગમે તે સ્થળે—હું જમતો હોઉં અથવા [illegible] હોઉં અથવા [illegible] ગર્ભગૃહમાં હોઉં કે [illegible] નદી [illegible] હોઉં અથવા તે [illegible] પ્રજાની [illegible]

* [illegible]

સંબંધી નિરંતર ખબર આપવી. કારણ કે લોકોનાં કામનો ગ
તે જ્યાએ નિકાલ આણવાને હું તૈયાર છું.

અને જો કદાચ હું જાતે મુખથી એવા શબ્દો ઉચ્ચારી આજ્ઞા
કરું કે અમુક દાન આપવું, અથવા અમુક હુકમનો અમલ કરવો
અથવા કાંઇક ઘણુંજ ઉપયોગી કામ અમલદારોને સોંપવામાં આ-
વ્યું હોય અને હવે જો તે કામ કરવામાં કાંઇ તકરાર થાય, અથવા
તો સમાજમાં કાંઇ કપટ થાય તો મારી આજ્ઞા છે કે, ગમે તે
કલાકે તથા ગમે તે સ્થાને મને તે હકીકત જણાવવી; કારણ
કે હું મારા ઉદ્યોગથી તેમજ જલદીથી કામ કરવાની રીતથી કદા-
પિ પૂરેપૂરો સંતોષ પામ્યો નથી.

જનસમુદાયના કલ્યાણ અર્થે મારે કામ તો કરવુંજ જોઇએ.
ઉદ્યોગમાં તેમજ જલદીથી કામકાજ પતાવવામાં ઉદયનું મૂળ
છે અને સામાન્ય પ્રજાના હિત અર્થે આ બે બાબત કરતાં કોઇ
પણ બાબત વધારે અગત્યની નથી અને હું શા માટે મહેનત કરું
છું ? આ મહેનત કરવાનું મારું પ્રયોજન એટલુંજ છે કે, જીવતાં
પ્રાણીઓ પ્રતિનું મારું ઋણ હું અદા કરું કે જેથી હું કેટલાકને
આ જગતમાં સુખી કરી શકું અને તેથી તેઓ બીજા ભવમાં
સ્વર્ગ મેળવે.

આ કારણથી મેં આ પવિત્ર શિલાલેખ લખાવરાવ્યો છે કે તે
લાંબા વખત સુધી ટકે અને મારા પુત્રો, પૌત્રો અને પ્રપૌત્રો
જનસમુદાયના હિત અર્થે પ્રયત્ન કરે. આ કામ અત્યંત શ્રમ
વિના બને તેમ નથી.

શાસન નં. ૭

ધર્મનું અનુષ્ઠાન

દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી મહારાજાની એવી ઇચ્છા છે કે, સઘળાં
સ્થાનોમાં સઘળા ધર્મના મનુષ્યો શાંતિથી રહે; કારણ કે તે

સર્વે ઇન્દ્રિયસંયમ અને મનઃશુદ્ધિની ઇચ્છા રાખે છે.

મનુષ્યોની ઇચ્છાઓ તથા મતો અસ્થિર હોય છે.* કેટલાક પૂરેપૂરો ધર્મ પાળશે, ત્યારે બીજા કેટલાકો અપૂર્ણ રીતે તે પાળશે. જે મનુષ્ય ઉદારતાથી પુષ્કળ ધન આપવાને અસમર્થ હોય તેવા ગરીબમાં ગરીબ મનુષ્યમાં પણ ઇન્દ્રિયસંયમ, ભાવશુદ્ધિ, કૃતજ્ઞતા અને દૃઢભક્તિ (શ્રદ્ધા) પ્રશંસા કરવા લાયક છે.

શાસન નં. ૮

ધર્મયાત્રા

ભૂતકાળમાં રાજાઓ મૃગયા (શિકાર) વગેરે મોજશોખને વાસ્તે સવારી કાઢતા હતા; પણ દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી મહારાજાને તેમના રાજ્યના દશમા વર્ષમાં જ્ઞાન થયું કે ધર્મયાત્રા સૌથી ઉત્તમ છે, કારણ કે ધર્મયાત્રામાં બ્રાહ્મણ-શ્રમણનું દર્શન થાય તથા તેમને દાન અપાય; વૃદ્ધજનોનું દર્શન થાય તથા તેમને સુવર્ણની બક્ષિસ અપાય; દેશની તથા લોકોની મુલાકાત લઇ શકાય અને દેશજનો આગળ ધર્મની ઉદ્ઘોષણા કરી શકાય તથા ધર્મ સંબંધી સંવાદ ચલાવી શકાય.

આ કારણથી દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી મહારાજા તે વખતથી ભૂતકાળનો પોતાનો વિચાર ફેરવીને ધર્મયાત્રામાં આનંદ માને છે.

શાસન નં. ૯

ક્રિયામાર્ગ

દેવોના પ્રિય પ્રિયદર્શી મહારાજા આમ જણાવે છે કે મંદવાડને પ્રસંગે, પુત્રલગ્ન પ્રસંગે, પુત્રીલગ્ન પ્રસંગે, પુત્રપ્રસવ પ્રસંગે તેમજ પ્રવાસ કરવાને પ્રસં[illegible] તેમજ [illegible] અનેક પ્રસંગે લોકો, અનેક પ્ર[illegible]

* મનુ[illegible]

વળી આવા પ્રસંગે ઘણી સ્ત્રીઓ તો ઘણા પ્રકારની હલકી અને નિરુપયોગી ક્રિયાઓ કરે છે. જો કે ક્રિયાઓ કરવી તો જોઇએ, પણ ઉપર જણાવેલી ક્રિયાઓ નિષ્ફળ છે; પણ ધર્મ-ક્રિયા-એજ ક્રિયા ઘણા ફળવાળી છે. આ ધર્મક્રિયામાં નીચેની બાબતોનો સમાવેશ થાય છે. નોકર-ચાકરોની તરફ દયાળુ રીતે વર્તવું; ગુરુઓનો યોગ્ય વિનય સાચવવો; જીવો તરફ દયા બતાવવી; બ્રાહ્મણ-શ્રમણને સારું દાન આપવું. આ અને આવા પ્રકારનાં બીજાં સત્કાર્યોજ ધર્મક્રિયા કહેવાય છે. તેટલા માટે પિતાએ, પુત્રે, ભાઇએ, બ્હેને, શેઠે, મિત્રે અથવા સોબતીએ તથા પાડોશીએ પણ કહેવું જોઇએ કે, " આ ધર્મક્રિયા ઉત્તમ છે; અને જ્યાંસુધી ઇષ્ટ ફળની પ્રાપ્તિ ન થાય ત્યાંસુધી આ ધર્મ-ક્રિયાઓ કરવી. "

કેવી ક્રિયાઓ કરવાથી ઇષ્ટ વસ્તુ પ્રાપ્ત થઇ શકે ? આ જગતમાં ચાલતી ક્રિયાઓનું ફળ અચોક્કસ છે; કદાચ તેથી ઇષ્ટ વસ્તુ મળી પણ શકે, કદાચ તેનું ફળ આ જગતને લગતુંજ આવે, તેથી ઊલટું ધર્મની ક્રિયા અશાશ્વત નથી. આ જગતમાં તેથી ઇષ્ટ વસ્તુ કદાચ ન મળે તોપણ પરભવમાં તેને લીધે અનંત ફળ ચોક્કસ આવે છે અને જો આ ધાર્મિક ક્રિયાનું ફળ મળે તો એ પ્રકારનું ફળ ચોક્કસ મળ્યું ગણી શકાય. એટલે કે આ ભવમાં ઇષ્ટ વસ્તુની પ્રાપ્તિ થાય છે અને ધર્મક્રિયા કરવાથી પરભવમાં ઉપર જણાવેલી અનંત ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે.

શાસન નં. ૧૦

ખરી કીર્તિ

જો પ્રજાજન વર્તમાનકાળમાં તેમજ ભવિષ્યમાં—બન્ને કાળમાં ...ના નિયમને બરાબર ન ભજે નહિ અને તે પ્રમાણે વર્તે નહિ, ...કીર્તિ અને પ્રખ્યાતિ લાભકારી ગણાય નહિ, એમ દેવપ્રિય

પ્રિયદર્શી રાજા માને છે. પ્રજાજન ધર્મનો નિયમ સાંભળે અને તે પ્રમાણે વર્તે, તેથીજ દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી રાજા કીર્તિ અને પ્રખ્યાતિ ઇચ્છે છે.

દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી મહારાજા જે જે ઉદ્યમ કરે છે, તે કેવળ પરલોકને માટે છે, કે જેથી દરેક જણ દુઃખથી મુક્ત થઇ શકે; કારણ કે દુઃખ એજ પાપ છે. મનુષ્ય ભલે ઊંચી કે નીચી પંક્તિનો હોય, છતાં અત્યંત પરિશ્રમ અને સંપૂર્ણ સ્વાર્થત્યાગ કર્યા સિવાય તેને આવી સ્વતંત્રતા મળવી દુષ્કર છે. પણ જેઓ ઊંચી પંક્તિના છે, તેમને માટે તો આ કામ વધારે મુશ્કેલ છે.÷

શાસન નં. ૧૧

ખરી ઉદારતા

દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી મહારાજા જણાવે છે કેઃ—

ધર્મના દાન સમાન કોઇ દાન નથી; ધર્મની મિત્રતા સમાન કોઈ મિત્રતા નથી; ધર્મની લહાણી સમાન બીજી કોઇ લહાણી નથી અને ધર્મના સંબંધ જેવો બીજો કોઈ સંબંધ નથી.

ધર્મ નીચેની બાબતોમાં સમાયેલો છે–નોકર–ચાકરની સારી બરદાસ કરવી; માતાપિતાની ભક્તિ કરવી; બ્રાહ્મણ–શ્રમણને દાન આપવું તથા જિંદગીને પવિત્ર ગણવી. (અર્થાત્ જીવોની રક્ષા કરવી.) આ શુભ કામ છે અને તે કરવા યોગ્ય છે, એમ પિતાએ, પુત્રે, ભાઇએ, શેઠે, મિત્રે અથવા સોબતીએ અને પાડોશીએ પણ કહેવું જોઇએ.

જે આ પ્રમાણે વર્તે છે. તે આ પ્રમાણે ધર્મના દાનથી આ [illegible]

કરે છે; તથા જેઓ મિત્રો, ઓળખીતાઓ, સોબતીઓ, સ્વ
દાસજન અને નોકરો તરફ માયાળુ વર્તણૂક ચલાવે છે તથા
ધર્મ પાળે છે. તે દેશમાં વસનારા આવા લોકોને (લડાઇથી) દુ
સહન કરવો પડે છે, તેઓની કતલ થાય છે અને જેમને તે
ચહાતા હોય તેમનાથી વિયોગ થાય છે.

જે લોકોનું રક્ષણ કરવામાં આવ્યું હોય છે, તેઓને પણ સ
જન આદિવર્ગ તરફ પુષ્કળ પ્રીતિ હોય છે. તેઓના મિત્રો, ઓળ
ખીતાઓ, સોબતીઓ અને સ્વજનોનો નાશ થાય છે અને અ
પ્રમાણે જાતે હેરાન નહિ થનારા પુરુષો પર પણ જુલમ થાય છે.
(અર્થાત્ તેમની લાગણી દુખાય છે)

આ સઘળા ચારે તરફ વ્યાપતા દુઃખથી દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી
મહારાજાને અતિશય ખેદ થાય છે. એવો એક પણ દેશ નથી કે
જ્યાં બ્રાહ્મણ-શ્રમણ વગેરે હોય તેવો સમાજ ન માલૂમ પડે અને
દેશમાં એવું એક પણ સ્થાન નથી કે જ્યાં લોકો એક યા બીજો
ધર્મ પાળતા ન હોય.

જે લોકો કલિંગ દેશમાં કપાયા હતા, બંદીવાન તરીકે લઇ
જવામાં આવ્યા હતા અથવા ગરદન મારવામાં આવ્યા હતા, તેવા
લોકોના સોમા અથવા હજારમા ભાગનો નાશ પણ હવે દેવપ્રિય
પ્રિયદર્શી મહારાજાને અતિશય ખેદનું કારણ થશે. કોઇ પણ
મનુષ્ય નુકસાન કરી જાય; તોપણ દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી મહારાજાની
એવી માન્યતા છે કે, જ્યાંસુધી તે સહન થઇ શકે ત્યાંસુધી ધીર-
જથી તે સહન કરવું જોઇએ.

પોતાની જ ગતમા રહેનારી પ્રજા ઉપર પણ દેવપ્રિય પ્રિય-
દર્શી મહારાજા દયાની લાગણીથી જુએ છે અને તેઓને ધર્મ-
માર્ગ તરફ વાળવા ઇચ્છે ...વપ્રિય પ્રિયદર્શી મહારા
જાનું બળ પણ... ...ે ચેતવણી આપવામાં

જુદા જુદા ધર્મ પાળનારાઓને જણાવવું જોઈએ કે, સર્વ પ્રદાયનો યશ વધે તથા તેને માન મળે તે સિવાયના દાન કે નને દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી રાજા મહત્ત્વનાં માનતો નથી.

આ કારણથીજ ધર્મમહામાત્રા, સ્ત્રીઓની તપાસ રાખનારા, (સંન્યાસીની) તપાસ રાખનારાઓ અને એવા બીજા અમલદારો કામે લગાડવામાં આવ્યા છે. આમ કરવાનું ફળ એજ છે કે પોતાના ધર્મની વૃદ્ધિ થાય અને ધર્મમાર્ગની કીર્તિ થાય.

શાસન નં. ૧૩×

ખરો વિજય

દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી રાજાએ પોતાના રાજ્યના નવમા વર્ષમાં કલિંગદેશ જીતી લીધો. એક લાખ અને પચાસ હજાર મનુષ્યોને બંદીવાન તરીકે પકડી લઈ જવામાં આવ્યા હતા. એક લાખ અને પચાસ હજાર મનુષ્યોની કતલ કરવામાં આવી હતી અને આટલી આટલી ઘણી સંખ્યામાં મનુષ્યો મરી ગયા.

કલિંગદેશ જ્યારથી જોડી દેવામાં આવ્યો, ત્યારથી દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી રાજાએ ઉત્સાહથી ધર્મનું રક્ષણ કર્યું છે, ધર્મમાં શ્રદ્ધાવાન રહ્યો છે અને ધર્મના નિયમોની ઉદ્ઘોષણા કરી છે.

કલિંગદેશ ઉપર મેળવેલી જીતથી દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી રાજાને પશ્ચાત્તાપ થાય છે; કારણ કે પ્રથમ નહિ જિતાયેલા દેશ જીતવામાં મનુષ્યોની કતલ, મરણ, કેદ વગેરે કામો અવશ્ય બને છે, જેને વાસ્તે દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી રાજાને અત્યંત શોક તથા ખેદ થાય છે.

આના કરતાં પણ વધારે ખેદ ધરવાનું દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી મહારાજાને કારણ છે. આ દેશોમાં બ્રાહ્મણો, શ્રમણો, જુદા જુદા ધર્મ ના મ [illegible] ને ગૃહસ્થો વસે છે, કે જેઓ [illegible] ની [illegible] પતાની આજ્ઞા પાળે છે અને ગુ[illegible] વિનય

[illegible] 'ગિરનાર' [illegible]

જગતમાં સર્વની પ્રીતિને પાત્ર થાય છે અને પરભવમાં પણ અનંત પુણ્યનું ફળ મેળવે છે.

શાસન નં. ૧૨
પરમસહિષ્ણુતા

દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી મહારાજા સર્વ સંપ્રદાયના ભિક્ષુમંડળ તથા ગૃહસ્થોનો દાનમાનાદિથી સત્કાર કરે છે. દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી રાજા સર્વસંપ્રદાયની યશોવૃદ્ધિ થાય એને જેટલું મહત્ત્વનું માને છે, તેટલું દાન અને સન્માનને માનતા નથી. દરેક ધર્મનું મહત્ત્વ અનેક રીતે વધે છે; પણ તેનું મૂળ તો એજ છે કે વાણીને કાબૂમાં રાખવી અને નજીવાં કારણો સારુ બીજા ધર્મની નિંદા કરીને પોતાના ધર્મનું મહત્ત્વ કોઇએ વધારવું નહિ, તેમજ યોગ્ય કારણો સિવાય બીજા ધર્મની હલકાઇ કરવી નહિ; કારણ કે એક અથવા બીજા કારણસર દરેક બીજો ધર્મ માનને પાત્ર છે. આ પ્રમાણે વર્તવાથી મનુષ્ય પોતાના પંથનું મહત્ત્વ વધારી શકે છે, તેમજ બીજા પંથ પર ઉપકાર કરે છે. આથી વિરુદ્ધ વર્તવાથી મનુષ્ય પોતાના પંથને નુકસાન કરે છે અને બીજા પંથને અપકાર કરે છે. મારા ધર્મની કીર્તિ વધારું છું એવું સમજીને, પોતાના ધર્મ ...રના અતિશય રાગને લીધે બીજા ધર્મની નિંદા કરીને જે ...તાના ધર્મને માન આપે છે, તે પોતાના આવા વર્તનથી પોતા... ધર્મને ભારે હાનિ પહોંચાડે છે.

માટે આત્મસંયમ× એજ ઉત્તમ છે. એકબીજાના ધર્મની ... સાંભળવી અને તે પણ ખુશીથી સાંભળવી.

આ વાસ્તે દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી મહારાજાની ઇચ્છા છે કે, દરેક ...વાળાએ ધર્મનાં અનાખર અભ્યાસ કરવો જોઇએ અને ધર્મના ...ષુના મેળવવું. જોઇએ

આવે છે કે, "ખોટું કામ કરવાનું છોડી દો કે જેથી તમારો નાશ ન થાય." કારણ કે દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી રાજા સર્વ જીવોને વાસ્તે સહી-સલામતી, ઇન્દ્રિયોપર કાબૂ, મનની શાંતિ અને મૃદુતા ઇચ્છે છે.

અને દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી રાજાના અભિપ્રાય પ્રમાણે ધર્મથી જય મેળવવો એ મોટામાં મોટો જય છે. દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી મહારાજાએ આ જય પોતાના અને પાડોશના રાજ્યમાં છેક ૬૦ યોજન સુધી મેળવ્યો છે. (ઉત્તરમાં) જ્યાં ગ્રીકરાજા એન્ડીઓકસ વસે છે અને તે રાજાની પણ પેલી પાર જ્યાં ચાર જુદા જુદા રાજાઓ ટોલેમી, એન્ટીગોનસ, મેગસ અને એલેકઝાન્ડર વસે છે ત્યાં અને દક્ષિણમાં ચોલદેશ, પાંડ્યદેશ અને છેક લંકા સુધી અને અહીં રાજાના રાજ્યમાં, તેમજ યવનોમાં, કાંબોજમાં, નાભિતીના નાભકમાં, ભોજ લોકોમાં અને પિતિનીકમાં, આન્ધ્ર લોકોમાં, પુલીંદ લોકોમાં–દરેક સ્થળે દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી મહારાજાએ જાહેર કરેલો ધર્મનો નિયમ લોકો પાળે છે.

જે દેશોમાં દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી મહારાજના દૂતો જઇ શકતા નથી, તેવા દેશોમાં પણ મનુષ્યો હાલમાં ધર્મ પાળે છે અને ધર્મ પ્રમાણે પ્રકટ કરેલો મહારાજા પ્રિયદર્શીનો પવિત્ર ઢંઢેરો સાંભળશે કે તરતજ તે ધર્મ પ્રમાણે વર્તવાનું ચાલુ રાખશે.

આ પ્રમાણે સર્વ સ્થળે વિજય મેળવવામાં આવેલો છે અને આ રીતે સર્વત્ર મેળવેલો વિજય આનંદની લાગણી ઉત્પન્ન કરે છે. ધર્મથી મેળવેલી જીતમાં આનંદ મળે છે. તોપણ આ આનંદ પણ તુચ્છ છે, જે પરભવને લાગુ હોય તેના જેવું બીજું એક પણ પ્રિયદર્શી મહારાજા મહત્ત્વનું [illegible] નથી.

અને તેટલાજ કારણમાં આ પવિત્ર લે[illegible] [illegible] છે કે, જેથી મારા પુત્રો અને [illegible] [illegible] નવો જય મેળવવો [illegible]

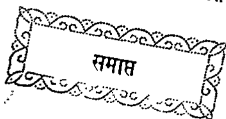
મેળવવામાં ગૂંથાયેલા હોય ત્યારે પણ ધૈર્ય અને નમ્રતામાં
નંદ માને અને જે ધર્મથી જીત મેળવવામાં આવી છે તેજ ખ
જીત છે એમ ગણે. કારણ કે આ જીત આ ભવ તથા પરભ
બન્નેમાં લાભકારી છે. જે આ ભવ તથા પરભવમાં લાભકારી થાય
તેવો ઉદ્યોગ કરવામાંજ તેમને આનંદ માનવા દો.

શાસન નં. ૧૪

ઉપસંહાર

ધર્મને લગતા આ શિલાલેખો દેવપ્રિય પ્રિયદર્શી મહારાજાની આજ્ઞાથી લખવામાં આવ્યા છે. કેટલીક વાર ટુંકાણમાં, કેટલીક વાર મધ્યમ કદમાં તથા કેટલીક વાર વિસ્તારમાં તે લખવામાં આવ્યા છે; કારણ કે દરેક સ્થળમાં દરેક બાબત યોગ્ય હોતી નથી અને મારાં રાજ્યો વિશાળ છે.

અગાઉ ઘણું લખાઈ ગયું છે અને ભવિષ્યમાં હું હજુ ઘણું લખાવીશ. આ શિલાલેખોમાંનાં કેટલાંક વાક્યો વિષયની મધુરતાને લઈને તેમજ લોકો તે પ્રમાણે ચાલી શકે તેવી આશાથી ફરી ફરીને લખવામાં આવ્યાં છે. કોઈક બાબત અપૂર્ણ રીતે પણ લખાઈ હોય, તો તે જગ્યાના અભાવે, અથવા અમુક કારણને લીધે અથવા કોતરનારની ભૂલને લીધે તેમ થવા પામ્યું હશે.

યુરોપને ચકિત કરે તેવો દેશી પ્રયોગ

ધોળા ખાખરાના મૂળનો અર્ક

ઝાંખ, છારી, ખીલ, ફૂલાં, પડળ, મોતિયા, ઝામરવા, રતાંધળાપણું, પાણી ઝરવું વગેરે દર્દો ચોક્કસ મટે છે. ચશ્માં ઊતરે છે.

આ ખાખરા ચોટીલાની આજુબાજુ માંડવના પહાડી પ્રદેશમાં ખાખરાના મોટા વનમાં મળી શકે છે અને ખાસ પહાડી પ્રદેશના અનુભવી માણસો મારફત મેળવાય છે. આયુર્વેદમાં ધોળા ખાખરાનું આંખ માટે વિશેષ મહત્ત્વ છે. આ વૃક્ષનાં ફૂલ, થડ, મૂળ, પાન વગેરે તમામ સફેદ હોય છે.

મોતિયા અને ફૂલાં જેવા દર્દો ઑપરેશન વગર ન મટે, તે મટ્યાના ઘણા દાખલા મળ્યા છે. થોડા તાજા અભિપ્રાય:– (૧) આંખનાં અસાધ્ય દર્દોમાં આ દવા સફળ નીવડી છે. ડૉ. નૃસિંહપ્રસાદ બક્ષી; આંખના સરજન, રાજકોટ. (૨) ફૂલું મટ્યું છે. વહોરા સુલેમાન નુરજી, મુ. ચમારા–(વાયા વાસદ). (૩) મોતિયામાં અજબ ફાયદો છે. પંદર શીશી મોકલો.

ડૉ. અમીનખાન પઠાન, મેડિકલ ઑફિસર, જૂનાગઢ. કિં. રૂા. ૧।

આંખનાં દર્દો માટે બીજી ઉત્તમ દવા

"નયનામૃત"

હીમેડો, ખાખરો, બાવળ અને કમળના મધના મિશ્રણથી આ દવા બનાવાય છે. આંખનાં ફૂલાં, ઝાંખ, છારી, સોર્ટસાઈટ, નાને આવેલ ચશ્મા, વગેરે મટાડી આંખ નિર્મળ, સ્વચ્છ, ને રોગરહિત તેજસ્વી બનાવે છે. ગોરખપુરથી 'કલ્યાણના' મંત્રી શ્રી ઘનશ્યામદાસજી જણાવે છે કે – "નયનામૃત થોડા દિવસ આંજવાથી આંખનું તેજ ખાસ વધ્યુ છે. આઠ આને શીશી મોકલો." કિ. રૂા. ૧।, ટપાલખર્ચ જુદું ... અઢી શિલિંગ.

વૈદ્ય બી. રાણપુરી–સુખશાન્તિ ઔષધાલય,

(નમુના મફત મંગાવો) ચોટીલા– ...

આંખરાના મૂળનો અર્ક

ફાયદા તથા આંજવાની રીત—(૧) આ અર્કની
શીશી વાપરવાથી અને રોગ વધુ હોય કે જૂનો હોય તો ૨ થ
શીશી વાપરવાથી આંખની ઝાંખ, છારી, ખીલ, પડળ ફૂલું, મોતિ
ઝામરવા, રતાંધળાપણું, પાણી વહેવું વગેરે દરદો મટે છે; તથા સ
આંખમાં આંજવાથી આંખનું તેજ વધી ઘણાનાં ચશ્માં ઊતરી જાય

ખાવાની રીત તથા લાભ—નાગરવેલના પાનમાં કાથે
ચૂનો કે બીજું કાંઈ નહિ નાખતાં માત્ર અર્કનાં જ **૩ થી ૫ ટીપ**
ચોપડવાં અને જમ્યા પછી એ પાન ખાવું. ચોવળી પાન ગરમ હોય
કપૂરી પાન ઠીક છે. આ રીતે આ અર્ક ૫–૭ દિવસ ખાવાથી
ભૂખ વધે, તાકાત આવે, વીર્યસ્રાવ થતો હોય તો મટે; તથા સ્ત્રી-
ઓને પ્રદરરોગમાં ફાયદો કરે છે.

મૂલ્ય ઇત્યાદિ—(૧) નાની દશઆની ભારની શીશીનું મૂલ્ય
૦–૧–૬ અને એવી ૮ શીશીઓના રૂ. ૦–૧૦–૦ છે. બહારગામથી
મંગાવનારે ટપાલ ખર્ચ સાથે રૂ. ૧–૨–૦ મોકલવા. (૨) ઓ
ઘાટની અઢી તોલા અર્કવાળી શીશીના રૂ. ૦–૫–૦ અને ચાર શીશીના
રૂ. ૧–૨–૦ છે; અને બહારગામથી મંગાવનારે ટપાલ ખર્ચ સાથે
રૂ. ૧–૧૦–૦ મોકલવા. (૩) ૫૦ તોલા અર્કવાળો શીશો રૂ.
૧–૮–૦ થી મળશે. (૪) રેલવે રસ્તે જોઇએ તો પેકિંગ ઇત્યાદિના
રૂ. ૧–૦–૦ અને એથી વધુ શીશા જોઇએ તો રૂ. ૧–૮–૦ વધુ
મોકલવા. રેલવે નૂર ઇત્યાદિ માર્ગખર્ચ થાય તે જુદો ભરવાનો રહેશે.
(૫) અર્ક હવે સીધી દેખરેખ નીચે સંસ્થામાં જ તૈયાર કરવામાં
આવે છે; વળી શીશીઓ ઉપર સંસ્થાના નામવાળી ટિકિટો ચોડાય
છે; માટે અર્ક જેમ તેમ બનાવીને બળના નામથી વેચનારાઓથી
સાવચેત રહેવું જરૂરનું છે.

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય

ભદ્ર પાસે અમદાવાદ ને ... , મુંબઈ–૨

જા. ૨

THE SPLENDOUR OF THE OR
VIKRAM
SAREES VOILES & CHINTZS
THE VIKRAM MILLS LTD., AHMEDABAD

વ્રજ બિહારીનાં આકર્ષણ
બિહારી મીલના
આકર્ષણ પણ
એવાંજ છે.

આર્યોદય મીલનું
સુંદર ટકાઉ કાપડ
સાડી. ધોતી.
મલમલ, વૉયલ,
શર્ટીંગ. ટ્વીલ.
ટેપેસ્ટ્રી.
આર્યોદય સ્પીનીંગ
એન્ડ વીવીંગ કં. લી.
અમદાવાદ.

અરવિન્દ

એટલે

અનોખા વસ્ત્ર માટે

હિંદનું સૌથી વિખ્યાત કાપડ

જેવાં કે સુતરાઉ સાડીઓ - ધોતીયાં - શર્ટીંગ ટ્વીલ - ક્રેપ - પોપલીન - નેનસુક - લોન - મલમલ દોરીયા અને વોયલ.

તમે જે કાપડ ખરીદો

તે ઉપર આ માર્કો જુઓ.

છેલ્લાં ૩૩ વર્ષથી શિષ્ટ અને ઉપયોગી સાહિત્ય પૂરું પાડી રહેલ

વિવિધ ગ્રંથમાળા

ભિક્ષુ અખંડાનંદે સ્થાપેલી

સંવત ૨૦૦૦] વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૬–૪–૦ પોસ્ટેજ માફ [વર્ષ ૩૩ મું

★

વરસે દિવસે ઠઠ ઈંચ પરબાનાં પાન ૨૦૦૦નું વાચન પટ્ટીવાળાં પૂંઠાંમાં બાંધેલાં ૪ થી ૬ પુસ્તકો દ્વારા ઘેર બેઠાં અપાય છે.

આ માળાનું વર્ષ કારતકથી શરૂ થઈ આસોમાં પૂરું થાય છે. વર્ષની અધવચ્ચે ગમે ત્યારે ગ્રાહક થનારને કારતક માસથી ગ્રાહક ગણીને ભંડાર પડેલાં પુસ્તકો તરતમાં અપાય છે, અને બાકીનાં નીકળે તેમ તેમ મોકલી અપાય છે.

વધુ વિગત માટે લખો:–

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય

છેલ્લાં ૩૩ વર્ષથી શિષ્ટ અને ઉપયોગી સાહિત્ય પૂરું પાડી રહેલી

વિવિધ ગ્રંથમાળા

ભિક્ષુ અખંડાનંદે સ્થાપેલી

સંવત ૨૦૦૦] વાર્ષિક લવાજમ રૂા. ૬–૪–૦ પોસ્ટેજ માફ [વર્ષ ૩૩ મું

★

વરસે દિવસે ક્રાઉન પરબળાનાં પાન ૨૦૦૦નું વાચન પદ્મીવાળાં પૂઠાંમાં બાંધેલાં ૪ થી ૬ પુસ્તકો દ્વારા ઘેર બેઠાં અપાય છે.

આ માળાનું વર્ષ કારતકથી શરૂ થઈ આસોમાં પૂરું થાય છે. વર્ષની અધવચે જ્યારે ગ્રાહક થનારને કારતક માસથી ગ્રાહક ગણીને બહાર પડેલાં પુસ્તકો તરતમાં અપાય છે, અને બાકીનાં નીકળે તેમ તેમ મોકલી અપાય છે.

વધુ વિગત માટે લખો:–

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય

[illegible] અમદાવાદ

[illegible] મુંબઈ ૨

"સસ્તું સાહિત્ય" એટલે "ઊંચામાં ઊંચું સાહિત્ય"

ગ્રંથોનું સૂચીપત્ર*

ઉત્તમ ધાર્મિક ગ્રંથો

સંપૂર્ણ મહાભારત દળદાર ૭ ગ્રંથોમાં	૪૫–૦
ઉપનિષદો–૧૧૨, બે ગ્રંથમાં	૪–૦
મહાભારતનું શાંતિપર્વ	૭–૮
માનસ રામાયણ–બે ગ્રંથમાં	૭–૦
તુલસીકૃત રામાયણ ...	૯–૮
વાલ્મીકિ રામાયણ ...	૬–૮
યોગવાસિષ્ઠ મહારામાયણ	૧૨–૦
દત્ત–પરશુરામ	૨–૦
શ્રીમદ્ભાગવત–બે ગ્રંથમાં	૮–૦
ભગવતી (દેવી) ભાગવત	૬–૦
મનુસ્મૃતિ	૩–૦
પાતંજલ યોગસૂત્ર ...	૧–૦
જ્ઞાનયોગ	૦–૧૨
આખ્યાનમાળા–બે ગ્રંથમાં	૬–૦
વૈદિક વિનય	૩–૧૨
મહાભારત મંજરી ...	૩–૦
હું કોણ?	૨–૦
અષ્ટાવક્રગીતા	૦–૮
અાત્મરામાયણ	૦–૧૨
જીવન્મુક્તિવિવેક... ...	૧–૪
ઉપદેશસારસંગ્રહ ...	૧–૮
સુબોધરત્નાકર	૧–૮
હરિતરંગ ને બ્રાહ્મણની ગૌ	૧–૦
આર્યધર્મનીતિ અને ચાણક્યનીતિસાર	૦–૮
વિદુરની વાટે ને રામાયણની રત્નપ્રભા	૦–૪
વિષ્ણુસહસ્રનામાવલિ દર્શન	૦–૧
વિષ્ણુસહસ્રનામ ...	૦–૨
શ્રીજ્ઞાનેશ્વરી ભગવદ્ગીતા	૪–૦
શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા–નીલકંઠી	૧–૧૦
શ્રીભગવદ્ગીતા–આ. ૧૮ મી	૦–૮
શ્રીભગવદ્ગીતા–આ. ૧૯ મી	૦–૭
શ્રીભગવદ્ગીતા–આ. ૨૦ મી	૦–૪
શ્રીપંચરત્નગીતા–(શ્રીધરી)	૧–૧૦

સંતવાણી તથા ઉપદેશો

પરમસુખી થવાના ઉપાય	૧–૪
અખાની વાણી	૩–૦
દીવાને સાગર	૪–૮
સંત કબીર–આધ્યાત્મિક પદો	૧–૮
પ્રીતમદાસની વાણી ...	૨–૮
ભજનસાગર	૨–૮
ગુજરાતની ગઝલો ...	૧–૦
તુકારામ ગાથા–બે ગ્રંથમાં	૬–૦
દાસબોધ	૨–૮
સ્વામી રામતીર્થના ઉપદેશો	૨–૮
,, ,, સદુપદેશો ઇ૦	૨–૮
રામકૃષ્ણકથામૃત ...	૫–૦
સ્વામી વિવેકાનંદના ઉપદેશો	૨–૪
,, ,, ભક્તિયોગ	૧–૮
પાતંજલયોગ ને જ્ઞાનયોગ	૨–૦
તુકારામદર્શન:–	૦–૫

બાળોપયોગી

ભારતીય નીતિકથાઓ...	૦–૮
સુબોધક નીતિકથા ...	૦–૮
સદ્ગુણી બાળકો ...	૦–૪
બાળસદ્બોધ	૦–૪
બાળકોની વાતો–ભાગ ૧, ૨	૦–૧૧

* આથી આ અગાઉનાં સૂચીપત્રો રદ સમજવાં.